

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE AZERBAYCAN
TÜRKÇESİNDEKİ AKRABALIKLA İLGİLİ
ATASÖZLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

GÜLNİSA USUBOVA

2501141373

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ**

İSTANBUL, 2017

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Gulnisa USUBOVA Numarası : 2501141373
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Danışmanı : Prof. Dr. Hayati DEVELİ
Tez Savunma Tarihi : 25.07.2017 Saati : 11.30
Tez Başlığı : Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesindeki Akrabalıkla İlgili Atasözleri Üzerine Bir İnceleme

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Hayati DEVELİ		Kabul
2- Doç. Dr. Mustafa BALCI		Kabul
3- Yrd. Doç. Dr. Ahmet Naim ÇİÇEKLER		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Ahmet Şefik ŞENLİK		
2- Yrd. Doç. Dr. Ali İLGİN		

ÖZ

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDEKİ AKRABALIKLA İLGİLİ ATASÖZLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

GÜLNİSA USUBOVA

“Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesindeki Akrabalıkla İlgili Atasözleri Üzerine Bir İnceleme” adını taşıyan tez çalışmasında, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesine ait akrabalık adlarına göre sınıflandırılmış 3060 atasözü yer almaktadır. Bu atasözlerinin aynılarını ve benzer olanlarının Türkiye Türkçesindeki karşılıkları vermeye çalışılmış ayrıca, Türkiye Türkçesindeki ve Azerbaycan Türkçesindeki karşılığı bulunmayan atasözleri de çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmamızda her iki Türk lehçesindeki temel atasözü kaynaklarındaki akrabalık konusunu ele alan atasözleri taranmıştır. Giriş bölümünde konu, amaç, kapsam, malzeme ve kullanılan yöntemle ilgili bilgiler verildikten sonra, birinci bölümde temel malzeme olan atasözleri ve atasözlerinin önemi ile her iki lehçedeki atasözü kaynakları, hakkında bilgi verilmiştir. İkinci ve üçüncü bölümler, çalışmanın ana kısımlarını oluşturmaktadır. Bu bölümlerde, iki lehçedeki atasözlerinin cümle türleri ile kelime sıklığı, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesindeki atasözleri anlambilimsel açıdan incelenmiş, gerekli görünen yerlerde şemalardan yararlanılmıştır. En son bölümde 3060 atasözünün benzerlik bakımından karşılaştırılması yapılmıştır. Bu bölümde Azerbaycan Türkçesindeki binlerce atasözünün Türkiye Türkçesiyle aynı veya yaklaşık anlama geldiğini, yüzlerce atasözlerinin Türkiye Türkçesiyle harfiyen aynı olduğunu tespit edilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan Atasözleri, Türk Atasözleri, Aile, Akrabalık adları, Anlambilim

ABSTRACT

**STUDY ON AZERBAIJAN AND TURKISH PROVERBS ON
KINSHIP**

GÜLNİSA USUBOVA

The thesis on “Study on Azerbaijan and Turkish Proverbs on Kinship” constitutes for about 3060 proverbs that were selected on the subject of Azerbaijan proverbs on kinship. The study aims to recruits examples of these proverbs that fall very same or similar in meanings found in Turkish language as well as the ones with non-equivalence. In our study, the proverbs of the both Turkish dialects were collected on the concerned subject and studied. The introductory chapter gives a brief feedback on the subject, purpose, scope, source and method, and the first chapter mainly deals with the proverbs and their importance in both Turkish dialects. The second and third chapters constitute the main parts of the thesis. In these chapters, the sentence types and vocabulary frequency of the proverbs in the both dialects are of concern, and were studied in terms of semantics. In the last chapter, 3060 proverbs were compared with regard to form and content, and concluded that thousands of Azerbaijan proverbs have the same, or similar meanings with Turkish proverbs, and hundreds of them are literally the same. The conclusion chapter presents the findings of our study.

Key words: Azerbaijan Turkish, Azerbaijan Proverbs, Turkish proverbs, Family, Kinship terms, Semantics.

ÖNSÖZ

Türk toplulukları tarafından konuşulmakta ve yazılmakta olan Türk dilinin bu devletler arasında dil ve kültür birliğini yeniden kurma çalışmalarında atasözlerinin ortak birleştirici öğeler olarak rolü büyüktür. Bu alanda yapılan çalışmalar da aynı görüşe hizmet etmektedir.

Yapılan araştırmalar neticesinde, Türkiye’de Azerbaycan Türkçesindeki atasözlerini ele alan çalışma sayısının oldukça sınırlı olduğu tespit edildi. Özellikle Türkiye Türkçesindeki atasözleriyle Azerbaycan Türkçesindeki atasözlerini karşılaştıran bir çalışma görebildiğimiz kadarıyla henüz yapılmamıştır. Bu da bizi Azerbaycan Türkçesindeki atasözleriyle Türkiye Türkçesindeki atasözlerini karşılaştırmaya sevk etmiştir.

Biz “Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesindeki Akrabalıkla İlgili Atasözleri Üzerine Bir İnceleme” adını taşıyan tez çalışmamızda Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerindeki benzer ve farklılıkları atasözlerinden yola çıkarak gözden geçirmeye, bu atasözlerini şekil, kavram ve anlambilimsel açıdan incelemeye çalıştık. Üzerinde çalışılan tez çalışmasında akrabalık isimlerine göre sınıflandırılmış 3060 atasözünden yola çıkarak, her iki lehçedeki atasözlerinde görülen benzerlik ve denkliğin yanı sıra asıl denkliğin içerik açısından olduğunu, Orhon Abidelerinden, Dîvânü Lugât’it Türk’den bu yana farklı şartlar içinde aynı düşünme geleneği devam ettirdiğini ve hatta anlatım biçiminin de çoğu kez aynı doğrultuda devam ettiğini gözlemlenmiştir.

Bu çalışma birbirlerine en yakın iki lehçe olan Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi atasözlerinin benzerliğini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır.

Bu çalışma sırasında atasözlerini ele alan pek çok sözlük incelendi. Ancak bunlardan en hacimli olan iki tanesi temel alındı. Bunlar Nurettin Albayrak’ın **Türkiye Türkçesinde Atasözleri** ve Metin Yurtbaşı’nın **Sınıflandırılmış Türk Atasözleri** adlı sözlükleriydi. Azerbaycan Türkçesi atasözleri için ise Halık Rzayev (**Atalar Sözü**, 2004), Abülqasım Hüseyinzade (**Atalar Sözü**, 1981) ve Celal Beydili’nin (**Atalar Sözü**, 2004) atasözleri kitabı temel kaynak olarak kabul edildi.

Temel kaynakların yanı sıra bu kitaplarda olmayan bazı atasözleri de derlenerek teze dâhil edildi.

Bu çalışmanın her aşamasında büyük yardımlarını gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Hayati DEVELİ'ye, değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Ahmet Naim ÇİÇEKLER'e ve Doç. Dr. Murat ELMALI'ya yürekten teşekkür ederim. Ayrıca yüksek lisans sürecimin her aşamasında benden desteğini esirgemeyen annem Mihriban USUBOVA ile babam Usub USUBOV'a ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gülnisa USUBOVA

Temmuz 2017 / İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ATASÖZLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Atasözü Terimi.....	5
1.1.1. Türk Dillerinde Atasözü Karşılığı	5
1.1.2. Türkiye Literatüründe Atasözleri İle İlgili Yapılan Tanımlar	6
1.1.3. Azerbaycan Literatüründe Atasözü ile İlgili Yapılan Tanımlar	10
1.2. Atasözlerinin Yazılı Kaynakları.....	14
1.2.1. Ortak Metinlerde Atasözleri	14
1.2.1.1. Orhun Yazıtları.....	14
1.2.1.2. Kutadgu Bilig	16
1.2.1.3. Dîvânü Lugâti't Türk.....	17
1.2.1.4. Dede Korkut Hikâyeleri	19
1.2.2. Türkiye Türkçesi Metinlerinde Atasözleri.....	19
1.2.3. Azerbaycan Türkçesi Metinlerindeki Atasözleri	24
1.3. Dinî Metinlerde Geçen Atasözleri	27
1.3.1. Tevrat'ta Geçen Atasözleri.	27
1.3.2. İncil'de Geçen Atasözleri.	27
1.3.3. Kur'ân-ı Kerim'de Geçen Atasözleri.....	28
1.3.4. Tasavvufun Atasözlerine Tesiri	29
1.4. Manzum Atasözleri	31
1.5. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde Akrabalık Terminolojisi.....	32
1.5.1. Kan Akrabalığı.....	34
1.5.1.1. Dede (Büyükbaba, abba, appa).....	34
1.5.1.2. Nine (büyükanne)	34

1.5.1.3. Baba.....	34
1.5.1.4. Anne	35
1.5.1.5. Çocuk.....	36
1.5.1.5.1. Kız Çocuk.....	36
1.5.1.5.2. Erkek Çocuk.....	36
1.5.1.6. Kardeş.....	36
1.5.1.6.1. Kız Kardeş.....	36
1.5.1.6.2. Erkek Kardeş.....	37
1.5.1.7. Amca.....	37
1.5.1.8. Hala.....	37
1.5.1.9. Dayı	38
1.5.1.10. Teyze	38
1.5.1.11. Yeğen.....	38
1.5.1.12. Torun	38
1.5.2. Kayın Akrabalığı.....	39
1.5.2.1. Kaynana.....	39
1.5.2.2. Kaynata.....	39
1.5.2.3. Karı.....	39
1.5.2.4. Koca.....	39
1.5.2.5. Gelin	40
1.5.2.6. Damat (Güvey)	40
1.5.2.7. Kayın	40
1.5.2.8. Görümce	41
1.5.2.9. Baldız.....	41
1.5.2.10. Bacanak	41
1.5.2.11. Elti	41
1.5.2.12. Yenge.....	41
1.5.2.13. Enişte	42
1.5.2.14. Dünür.....	42
1.6. Azerbaycan Türkçesinin Ses Özellikleri.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

ATASÖZLERİNİN DİL İNCELEMESİ

2.1. Atasözlerinin Cümle Yapılarına Göre İncelenmesi.	48
2.1.1. Basit Cümle.....	48
2.1.2 Birleşik Cümle	49
2.1.2.1. Şartlı Birleşik Cümle	49
2.1.2.2. İç İç Birleşik Cümle.....	50
2.1.2.3. Ki’li Birleşik Cümle	51
2.1.3. Girişik Cümle.....	52
2.1.3.1. Sifat-Fiiller İle Kurulan Girişik Cümle	52
2.1.3.2. Zarf-Fiiller İle Kurulan Girişik Cümle	52
2.1.3.3. İsim-Fiiller İle Kurulan Girişik Cümle.....	53
2.1.4. Sıralı Cümle	53
2.1.4.1. Bağımlı Sıralı Cümle.....	53
2.1.4.2. Bağımsız Sıralı Cümle.....	54
2.1.5. Bağlı Cümle	55
2.1.6. Eksiltili Cümle	56
2.2. Atasözlerinin Kelime Türleri ve Sıklıklarına Göre İncelenmesi.....	57
2.2.1. Türkçe ve Yabancı Kelimeler	57
2.2.2. Kelime Türleri ve Sıklıkları.....	61
2.2.2.1. İsimler.....	61
2.2.2.2. Zamirler	63
2.2.2.3. Fiiler	64
2.2.2.4. Sıfatlar	66
2.2.2.5. Zarflar	68
2.2.2.6. Bağlaç	70
2.2.2.7. Edat.....	70
2.3. Atasözlerinin Anlambilimine Göre İncelenmesi.....	74
2.3.1. Anlam	74
2.3.2. Temel Anlam	75
2.3.3. Yan Anlam.....	76
2.3.4. Mecaz Anlam.....	77

2.3.4.1. Deyim Aktarması (Metaphor)	78
2.3.4.1.1. İnsandan Doğaya Aktarma	78
2.3.4.1.2. Doğadan İnsana Aktarma	79
2.3.4.1.3. Doğadaki Nesneler Arasında Aktarma.....	80
2.3.4.1.4. Somutlaştırma	80
2.3.4.1.5. Duyular Arasında Aktarma	81
2.3.4.2. Ad Aktarması.....	81
2.3.5. Çağrışımsal Anlam	83
2.3.6. Anlambilim	85
2.3.7. Bağlam (Context).....	85
2.3.8. Eş Seslilik (Homonymous)	87
2.3.9. Çok Anlamlılık (Polysemy)	89
2.3.10. Eş Anlamlılık (Synonym)	91
2.3.11. Zıt Anlamlılık	92
2.3.12. Benzetme	93
2.3.13. Anlam Olayları	94
2.3.13.1. Anlam Daralması.....	94
2.3.13.2. Anlam Genişlemesi	97
2.3.13.3. Anlam İyileşmesi.....	98
2.3.13.4. Anlam Kötüleşmesi	99
2.3.13.5. Anlam Kayması	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATASÖZLERİNİN BENZERLİK AÇISINDAN

KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Kan Akrabalığı.....	101
3.1.1. Soy	101
3.1.1.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri	101
3.1.1.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	102
3.1.1.3. Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri	105
3.1.1.4. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	106
3.1.1.5. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	106

3.1.2. Akrabalık	107
3.1.2.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri	107
3.1.2.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	108
3.1.2.3. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	108
3.1.2.4. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	109
3.1.3. Aile.....	109
3.1.3.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri	109
3.1.3.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	110
3.1.3.3. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	111
3.1.3.4. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	112
3.1.4. Dede.....	112
3.1.4.1. TT’de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri	112
3.1.4.2. AT’de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri.....	113
3.1.5. Nine.....	113
3.1.5.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözler	113
3.1.5.2. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	113
3.1.5.3. AT’de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri.....	113
3.1.6. Baba	113
3.1.6.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri	114
3.1.6.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	116
3.1.6.3. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	118
3.1.6.4. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri:.....	121
3.1.7. Anne.....	123
3.1.7.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri	123
3.1.7.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	126
3.1.7.3. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	128
3.1.7.4. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	130
3.1.8. Çocuk.....	131

3.1.8.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri.....	132
3.1.8.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	134
3.1.8.3. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	137
3.1.8.4. TT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri	138
3.1.9. Kız Çocuk	144
3.1.9.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri.....	145
3.1.9.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	147
3.1.9.3. Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri	152
3.1.9.4. TT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri	153
3.1.9.5. AT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri.....	155
3.1.10. Erkek Çocuk	158
3.1.10.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri.....	158
3.1.10.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlambilimsel Olarak Aynı Olan Atasözleri	159
3.1.10.3. Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri	161
3.1.10.4. TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri:	161
3.1.10.5. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	162
3.1.11. Kardeş.....	166
3.1.11.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri..	166
3.1.11.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	167
3.1.11.3. TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	168
3.1.11.4. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	169
3.1.12. Amca.....	170
3.1.12.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri.....	170
3.1.12.2. TT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri	170
3.1.12.3. AT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri.....	170
3.1.13. Hala.....	170
3.1.13.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	171

3.1.14. Dayı.....	171
3.1.14.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	171
3.1.14.2. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri:.....	171
3.1.15. Teyze.....	172
3.1.15.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	172
3.1.15.2. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	172
3.1.15.3. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	173
3.1.16. Yeğen	173
3.1.16.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	173
3.1.16.2. AT’de Karşılığı Bulunmayanlar:	173
3.1.17. Torun.....	173
3.1.17.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	173
3.1.17.2. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	174
3.1.17.3. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	174
3.2. Kayın Akrabalığı.....	175
3.2.1. Kaynana	175
3.2.1.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	175
3.2.1.2. Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri	175
3.2.1.3. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	175
3.2.1.4. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	175
3.2.2. Kaynata	176
3.2.2.1. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri:.....	176
3.2.3. Karı Koca.....	176
3.2.3.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri.....	176
3.2.3.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	185
3.2.3.3. TT’de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri	200

3.2.3.4. AT’de Karşılığı Bulunmayanlar	202
3.2.4. Gelin.....	211
3.2.4.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri	211
3.2.4.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	211
3.2.4.3. TT’de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri	213
3.2.4.4. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	213
3.2.5. Damat.....	216
3.2.5.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri	216
3.2.5.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	216
3.2.5.3. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	216
3.2.6. Kayın.....	217
3.2.6.1. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	217
3.2.7. Görümce.....	217
3.2.7.1. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	217
3.2.7.2. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	217
3.2.8. Baldız	217
3.2.8.1. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	217
3.2.9. Bacanak.....	218
3.2.9.1. Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri	218
3.2.10. Elti.....	218
3.2.10.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri	218
3.2.10.2. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	218
3.2.11. Enişte	219
3.2.11.1. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	219
3.2.12. Dünür	219
3.2.12.1. TT’de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri.....	219
3.2.12.2. AT’de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri.....	219
3.3. Üveylik.....	220
3.3.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri	220

3.3.2. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri.....	220
3.3.3. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri	220
SONUÇ.....	221
KAYNAKÇA	224

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.m.	: Aynı makale
AH	: Abülqasım Hüseynzade
AO	: Aydın Oy (Tarih Boyunca Türk Atasözleri)
Ar	: Arapça
AT	: Azərbaycan Türkçesi
bs.	: Baskı
C	: Cilt
DLT	: Dîvânü Lugâti't Türk
Far.	: Farsça
GU	: Gülnisa Usubova (Kaynağı belirtilmemiş atasözleri yerel kişilerle yapılan konuşmalardan derlenmiştir.)
	: Həsən Bəy Hadi (Atalar Sözü Elin Gözü)
	: Halkımızın Deyimleri ve Duyumları (Xalqımızın Deyimleri və Duyumları)
HR	: Halik Rzayev (Xalıq Rzayev)
HSB	: Halkın Söz Hazinesi (Xalqın Söz Xəzinəsi)
NA	: Nurettin Albayrak
ÖAA	: Ömer Asım Aksoy (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
	: Türk Atasözleri ve Deyimleri I
TDK	: Türk Dil Kurumu
TT	: Türkiye Türkçesi
	: Mehmet Musaoğlu, Muhittin Gümüş (Türkçe Açıklamalı Azərbaycan Atasözleri)
MY	: Metin Yurtbaşı (Sınıflandırılmış Türk Atasözleri)
M.Ö.	: Milattan Önce
No:	: Numara

S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SK	: Selim Kurnaz (Sınıflandırılmış Türk Atasözleri)
vb.	: ve başkaları
Yay.	: Yayın / Yayınları/ Yayınevi

AZERBAIJAN TÜRKÇESİ ALFABESİ

A a	A a
B b	B b
C c	C c
Ç ç	Ç ç
D d	D d
E e	E e
Ə ə	Ä, ä
F f	F f
G g	G g
Ğ ğ	Ğ ğ
H h	H h
X x	H, h
I ı	I ı
İ i	İ i
J j	J j
K k	K k
Q q	Ğ, ğ
L l	L l
M m	M m
N n	N n
O o	O o
Ö ö	Ö ö
P p	P p
R r	R r
S s	S s
T t	T t
Ş ş	Ş ş
U u	U u
Ü ü	Ü ü

V v	V v
Y y	Y y
Z z	Z z

GİRİŞ

Her ülkenin kültür ve medeniyet özelliklerini yansıtması bakımından sözlü edebiyat ürünleri önemli bir role sahiptir. Sözlü kültürün mühîm taşıyıcılarından biri de atasözleridir. Çünkü atasözleri, bir milletin kültürünü, geleneklerini, yaşama biçimlerini, en önemlisi dilini en iyi şekilde kullanıp, geleceğe taşıyan anonim nitelikli yalın, mânâlı, anlatımları kolay olan fakat derin anlamlar ifade eden kültür unsurlarıdır. Bu bakımdan Azerbaycan atasözlerinde var olan “*Atalar sözünün her biri bir destandır*” benzetmesi atasözlerinin kısa ama anlam olarak genişliğini vurgulamaktadır.

Atasözleri sadece verdikleri mesaj ve öğütler sebebiyle değil, aynı zamanda dil ve edebiyat bakımından da kıymetli ürünlerdir. Atasözlerinin önemi hem Türkiye Türkçesinde (TT) hem de Azerbaycan Türkçesinde (AT) vurgulanmaktadır:

“Atalar sözünü dinlemeyeni yabana atarlar” (TT)

“Atalar sözünü tutmayanı biyabana atarlar” (AT)

“Atalar sözü Kur’an’a girmez amma, yanında löng löng (lök lök) yiler” (TT)

“Atalar sözü Qurana girməz, amma Quran yanında gedər”(AT)

“Atalar sözü muhakeme edilmez” (TT)

“Atalar sözü mühakimə olunmaz” (AT)

“Atalar sözü evlâda mirastır” (TT)

“Atalar səpən oğullara mirasdır” (AT)

“Atasözü yerde kalmaz” (TT)

“Atalar sözü öyüddür bizə” (AT)

“Atalar sözü tutan, yüce dağlar aşar” (TT)

“Atasözü tutmayan ok gibi atılır” (TT)

“Atalar sözünə baxan heç kəsdən geri qalmaz” (AT)

“Eskinin biti, ulunun sözü yakar” (TT)

“Ataların özü də ölsə, sözü ölməz” (AT)

“Ulular ögüdün tutmayan uluya kalır” (TT)

“Ulu sözünə baxmayan ulaya ulaya qalar” (AT)

“Atalar nə gözəl məsəl demişlər, dünyanı ümid ilə yemişlər” (AT)

“Atalar sözü bazarda satılmaz” (AT)

“Atalar sözü, sözlərin özü” (TT)

“Atalar sözü – sözlərin gözü” (AT)

Yetmiş sene Sovyetlər Birliğı'nin egemenliğı altında yaşayan Türk halkları millî değıerlerinden uzaklaştırlarak, çeşitli vasıtalarla kısıtlanmaya çalışılmıştır. Böyle zor bir dönemde Türk devletleri kendi değıerlerinin, folklor geleneklerinin, özellikle de sözlü edebiyat ürünlerinin unutulmaması için büyük çaba harcamıştır. Türk devletlerinin bağımsızlık kazanması ile çeşitli vasıtalarla yok edilmeye çalışılan folklor ürünlerinin gün yüzüne çıkarılması ve araştırılması olanakları genişletilmiştir. Millî kimliğini koruyarak, sözlü edebiyat ürünlerini başarıyla günümüze kadar ulaştıran lehçelerden biri de AT olmuştur.

Sovyetlər Birliğı'nde AT'ye uygulanan baskı ve yasalara rağmen Azərbaycan halkı kendi geleneklerine ve diline sahip çıkarak günümüze kadar ulaştırmayı başarmıştır. Aslını koruyarak günümüze kadar ulaşan folklor ürünlerinden biri de atasözleridir.

Bu çalışmada, atasözlerinden yola çıkılarak, TT ile AT'nin benzer ve farklı özellikleri ortaya çıkarılıp üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı TT'deki ve AT'deki atasözlerini karşılaştırmalı biçimde ele almak, iki lehçenin atasözü zenginliğini ortaya koymak ve bunu yaparken de TT ve AT'deki atasözleri arasındaki ortaklıkları, benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmeye çalışmaktır. Ayrıca iki ülke arasındaki kültür, hayat, inanç ve düşünce tarzında iç içe yaşadıkları değıerleri yansıtan ortak ve birbirine benzeyen atasözlerini ortaya çıkararak kültür ve geleneklerdeki benzerliklerin saptanmasına çalışılmıştır.

Birinci bölümde TT ve AT'de atasözü terimiyle ilgili tanımlar karşılaştırıldıktan sonra, atasözlerinin kaynaklarına değınilmiş; bu amaçla önce iki

lehçenin ortak atasözü kaynakları olan Orhun Yazıtları, Dîvânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig ve Dede Korkut Hikayeleri vb. ortak tarihî kaynaklara değinilmiştir. Daha sonra TT ve AT'deki atasözü kaynakları ve bu konudaki derleme ve araştırmalar sıralanmıştır.

İkinci bölümde TT ve AT'deki atasözleri cümle yapılarına göre karşılaştırılarak her cümle türüne uygun örnekler verilmiştir. Bu bölümde TT ve AT'deki atasözlerinin sıklıkları değerlendirilmiştir. Dil ve dizin çalışması yapılabilmesi için tüm atasözleri Word'e aktarılmıştır. Word'e aktarılan bu atasözleri dizin alınmak üzere işlenmiş, bunun için Ceval Kaya'nın "Cibakaya" bilgisayar programı kullanılmıştır. Dizin almaya hazır hâle getirilen atasözleri "Cibakaya" programı kullanılarak öncelikle atasözlerinin dizini alınmış ve daha sonra yapılacak dil çalışmaları için gerekli veriler elde edilmiştir. Bu veriler *"Atasözlerinin Kelime Türleri ve Sıklıklarına Göre İncelenmesi"* bölümünde değerlendirilmiş, sayı ve yüzdeleri belirlenmiş; her iki Türkçedeki kelime türlerinin sıklıkları da ortaya konulmuştur. Ayrıca bu bölümde TT ve AT'deki atasözleri anlambilimine göre incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise her iki lehçedeki atasözleri "benzerlik" açısından karşılaştırılmıştır. Benzerlik kavramı, söz varlığı ve anlamca benzerlik olarak ele alınmıştır. Buna göre, elimizdeki malzeme "Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri", "Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri", "Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri", "TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri" ve "AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri" olmak üzere beş başlık altında sınıflandırılarak değerlendirilmiş, bu bölümler de akrabalık terminolojisine göre alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Gereksiz tekrardan kaçmak için iki veya üç sınıfa ait olan atasözleri hangi konu başlığına daha çok vurgu yapılmışsa oraya yazılmıştır.

Karşılaştırma için "derlem" niteliğinde olan atasözü sözlükleri kullanılmıştır. Ne yazık ki Azerbaycan'da hiç atasözü sözlüğüne rastlanılmamıştır. Azerbaycan'da atasözlerine büyük ilgi görülse de henüz bütün atasözlerini kapsayacak bir atasözü sözlüğü bulunmamaktadır. Bölgelerden derleme yapılmamıştır. Birçok atasözü kitabında ise deyimler atasözü olarak değerlendirilmiştir. TT'de ise böyle bir sorunla

karşılaşılmamış; birçok atasözü sözlüğünden en hacimli olan iki tanesi temel alınmıştır. Bunlar Nurettin Albayrak'ın **Türkiye Türkçesinde Atasözleri** ve Metin Yurtbaşı'nın **Sınıflandırılmış Türk Atasözleri** isimli çalışmalarıdır. Bu çalışmalar hem güncel oldukları hem de en kapsamlı derlemeleri barındırdıkları için tercih edilmişlerdir. Azerbaycan atasözlerinin derlendiği eserlerden temel alınanlar ise Hâlik Rzayev'in **Atalar Sözü**, Celâl Beydili Memmedov'un **Atalar Sözü** ve Abûlgasım Hüseyinzade'nin **Atalar Sözü** kitaplarıdır. Bunlar dışında faydalanılan birçok kitap, tez ve makaleye kaynakça bölümünde yer verilmiştir.

Tez kapsamında gerek Türkiye'den gerekse Azerbaycan'dan temin edilen kaynaklardan derlenen 3060 atasözünün hepsi teker teker fişlenerek teze yazılmış, hepsi bir bir analiz edilip, kıyaslanmıştır.

Sonuç bölümünde inceleme sonucunda genel olarak edinilen tespitler değerlendirilmiş, Cibakaya'dan elde edilen veriler incelenmiş ve her iki Türkçenin dil özelliklerinden yola çıkılarak karşılaştırmalı dilbilim çalışması yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATASÖZLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Atasözü Terimi

Atasözleri toplumların yüzlerce yıldır taşımış oldukları birikimlerinin bir ögesi, hâlâ yaşayan bir unsurdur. Dünya üzerindeki bütün toplumlarda olduğu gibi atasözleri Türk dilinin de oldukça kıymetli bir parçasıdır. Hayatın her türlü zorluğuna karşı toplumlara nasihat eden öğüt veren bu değerli ve düşündürücü sözler, asırların deneyiminden geçerek günümüze kadar gelmiş birer edebiyat incileridir. Bu yüzden de her dilin atasözleri varlığı o toplumların medenî ve tarihî eserleri ve toplumlar hakkında kuvvetli ipuçları veren dil yâdigârlarıdır.

“Atasözleri, Türk insanının aile, toplum, devlet, orman, eğitim, psikoloji, felsefe, vb. gibi pek çok konu üzerindeki görüşlerini çekirdek halinde ortaya koyan cümleler olduğu için,”¹ bir milletin kültürünün en iyi yansımasıdır.

Her milletin kendi atasözü var ve her ulus atasözlerine farklı adlar vermiştir. Atasözlerine Yunanca "parabol", Latince ve Fransızca "proverbe", İngilizce "proverb", Almanca "sprichwort", Rusca "poslovitsi", Farsçada "pend", Arapçada ise "mesel" adı verilmiştir. Türk dünyasında ise atasözleriyle ilgili terimler şu şekildedir:

1.1.1. Türk Dillerinde Atasözü Karşılığı

TERİM	KULLANILDIĞI YER, LEHÇE, AĞIZ, ESER
Atasözü, atalar sözü, eskiler sözü	Türkiye, Azerbaycan, Tataristan, Makedonya, Kosova, Bulgaristan, Gagavuz
Makal	Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler, Kara-Kalpaklar, Kazanlılar, Başkurtlar ve

¹Recep Duymaz, **Atalar Sözü Muntehabat-ı Durub-ı Emsal**, İstanbul, Bilimevi Basın Yay., 2005, s.8.

	diğer Orta-Asya Türkleri
Takmak	Tobollar
Ülgercomak	Tuvalar
Ülgercomak	Altaylar
Söspek	Koyballar
Xohoono	Yakutlar
Makal ve nakıl	Türkmenistan
Çomak ve samah	Çuvaşlar
Kartlar sözü, makal, hikmet	Kırım Tatarları
Takpak	Sagaylar
Atalar süzi, aytım	Tatarlar
Makal, tabma, ulular sözü	Uygurlar
Makal, atalar hüzi, aytım	Başkurtlar
Söspek	Hakaslar

1.1.2. Türkiye Literatüründe Atasözleri İle İlgili Yapılan Tanımlar

TT’de atasözleri tanımı ile alakalı literatüre bakıldığında zaman muhtelif araştırmacılar tarafından değişik atasözü tanımları yapıldığı görülmektedir. Bu bölümde de literatürde yapılan atasözleri tanımlarına değinilecektir.

Türk atasözleri üzerine ilk derleme çalışması Şinasi tarafından **Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye** adlı eserinde yapılmıştır. Şinasi bu eserin “Mukaddime” bölümünde atasözlerinin tanımını: "Durûb-ı emsâl ki hikmetü'l-avamdır. Lisanından sadır olduğu milletin mahiyeti efkârına delalet eder."² şeklinde açıklamaktadır.

Şinasi’nin ölümünden sonra Ebuzziya Tevfik, **Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye**’ye 1500’den fazla atasözü ve deyim ekleyerek eseri yeniden yayınlamıştır. Eserin yine Tevfik tarafından hazırlanan üçüncü baskısının önsözünde Tevfik, mesel dediği atasözüyle ilgili aşağıdaki üç tarifi vermektedir:

²Şinasi, Durub-ı Emsal-i Osmaniyye, İstanbul, 1288, s.2.

1. Atasözü, söz ile isimlendirilen, halk arasında dolaşarak yayılan ve meşhur olan cümlelere denir.
2. Atasözü, bir olay veya işin mânâ bakımından benzerini içine alan cümleye denir; (atasözü) halkın felsefesidir.
3. Atasözü, “Halkın dilinde dolaşan ve az kelimeyle meramı anlatan yaygın bir sözdür; genel bir kaide hükmündedir”.³

Bu tanımlardan birincisi, Arap âlimlerine ait iken; ikincisi, Avrupalı ansiklopedistlere; üçüncüsü ise ünlü sözlük bilgini Littré’e aittir. Ebuzziya’ya göre bu üç tanım da aslında aynı anlamı ve hükmü anlatmaktadır. Yukarıdaki üç tanıma bakıldığında özlerinde her birinin aynı tarifi yapmakta oldukları görülmektedir.

Aydın Oy, atasözlerinin bir milletin kültürünü en iyi şekilde anlatan dil birlikleri olduğunu şu şekilde açıklamaktadır: “Her ulusun bir karakteri vardır. Bu karakter – o ulusun yaşayışında, anıtlarında görüldüğü gibi – düşünce dünyasında, özellikle atasözlerinde belirir. Bundan dolayı her ulus, kendi karakterine, kendi yapısına, kendi hayat görüşüne ve huylarına uygun atasözleriyle düşünür, konuşur ve hareket etmeye çalışır.”⁴ Oy’un da belirttiği gibi atasözleri, bir toplumun hayat görüşünü, asırlarca biriktirdiği deneyimleri gelecek nesillere ulaştıran birer araç vazifesi yapmaktadırlar.

Ömer Asım Aksoy ise hazırladığı **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**’nde atalarımızın uzun denemelere dayanan, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş, kısa ve özlü sözler⁵ şeklinde tanımlamış ve atasözlerini Tanrı ve peygamber sözlerine benzeterek insanın ruhuna işleyen bir etki taşıdığını ileri sürmüştür.⁶ Aksoy’un yaptığı bu benzetme biraz abartılı olsa da burada atasözlerinin toplumların kimliklerinde ne denli önemli bir role sahip olduklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

³ İbrahim Şinasi, **a.g.e.**, s.29.

⁴ Aydın Oy, **Tarih Boyunca Türk Atasözleri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972, s.17.

⁵ Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü – I**: Ankara: İnkılap Yayınevi, 1988, s.18.

⁶ **A.e.**, s.15-16.

TDK tarafından yayınlanan **Türkçe Sözlük**'te "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mâl olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel"⁷ tanımı yapılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi ise atasözü şöyle açıklanmaktadır: “Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü söz.”⁸

Hamdi Akverdi, makalesinde atasözleri için daha değişik bir tanım yaparken atasözlerini pırlanta kutusuna benzeterek bu yönüne ışık tutmuştur: “Atalarsözü, içine fikirler basa basa doldurulmuş birer pırlanta kutudur. Bunlar kimi şaka yollu, kimi keskin hiciv, bazısı biraz açık saçık, fakat hepsi de Türk ruhunun en belli vasfını teşkil eden kuvvetli sağduyunun, realist görüş ve anlayışın mahsulü şen, kıvrak vecizelerdir.”⁹

Akverdi tarafından yapılan tanıma benzer bir şekilde Çobanoğlu da atasözlerinin bir milletin geçmişinden kalan bakiyesini yansıttığını vurgulayarak şu şekilde bir tanım yapmaktadır: “Yeryüzündeki bütün milletlerin atalarından kalmış, yol yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözler Türkiye Türkçesinde “atasözleri” olarak adlandırılırlar. Her atasözü, toplumsal yaşantı içindeki bireyin uyması beklenen ya bir genel kural veya bir düstur niteliğindedir. Bu nedenle de atasözleri, milletlerin karakterlerini, hayat karşısında tavır ve zihniyetlerini ifade eden özlü sözlerdir.”¹⁰

Recep Duymaz ise atasözleriyle ilgili yukarıda verdiğimiz tanımlardan daha kapsamlı bir tanımlama yapmaktadır: “Atasözleri, atalarımızın yüzyıllar boyunca devam eden gözlem, deneme ve yanılmalarının sonunda ulaştıkları düşüncelerin birer döviz ve formül haline getirilmiş şekilleridir. Onlar, atalarımızın insan, aile, toplum, Tanrı ve daha birçok konuya dair gözlem, deneme ve yanılmalarına dayalı

⁷ TDK, **Türkçe Sözlük**, Ankara: TDK Yay., 1988, s. 180.

⁸ Türkiye Diyanet Vakfı, **İslam Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 1991, s.44

⁹ Hamdi Akverdi, Ülkü 16. Sayı, 1941, Aktaran: Aydın Oy, **a.g.e.**, s.2.

¹⁰ Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay 2004, s.1.

görüşlerini eklerken, bir sonraki nesillere de doğrulukla kılavuzluk eden, okuyan veya dinleyenlerin hayat yollarını aydınlatan birer ışıktır.”¹¹

Erman Artun atasözünün halkın gözlemlerine dayalı düşünceleri olduğunu ve bir ulusun değer yargılarını anlatan özlü sözler olduğunu altını çizmiştir. “Atasözleri, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ve yargı şeklinde aktaran anonim nitelikli kısa ve özlü sözlerdir.”¹²

Doğan Kaya **Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü** adlı eserinde iki ayrı tanımlama yapmıştır: “Ataların yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları dersleri bilgece düşünce yahut nasihatleri, değer yargılarını düsturlaştırarak sonraki nesillere devrettikleri ve herkesçe benimsenmiş özlü sözlerdir.”¹³

Diğer tanımda ise Kaya, atasözlerinin halkın içinden çıkan bilgiler tarafından söylenmiş olduğunu, bu sözlerin nesilden nesile aktarılırken söyleyeni unutulmuş ve halkın malı olmuştur şeklinde açıklamıştır.¹⁴

Kaya, Türk atasözlerinin tarihî seyrinden bahsettiği çalışmasında, Türk atasözlerini, eskilik bakımından dünyanın en eski sözleri arasında göstermektedir. Elimize ulaşan ilk yazılı metinlerimiz olan **Köktürk Kitabeleri**’nde birkaç tane, **Dîvânu Lugâtî’t-Türk**’te ise iki yüz doksan civarında atasözü / sav bulunmaktadır.¹⁵

Atasözleri hakkında yayımlanan son eserlerden olan, bizim de esas kaynak olarak seçtiğimiz Nurettin Albayrak’ın **Türkiye Türkçesinde Atasözleri** adlı eserinde şu şekilde bir atasözü tanımı yapmaktadır: “Atalarımızın yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ya da yargı şeklinde

¹¹ Recep Duymaz, **a.g.e.**, s.23.

¹² Erman Artun, **Ansiklopedik Halkbilimi / Halk Edebiyatı Sözlüğü**, Adana: Karahan Kitabevi, 2014, s.63.

¹³ Doğan Kaya, **Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü**, III. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2014, s. 121.

¹⁴ **A.e.**, s.122.

¹⁵ **A.e.**, s.122.

nakleden, doğrulukları kesinlik kazanmış anonim, kısa ve özlü sözlerdir."¹⁶ Albayrak, bir başka tanımda ise atasözlerinin anonim nitelikli sözlü halk edebiyatı ürünü olduğunu belirtmiştir.¹⁷

1.1.3. Azerbaycan Literatüründe Atasözü ile İlgili Yapılan Tanımlar

Tıpkı TT’de yapılan Türk atasözleri tanımlarında olduğu gibi Azerbaycan atasözleri üzerine de çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. TT’de genellikle sadece atasözü tanımı kullanılırken AT’de atasözünü karşılayan birden fazla kavram karşımıza çıkmaktadır: “*Atalar sözü*,” “*inciler*”, “*düzün sözü (doğru söz)*”, “*dilin gülüstanı*”, “*ipe sapa düzülmeyen inciler*”, “*halk mektebi*” “*kanatlı söz*”, “*dilin gülzarı*”, “*cevherli sözler*” “*bütün sözlerden ulu sözler*” “*halkın söz hazinesi*”, “*mesel*”, “*hikmetli sözler*” gibi kavramlar atasözünü karşılamak için AT’de sıkca kullanılmaktadır.

İsrafil Abbaslı atasözünü “eski inançlardan, doğa güçlerine karşı mücadelelerden, dinî inanç ve ayinlerden, kısacası bir insanın hayatında karşılaştığı türlü olayların sonucunda doğan, defalarca denenmiş yargılar” olarak tanımlamaktadır.¹⁸

Abülqasım Hüseyinzade, **Atalar Sözü** adlı kitabında atasözünü şu şekilde tanımlamaktadır: “Atasözleri “Hayatın çeşitli meselelerine dair ibret verici, kısa, hikmetli sözler”, “halk bilgeliğinin genelleştirilmiş sanatsal ifadesi”, “halk bilgeliğini, halk zeka ve düşüncesini, halkın hayati deneylerinin sonuçlarını”, başka bir deyişle “halkın tecrübesini yansıtan”, “halk bakış açısının, felsefesinin, kısa ama derin anlamlı aforizmalar halinde ifadesi”dir.”¹⁹

¹⁶ Nurettin Albayrak, **Türkiye Türkçesinde Atasözleri**, İstanbul, Kapı Yay., 2009, s.13.

¹⁷ **A.e.**, s.13.

¹⁸ **A.e.**, s.16.

¹⁹ Abülqasım Hüseyinzade, **Atalar Sözü**, Bakı, Yazıcı, 1981, s.5.

Azərbaycan Sovyet Ansiklopedisi'nde atasözünə verilən tanım da şöyledir: “Sözlü folk edebiyatı türü olan atasözleri, hayatın çeşitli konularına dair kısa derin manalı fikirlər içərir. Atasözü folk bilgeliliğinin və felsefesinin özetidir.”²⁰

Atasözleri üzərinə çalışmaları yapan önəmli araştırmacılarından biri olan Halik Rzayev, hazırladığı **Atalar Sözü** adlı eserinde atasözlerinin tanımını folk edebiyatının “küçük türü” olarak yapmaktadır: “Farklı milletlerin yüzyıllar boyunca yaratmış olduğu edebiyat incileri, mevcut olan coğrafi sınırlardan çok çok uzaklarda yayılmış və bütün dünyada önəm arz etməyə başlamıştır. Atasözleri sözlü folk edebiyatının “küçük türü” sayılır.”²¹

Azərbaycan edebiyatının öncüsü sayılan Hənəfi Zeynallı isə **Azərbaycan Atalar Sözü** adlı kitabında atasözlerini kesin sonuq veren sözlər diyə ifadə etməktədir.²²

Ulyustrov, atasözlerinin kinayeli, sanatlı bir şəkildə bir araya getirildiyini və atasözlerinin bünyelerində bulunan ne bir kelimənin yer dəyişətibileceğini ne de eş anlamlısının kullanılabiləcəğini belirterek şu tanımı yapmaktadır: “Mesəl, içində bir gerqek olan kinayeli, yontulmuş folk kəlamıdır. O kəlam öylə yontulmuşdur ki onun içindən bir söz bilə atılamaz.”²³

Azərbaycan Folkloru kitabında yapılan tanımda da atasözünün çok işlevli bir yapıya sahip olduğuna diqqət çekilməktədir: “Atasözü gibi hikmetli, çok kullanılan, yaygın, çok işlevli ikinci bir folklor örneği hayal etmək zordur.”²⁴

Celal B. Memmedov, atasözlerini tanımlarken yaparken onların folk arasında dilden dile dolaşarak kalıplaşan, muhtelif söz sanatlarını bünyelerinde barındıran dilsel birlikler olduğunu belirtməktədir. “Atasözleri, zengin hikmet hazinesinin incileridir, her biri folk ruhunun derinliklerinden doğar, denenmiş olup

²⁰ **Азәрбайджан Совет Енськлопедиясы**, I чилд, Азәрбайджан Совет Енськлопедиясынын Баш Редакциясы, Бакы, 1976, s.458.

²¹ Rzayev Xəlq Ağa Həsən Oğlu, **Atalar Sözü**, Bakı, Nurlar Nəşriyyat, C. I, 2004, s. 5.

²² Hənəfi Zeynallı, **Azərbaycan Atalar Sözü**, Bakı, Azərbaycan Tətiq və Tətibbō Cəmiyyəti Nəşriyatı, 1926, s.12.

²³ Ulyustrov, **Сборник российских пословиц и поговорок**, Киев, 1904, Введение. Aktaran Hənəfi Zeynallı, **a.g.e**, s.14.

²⁴ **Azərbaycan Folkloru**, (Məktəblilər üçün seçmələr), Bakı, Şərq-Qərb, 2005, s.8.

dilden dile dolaşan, halk içinde dolaştıkça ise incelen, ve kalıplaşmış kesin görüşleri bildirir.²⁵

Aslan Esedov, atasözlerini hayatın bütün renklerini içinde bulunduran bir kaleymeskopa benzeterek tanımı şu şekilde yapmaktadır: “Sözlü halk edebiyatının bir türü olan atasözleri, insanlığı daima gerçeğe, adalete, ahlâka seslemekle ve kendi şiirsel üslubu kriterlerine göre diğer edebî türlerden seçilirler. Halkın zengin hayat tecrübesi, keskin gözlemleri, denenmiş tasarrufları burada bir kaleymeskop gibi güzelliği ve netliği ile insanı hayretlendirir. Onlar tarihin farklı dönemlerinde oluşmuş ve günümüze kadar ulaşmışlar.”²⁶

Yukarıda muhtelif araştırmacılardan verdiğimiz atasözleri tanımlarında atasözlerinin genel olarak şu özelliklerinden bahsedilmektedir: Atasözleri, her dilde var olan, halk tarafından oluşturulmuş, halkın yaşam tarzını ve kültürel değerlerini yansıtan, genellikle bir veya iki cümleden oluşan, uzun denemeler sonucu ortaya çıkan ve hep bir öğüt, nasihat veya yargı içeren, daha çok mecazi bir anlam ve anlatım taşıyan kalıplaşmış sözlerdir. Atasözlerinin hemen her tanımında kalıplaşmış değişmez sözler oldukları açıkça belirtilmektedir.

Görüldüğü üzere hem TT’de hem AT’de araştırmacıların yaptıkları atasözü tanımlarında, atasözünün genel özelliklerinden bahsetmektedirler. TT’de atasözleri üzerine eser veren araştırmacılar, atasözlerini daha çok kalıplaşmış kısa, özlü sözler, yol gösterici, nasihat verici sözler, diye adlandırırken AT’de daha çok halk bilgeliğinin özeti, edebiyat incileri, edebiyatın küçük türü, edebiyatın minyatürü diye sözler kullanılmış. Sonuç olarak her iki ülkenin araştırmacıları tarafından yapılan atasözü tanımlarında; atasözlerinin kısa ve anlamlı olmalarından, içeriğinde sanatsal ifadelerin barındırıldığından, halk bilgeliği yansıttığından bahsedilmektedir. Bu yüzden gerek TT’de gerekse de AT’deki atasözleri üzerine yapılan tanımların özü itibarıyla neredeyse aynı oldukları varsıyımına ulaşmak mümkündür.

²⁵ Celal Beydili Memmedov, *Atalar Sözü*, Bakı, Öndər Nəşriyyat, 2004, s. 4.

²⁶ Əsədov Aslan, *Atalar sözü və Məsəllər*, Bakı, Təhsil NPM, 2008, s. 3.

Çalışmamızın ana kısmını oluşturan Türk atasözlerinin iki önemli kaynağı mevcuttur. Bunlar sözlü ve yazılı kaynaklar olmak üzere iki kısımda toplanmaktadır. Atasözlerinin oluşumunda yazılı edebiyat ile sözlü edebiyat birbirlerini karşılıklı olarak etkilemiştir. Bu etkileşim sonucunda da atasözleri oldukça kuvvetli bir anlatım gücüne erişmişlerdir. Yazılı ve sözlü kaynaklardan etkilenen atasözlerini incelerken ilk olarak atasözlerinin yazılı kaynaklarına değinilecektir.

1.2. Atasözlerinin Yazılı Kaynakları

1.2.1. Ortak Metinlerde Atasözleri

TT ile AT'deki benzerlik kendini destanlarda, masallarda, fıkralarda, bulmacalarda ve tabii ki atasözlerinde belirgin bir şekilde göstermektedir. Bu yüzden de atasözlerinin yazılı kaynaklarından bahsetmek gerektiğinde ilk önce bu iki toplumun ortak kaynaklarına bakmak gerekmektedir. Çünkü her iki milletin de en eski kaynakları, ortak bir kökene sahip oldukları için en eski atasözleri de ortak olacaktır. Bu ortak kaynaklardan olan bazıları şunlardır:

- I. Orhun Yazıtları (Orxon-Yenisey Abideleri)
- II. Kutadgu Bilig (Qutadqu-Bilik)
- III. Dîvânü Lugâti't Türk (Divanü Lüğət-it Türk)
- IV. Dede Korkut Hikayeleri (Kitabi-Dədə Qorqud)

Yukarıdaki eserler hem Azerbaycan hem de Türkiye Türkleri için büyük önem taşıyan, Türk kültürünü şekillendiren eserlerdir. Aşağıdaki bölümde bu eserlerden derlenen atasözlerini örneklerle verilip incelenecektir.

1.2.1.1. Orhun Yazıtları

Millî ve manevî değerlerimizin en parlak incileri olan atasözlerimizin bilinen ilk kaynağı Orhon Yazıtları, aynı zamanda da Türkçenin ilk büyük abidesi sayılmaktadır. Köktürk Kitabeleri olarak da bilinen Orhun Yazıtları, VII. yüzyılda yazılmış ve günümüze ulaşan en eski yazılı Türk metinleridir. Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri** adlı eserinin önsözünde Abideler hakkında şu şekilde bahseder: “Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin... İlk Türk tarihi... Taşlar üzerine yazılmış tarih.... Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması... Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri... Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası... Türk askerî dehasının, Türk askerlik sanatının esasları... Türk gururunun ilâhî

yüksekliği... Türk feragat ve faziletinin büyük örneği... Türk ictimai hayatının ulvî tablosu... Türk edebiyatının ilk şaheseri...”²⁷

Türkçenin ilk yazılı kaynağı sayılan **Orhun Abideleri**’nde geçen atasözleri şu şekildedir: “Kül Tigin Yazıtı”nın 8 satırında “Türk budun tokurkak sen. Açsar tosık ömez sen, bir todsar acsık ömez sen.”²⁸

“Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan, tokluk düşmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin.” Bu atasözünün TT’deki bugünkü karşılığı “Tok açın halinden ne anlar” “Tok açın halinden bilmez” şeklindedir. AT’deki karşılığı ise: “*Ac əlinə düşəni yeyər, tox ağzına gələn deyər*”, “*Acın halını tox nə bilsin..?*” veya “*Tox acın halın bilməz*” diye kullanılmaktadır.

Tonyukuk Yazıtı’nın 5. ve 6. satırında yer alan atasözü ise şöyledir: “Toruk bukalı, semiz bukalı ırakda büngser, semiz buka, toruk buka teyin bilmez ermiş”. Zayıf boğa ve semiz boğa arkada tekme atsa; semiz boğa, zayıf boğa olduğu bilinmezmiş.²⁹ Bu atasözünde ise, “Bir insanın zayıf veya güçlü olması önemli değil, eğer hile yapmak isterse başarıya ulaşabilir” şeklinde açıklayabiliriz. Bu atasözünün tam karşılığına günümüz TT ve AT’de rastlanılmamaktadır.

Orhun Yazıtları’ndaki üçüncü atasözünde şöyle denilmektedir: “Yuyka erkli tupulgalı uçuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş. Yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş. (Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce yoğun olsa kırmak zor imiş.)

Bu atasözünün TT’deki karşılığı “Bir elin nesi var, iki elin sesi var” veya “Yalnız taş duvar olmaz”, “Birlikten kuvvet doğar” şeklindedir. AT’de ise bu atasözleri “Tək əldən səs çıxmaz” atasözünü hatırlatmaktadır. Aynı anlama gelen bu atasözü “Birlikdən qüvvət doğar” şeklinde de AT’de kullanılmaktadır.

²⁷ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1996, Ön Söz.

²⁸ Aydın Oy, **a.g.e.**, s.117.

²⁹ **A.e.**, s.118.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere Türkçenin yazılı ilk dil yâdigârları olan Orhun Yazıtları'nda geçen “Toruk bukalı, semiz bukalı ırakda büngser, semiz buka, toruk buka teyin bilmez ermiş” (Zayıf boğa ve semiz boğa arkada tekme atsa; semiz boğa, zayıf boğa olduğu bilinmezmiş) atasözü hariç, diğer atasözlerinin hem TT hem de AT'de hâlâ kullanıldığı tespit edilmiştir.

1.2.1.2. Kutadgu Bilig

Yusuf Balasagunlu tarafından Karahanlı Türkçesiyle yazılan **Kutadgu Bilig**, bir siyasetnâme ve ahlâk kitabıdır. Eser, Türklerin İslamiyeti kabulünden sonraki en önemli eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. **Kutadgu Bilig** hem dilbilimsel hem de içerdiği folklorik öğeler açısından çok zengin bir kaynaktır. Eserde yabancı kelimelerin azlığı da dikkat çekmektedir. Bu değerli eserin günümüze kadar ulaşan üç nüshası vardır. Bunlar: Viyana, Fergana ve Mısır nüshalarıdır. Fergana nüshası birçok hususta diğerlerine göre daha özenli ve düzgün olduğundan bu nüshada dil tarihi bakımından daha yeni biçimlere rastlanmaktadır.³⁰

Eserde, devlet görevlilerin halka nasıl davranması gerektiği, bir devleti kusursuzca yönetmenin ve ideal bir devletin nasıl oluşturması anlatılmaktadır. Ayrıca, eserde o dönemin Türk toplum yapısı, adetleri, değerleri, saray yaşamı hakkında da bilgi verilmektedir.

Eserin beyitlerinde öğütlerin ve kısa özlü sözlerin bulunması atasözlerinin ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır. Lâkin tam olarak atasözü olmasalar da bazı beyitler atasözlerinin muhtelif özelliklerini barındırdıkları için aşağıda bu beyitler sıralanmıştır.

1) Negü ekse yirke yana ol önür

Negü birse evre anı ok alur.³¹

Bu beyiti “Ne ekersen onu biçersin” [Nə əkərsən onu da biçərsən] şeklinde açıklayabiliriz.

³⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul, Kabalcı Yay., 2006, s.7.

³¹ Aydın Oy, **a.g.e.**, s. 156.

2) İve kılmış işler ökinçi yarın. (587. beyitten)³²

Bu beyit ise, “Acele işin sonu pişmanlık” [Tələsən təndirə düşər] atasözü
gibi açıklanabilir.

3) Serinse bulur er mesel kökke yol. (1322. beyitten)

“İnsan sabrederse göğə bile yol bulur, bu meseldir” anlamında olup
“sabreden derviş muradına ermiş” atasözünün andırıyor.³³

4) Safdır, müqəddəsdir atalar sözü, (50 beyitten)

Dinlə, gör nə demiş müdrik atalar:
Gərəkli sözləri saxlayadında,
Gərəksiz sözlərdən yaxanı qurtar.
Doğrunu yalandan ayırd edə bil,
Doğru sənin olsun, yalan tarimar.³⁴
[Saf ve mukaddestir atasözleri,
Dinle, bak ne demiş bilge atalar:
Gerekli sözleri aklına tut sen
Gereksiz sözlerden yakını kurtar.
Doğruyu yalandan ayırt edebil
Doğru senin olsun, yalan tarumar.

5) Ukuşun ağar ol biligün bedür

Bu iki bile er ağırlık görür (289)

(İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibar görür)

1.2.1.3. Dîvânü Lugâti't Türk

Dîvânü Lugâti't Türk, Kaşgarlı Mahmud tarafından 11. yüzyılda Karahanlı
Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Dîvânü Lugâti't Türk, Türk kültür ve medeniyetini
yansıtmaları bakımından Türk Edebiyatının en önemli eserlerinden birisi olarak kabul

³² A.e., s.156.

³³ A.e., s.156.

³⁴ Yusif Balasaqunlu, **Qutadqu Bilik Poema**, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin İşlər
Kitabxanası, Bakı, 2003, s. 357-358.

edilmektedir. Araplara Türkçe öğretme amacıyla yazılan bu eser, Türk dilli halkların ilk ansiklopedisi olarak bilinmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un eseri, Araplara Türkçe öğretmenin yanısıra Türk halklarının yaşadıkları ülkeler, şehirler, kasabalar, köyler hakkında ve her boyun ağız özellikleri hakkında da değerli bilgileri içermektedir.

11. yüzyıldaki Türkçenin dil özelliklerinden, ses ve yapı bilgisinden bahseden Dîvânü Lugâti't Türk, bu özelliği bakımından Türk dilinin ilk sözlüğü sayılmaktadır. Kaşgarlı Mahmud, eserinde Türkçe örnek cümleler, ifadeler, şiirler ve atasözleri kullanmıştır. Yazar, bir atasözünü örnek olarak kullanırken, “şu savda dahi gelmiştir” diyerek vurgu yapmaktadır.³⁵ Aşağıda Dîvânü Lugâti't Türk'te geçen bazı Türk atasözleri verilmiştir:

- 1) Aç ne yimes, tok ne times. (DLT, 1.Cilt, s.79)³⁶
TT: Aç ne yemez, tok ne demez!
AT: Ac nə yeməz, tox nə deməz.
- 2) Közden yırasa köngülde yeme yırar. (DLT, III.366,12)³⁷
TT: Gözden uzak olan gönülden de uzak olur.
AT: Gözdən uzaq olan, könüldən də uzaq olar.
- 3) Tag taga kawuşmas, kişi kişiye kawuşur. (DLT, II.103,2;III.153,5)³⁸
TT: Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.
AT: Dağ dağa qovuşmaz, insan insana qovuşar.
- 4) Arslan karısa sıçğan ötin ködhezür. (DLT, 3.Cilt, s.263).³⁹
TT: Arslan kocayınca sıçan deliği gözetir.
AT: Aslan qocalanda sıçan yuvasını gözləyər.
- 5) Yoğurkanda artuk adhak kösülse üşiyür.⁴⁰
TT: Ayağını yorganına göre uzat.
AT: Ayağını yorğanına görə uzat.

³⁵ Aydın Oy, **a.g.e.**, s. 122.

³⁶ Ferit Birtek, **En Eski Türk Savları**, Ankara, Alâeddin Kırıl Basımevi, 1944. **a.g.e.**, s.33.

³⁷ **A.e.**, s.19.

³⁸ **A.e.**, s.19.

³⁹ Aydın Oy, **a.g.e.**, s. 125.

⁴⁰ Saim Sakaoğlu, **Divânü Lugatî't Türk'teki Bazı Atasözleri**, **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1997, s.265.

1.2.1.4. Dede Korkut Hikâyeleri

Eski Türk atasözlerinin kaydedildiği en önemli kaynaklardan biri de **Dede Korkut Kitabı**'dır. **Dede Korkut Kitabı**'nda 70'den fazla atasözü vardır. Kamil Veliyev'e göre **Dede Korkut Kitabı**'nda kullanılan atasözleri Türk milletlerinin ilk şiir örnekleridir.⁴¹

- 1) Ölen adam dirilmez, çıkan can girü gelmez.⁴² (TT)
- 2) Güyegü oğul olmaz.⁴³ (TT)
- 3) Qız anadan görməyincə ögit almaz.⁴⁴ (AT)
- 4) Allah-allah diməyincə işlər onmaz.⁴⁵ (AT)
- 5) Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz.⁴⁶ (AT)

Her iki ülkenin de ortak sahip çıktığı ve artık unutulması mümkün olmayan birçok eserleri vardır. Bu eserler iki ülkenin de ortak kültürünün mirası, ortak geçmişinin, değerlerinin ve dünya görüşünün ürünüdür. Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere bu eserlerdeki ortak kimlik, tarih bu ülkeleri birbirilerine birleştiren ve Türk birliğini sağlayan öğelerdir.

TT ve AT'deki atasözlerinin ortak kaynakları olduğu gibi, farklı kaynakları da bulunmaktadır. Aşağıdaki bölümlerde her iki ülkenin farklı kaynaklarına değinilecektir.

1.2.2. Türkiye Türkçesi Metinlerinde Atasözleri

Tanzimat öncesinde Anadolu sahasında çeşitli atasözü dermeleri, atasözü mecmuaları kaleme alınmıştır. Bu kaynaklar hakkında kısaca şunlar söylenebilir:

Fatih Kitaplı'ğında 3443 numara ile kayıtlı olan Kitâb-ı Atalar, ne zaman ve kim tarafından yazıldığı bilinmeyen bir eserdir. Velet İzbudak tarafından basıma hazırlanan Kitâb-ı Atalar'da 698 adet atasözü bulunmaktadır.⁴⁷

⁴¹ Kamil Veliyev, **Dastan Poetikası**, Yazıçı, Bakı, 1984, s.108.

⁴² Aydın Oy, **a.g.e.**, s. 164.

⁴³ **A.e.**, s.164.

⁴⁴ Əzizxan Tanrıverdi, **“Kitabi-Dədə Qorqud”un Obrazlı Dili**, Bakı, «Nurlan», 2006, s.16.

⁴⁵ **A.e.**, s.18.

⁴⁶ **A.e.**, s.18.

Yazarı bilinmeyen bir diğer kaynak ise Berlin Kütüphanesi'nde bulunan MS. Diez A. Oct. 113'te kayıtlı olan atasözü mecmuasıdır. 900'den fazla atasözü bulunan bu mecmua hakkında Adem Ceyhan şunları dile getirmektedir:

“Berlin Devlet Kütüphanesi MS. Diez A. Oct. 113'te kayıtlı bu atasözleri mecmuasının maalesef nerede, ne zaman ve kim tarafından vücuda getirildiğine dair bir kayıt bulunmadığı gibi, istinsah tarihi ve müstensih adı da yoktur. Her sayfasında on beş satırın yer aldığı yazma, Allah'tan yardım dilediğini ifade eden ‘Hüve’l-Muîn’ kelimeleri ile başlıyor. İki bölüm halinde düzenlenen mecmuanın birinci kısmında (yk. 1-26) Türk atasözleri, Arap asıllı eski harflerimizin sırasına göre alfabetik olarak, ikinci 31 kısmında (yk. 26-39) ise elifbe sırası gözetilmeden sıralanmış... İncelediğimiz yazmada bahis konusu atasözlerin ne zaman derlendiğine dair bir kayıt yoksa da, dil ve imlâ özellikleri bize bunların 15. asrın ikinci yarısında veya 16. asrın başlarında derlenmiş olabileceğini gösteriyor.”⁴⁸

Yazarı belli olmayan bir başka yazma da British Museum'da bulunan Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum mecmuasının yalnız Türk atasözlerini kapsayan kısmını yayımlayan Şükrü Elçin, mecmuada 99 atasözü olduğu belirtmiştir.⁴⁹ Eserin ilk sayfasında Latince yazılmış, “Öğretmenler ve öğrenciler için Türk atalar sözü ve diyaloglar” cümlesi vardır. 17. yüzyıl şairlerinden Edirneli Hıfzî **Manzûme-i Durûb-ı Emsâl** adlı eserde 616 atasözü ve deyim, Edirneli Bâdî'nin **Armağan** adlı eserinde ise 56 atasözü ve deyim, “Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten”de yayımlanan Agop Dilaçar'ın bilimsel bildirisinde 220 adet atasözü yer almaktadır.⁵⁰

Türk atasözleri için XVI. yüzyıl Osmanlı şairi Güvâhî'nin büyük emeği geçmiştir. Güvâhî'nin **Pendnâme** isimli eseri önemli bir kaynaktır. *Pendnâme*'de geçen 500'e yakın atasözünden 320'sine bugünkü kaynaklarda rastlanmakta; bazıları ise hâlen ağızlarında yaşamaktadır. Samed Alizade, **Oğuznâme** ile Türkiye'de

⁴⁷ Aydın Oy, **a.g.e.**, s. 185.

⁴⁸ Adem Ceyhan, “**Eski Bir Atasözü Kitabı**”, Bir-Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, sayı: 9-10. İstanbul, 1998, s.117.

⁴⁹ Şükrü Elçin, **Halk Şiir Antolojisi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay: 1008, 1988, s. 357.

⁵⁰ Uğur Gürsü, **Kazak Türkçesi'ndeki ve Türkiye Türkçesi'ndeki Atasözlerinin Karşılıklı Biçimde İncelenmesi**, İstanbul 2009, s. 29-30 (Doktora tezi).

yayınlanmış atasözlerine ait bazı eserler üzerinde bir karşılaştırma yapmış ve Güvâhî'nin **Pend-nâme**'sindeki 4 atasözünden 220'sinin ortak olduğunu tespit etmiştir.⁵¹

1. Nasihatdür bu dükeli uludan
Haber alınur oğlanla delüden (25a-4)
Bugün: Çocuktan al haberi.⁵²

2. Ne çare hem nice tutsan kapaklu
Olur konşî kızı eker çapaşlu (29b-5)
Bugün: Komşu kızı çapaklı olur.

3. Bu pendî hem tutar aklı olan kes
Kızı vir kipini kes. (29b-8)
Bugün: Kızı ver köprü kes.

4. Vefasız sevmen olur çünki yanlış
Döner Bağdaddan yanlış ne teşviş (33b-3)
Bugün: Yanlış hesap Bağdat'tan döner.⁵³

Tanzimattan sonra TT'deki atasözü kaynaklarından bahsederken ilk eser olan Şinasi'nin **Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye**⁵⁴'sini vurgulamamız gerekmektedir. Şinasi, kitabının I. basımında 1500, II. basımında ise 1000 atasözü ve deyim ilave ederek toplam 2500 atasözü ve deyim derlemiştir. Şinasi'nin ölümünden sonra ise Ebuzziya Tevfik, 1500 atasözü ilave ederek kitaptaki atasözü ve deyim sayısını 4000'e çıkarmıştır. Şinasi, Türk atasözlerinden başka kitabında Arapça, Farsca, Latince, Fransızca atasözlerine de yer vermiştir.

⁵¹ Samed Alizade, **Oğuzname (Emsal-i Mehmedalî) XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1992, s. IX.

⁵² Dilek Erenoğlu, "Güvâhî'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler" **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2007, s.1159.

⁵³ **A.m.**, s.1160.

⁵⁴ Şinasi, **a.g.e.**

Atasözleri, sadece sözlü kültür geleneğinin değil aynı zamanda yazılı kültür ürünlerinden şiir ve özellikle mesnevi türünde de yaygın olarak kullanılmıştır. Şiirlerinde atasözlerini kullanan önemli divan şairlerini şöyle sıralayabiliriz: Safî, Visalî, Ahmet Paşa, Zatî, Necatî, Tâliî, Riyâzî, Atâyî, Nâbî, Sâbit, Râgıp Paşa, Sünbülzâde Vehbî, Sürûrî, Vâsıf, Fâzıl, Şeyh Gâlip, İzzet Molla, Yenişehirli Avnî, Şinâsi, Ziyâ Paşa.⁵⁵ Bazı divan şairleri atasözlerini şiirlerinde olduğu gibi kullanırken diğer şairler ise şiirin içerisinde atasözlerini eritmeye çalışmışlardır. Atasözleri divan edebiyatının en çok iki türünde kullanılmıştır. Bunlar mesnevi ve manzum nasihatnamelerdir.

Zâlimleri ‘adlin ne zamân hâk edecektir
Mazlûmların çıkmadadır göklere âhı. (Ziya paşa)
TT: Mazlumun ahı yerde kalmaz.⁵⁶
AT: məzlumun ahı yerdə qalmaz.

Elhazer sûz-ı derûnumdan aman yaklaşma
Âteşin panbuk ile olmaz oyunu zîrâ. (Vâsıf)
TT: Ateş ile pamuğun oyunu olmaz.⁵⁷
AT: Od ilə pambığın nə dostluğu.

Gidicek sonra elinden fırsat
Eder izhâr-ı nedâmet kat kat
Lîk fırsat yine girse eline
Nâm-ı ahbâbını almaz diline
Tutar elbet yine eski suyunu
Çıksa da cânı değişmez huyunu. (Sünbülzâde Vehbî)
TT: Can çıkmayınca huy çıkmaz.⁵⁸
AT: Qozbeli qəbir düzəldər.

⁵⁵ Süreyya Beyzadeoğlu, “Nazım ve Nesir Örneklî Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimleri” **Türkler**, C. 11, Ankara, 2002, s.622.

⁵⁶ **A.m.**, s.634.

⁵⁷ **A.m.**, s.626.

⁵⁸ **A.m.**, s.629.

TDK'nın 1960'lı yıllarda atasözü derlemelerini başlatmış Türkiye'nin birçok bölgesinden atasözleri derlenmiştir. Daha sonra ise bu atasözleri **Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler** (Ankara 1969) adıyla yayımlanmıştır.

Osmanlı dönemindeki kaynakları sıraladıktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılmış olan atasözleri çalışmalarından bahsetmek gerekir. Bu çalışmaların başında da Ömer Asım Aksoy'un **Atasözü ve Deyimler Sözlüğü** adlı çalışması gelmektedir. Çalışmanın ilk cildinde 2667 atasözü açıklamalarıyla birlikte verilmiştir.⁵⁹ Metin Yurtbaşı da **Sınıflandırılmış Türk Atasözleri** çalışmasında 30.000 derlenmiş atasözünü 172 konuda sınıflandırmıştır.⁶⁰ Atasözleri üzerine çalışan araştırmacılardan biri olan Aydın Oy, hazırlamış olduğu **Tarih Boyunca Türk Atasözleri** kitabında atasözlerinin niteliklerini, cümle yapılarını TT dışında Türk atasözlerinden bahsetmiştir. Nurettin Albayrak da hazırladığı **Türkiye Türkçesinde Atasözleri** adlı eserinde 18838 atasözünü açıklamalarıyla birlikte vermiştir.⁶¹ E. Kemal Eyüboğlu'nun **Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözü ve Deyimler** adlı eserinin ilk cildinde alfabetik sırayla 9231 adet atasözü bulunmaktadır.⁶² Dehri Dilçin **Edebiyatımızda Atasözleri** adlı eserinde atasözü ve deyim içeren Divan ve Halk Edebiyatı şairlerine ait 833 adet beyite yer vermiştir.⁶³

Görüldüğü gibi Türk atasözü derlemeleri Osmanlı zamanından başlamış ve TT ile alâkalı atasözü çalışmaları hâlâ devam etmektedir. Diğer Türk ülkelerine kıyasla TT'deki ağızlardan, Divan şairlerinin eserlerinden, eski destan ve masallardan atasözleri derlenerek birçok atasözü sözlüğü oluşturulmuştur.

⁵⁹ Ömer Asım Aksoy, **a.g.e.**, s. 486.

⁶⁰ Metin Yurtbaşı, **Sınıflandırılmış Türk Atasözleri**, Özdemir Yay, Ankara, 1994, Önsöz.

⁶¹ Nurettin Albayrak, **a.g.e.** Önsöz.

⁶² Süreyya Beyzadeoğlu, **Şinasi, Durûb-ı Emsal-i Osmaniyye**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 2003, s.3.

⁶³ Süreyya Beyzadeoğlu, **a.g.e.**, s. 3.

1.2.3. Azərbaycan Türkçesi Metinlerindeki Atasözleri

Azərbaycan atasözlerinin esas kaynaklarını şöyle sıralayabiliriz:

- Gerçek hayattan alınan atasözleri. Halkın töreleriyle, adetleriyle, inanışlarıyla doğan, tecrübeleriyle sınanmış atasözleri.
Ananın ilki olmaqdansa dağlara tülkü olmaq yaxşıdır. (Ananın ilki olmaktan dağlarda tilki olmak yeğdir.)
- Kur'an'dan, hadislerden, dinî hikayelerden gelen atasözleri.
*Boynuzsuz davarın boynuzlu davardan kisası alınacaktır.*⁶⁴
(Allah buynuzsuz qoçun qisasın buynuzlu qoçda qoymaz.)
- Meşhur devlet adamlarının, şairlerin, filozofların sözleri. Birçok şairlerin şiirlerindeki mısralar halk, günlük hayatta kullanarak atasözü haline getirmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi atasözlerinin oluşmasında yazılı edebiyat kadar sözlü edebiyatın da rolü var. Sözlü edebiyat ile yazılı edebiyatın birbirinden karşılıklı olarak faydalandığını belirtmek lazım. Bu faydalanmayı iki şekilde açıklayabiliriz:

- a. Devlet ve bilim adamlarının aforistik sözleri.
- b. Şair ve yazarların derin manalı, hikmetli kelimeleri.

Azərbaycan atasözleri daha derlenip yazıya geçirilmeden önce Azerî edebiyatının büyük şairleri ve yazarları tarafından eserlerinde kullanılmıştır. AT'yi en özgün haliyle kullanmaya özen gösteren Bahtiyar Vahabzade, Mirza İbrahimov, Memmed Araz, Kamal Abdulla, İsmail Şıxlı, Soltan Məcid Gənizadə, Rəşid Əfəndiyev, Firidun Bəy Köçərli eserlerinde çok sayıda atasözü kullanmışlardır. Bazı yazar romanlarının adlarını atasözlerinden almıştır: Nəcəf Bəy Vəzirov "Arxadan atılan daş topuğa dəyər", (Arkadan atılan taş topuğa değer), "Sonrakı peşmançılıq fayda verməz", (Son pişmanlık fayda etmez), "Adı var, özü yox", (Adı var, özü yok), "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük", (Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak).

⁶⁴ Osman Zeki Mollamehmetoğlu, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, İstanbul, Yunus Emre Yay., C. IV, t.y, s. 230.

Abdurrahim Bəy Haqverdiyev'in "Yeyəsən qaz ətini, görərsən ləzzətini", (Yersin kaz etini, görürsün lezzətini). Rəşid Bəy Əfəndiyev'in "Qonşu-qonşu olsa, kor qız ərə gedər" (Komşu komşu olsa, komşunun kör kızı kocaya gider), Abbas Sıhhat'ın "Yoxsulluq eyib deyil" (Fakirlik ayıp değil), Bahtiyar Vahabzadə'nin "Bir gül ilə yaz açılmaz" (Bir gül ilə yaz olmaz) vb.

Azərbaycan atasözlerine bir halk şiir türü olan bayatılarda da rastlıyoruz:

Əzizim kasad olmaz,
Mərd əli kasad olmaz.
Yüz namərdin çörəyin,
Doğrasan kasa dolmaz.

Bu dağı aşmaq olmaz,
Narıncı başmaq olmaz,
Başa gələn gələcək,
Qəzadan qaçmaq olmaz.

Leyli-nahar dolanırsan səhrada,
Eyləmə seyrangah, bu dağı mənsiz.
Cüt gəzənə zaval yoxdur deyərlər,
Dolanma tək-tənha bu dağı mənsiz.

Həsən, axtar çələng üçün inci dər,
Çəmənlərdə lələ, nərgiz, inci dər.
Bəd qohumun tənə sözü incidər,
Tikan təkin ya göynədən, ya batar.

AT'deki atasözü kaynaklarını kısaca özetlemeye çalıştığımız bu bölümü bitirmeden önce Azərbaycan'da atasözleriyle ilgili yapılan birkaç önemli çalışmaya da değinilecektir.

Azərbaycan'da atasözleriyle ilgili çalışmalar XIX. əsrdə başlamışdır. İlk

Azərbaycan atasözü kitabı 1899 senesinde Məmmədveli Qəmərlı tərəfindən yayımlanmışdır.⁶⁵ 2003 senesinde İsrail Abbaslı, kitaba ön söz ekleyerek tekrar yayımlatmışdır. 1926 senesinde Abülqasım Hüseynzade **Atalar Sözü** kitabını yayımlamışdır. Atasözleriyle ilgili yirmiden fazla kitabı bulunan Hüseynzade, 1985 yılında hazırladığı **Atalar Sözü** eserinde 8664 atasözünün derleyerek yayımlamışdır.⁶⁶ 1926 senesinde yayımlanan başqa bir atasözü kitabı ise Henefi Zeynallı'nın **Azərbaycan Atalar Sözü və Məsəlləri** eseridir.⁶⁷ Məmməd Əhmədov'un 1997 yılında Kiril alfabesiyle yayımlanan **Nahçıvan Şivelerinin Lugati Atalar Sözləri**⁶⁸ kitabı, Nahçıvan ağızlarından derlenmiş atasözlerinden oluşmaktadır. Diğer atasözleri ile ilgili eserleri de şöyle sıralayabiliriz: Hasan Gasımov **El Sözü** (Bakü, 1965), Xalıq Rzayev'in **Atalar Sözü** (Bakü, 1992), Cəlal Bəydili Məmmədov **Atalar Sözləri** (Bakü, 2004), Sədnik Paşa Pirsuntanlı **Heca Vəzinli Şeir və Mənzum Atasözləri** (Bakı, 2013) vb.

AT'deki atasözleri kaynakları hakkında bölümü sona erdirmədən önce son olarak belirtmek gerekir ki Türkiye'de atasözleriyle ilgili birçok sözlüğe rastlasak da aynı durum Azərbaycan için geçerli değildir. Azərbaycan'da atasözleriyle ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. AT'de atasözü derlemelerine 1800'lü yıllarda başlanılsa bile halen atasözleri sözlükleri yapılmamıştır. Atasözleri büyük olamayan kitaplarda açıklamaları olmaksızın bulunmaktadır. Tüm bunlar yabancıların Azərbaycan atasözlerini incelediği zaman çeşitli zorluk ve karışıklığa neden olmaktadır.

⁶⁵ İsrail Abbaslı, **Məmmədveli Qəmərlinin "Atalar Sözü"** Bakı, Səda, 2003, s. 9.

⁶⁶ Əbülqasım Hüseynzade, **Atalar Sözü**, Bakı, Yazıçı, 1985.

⁶⁷ Xəzəngül Məmmədova, "Hənəfi Zeynallı'nın Azərbaycan Folklorunun Toplanması tərtibi və Nəşrində Rolü", **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi / 2011-1 (Ocak-Haziran) (Azərbaycan Özel Sayısı-I)**, s.129.

⁶⁸ Мəммəd Əһмədov, **Нахчыван Шивэлэринин Лугəти Аталар Сөзлэри**, Бакы, Кəннчлик, 1997.

1.3. Dinî Metinlerde Geçen Atasözleri

Din olgusu insanlık tarihinde meşruiyetini kültürden alan bir olgu, önemli bilgi kaynağıdır. Her ne kadar her din kendi ahlakını imal etmiş olsa da yararlandığı kaynak meydana geldiği toplumun kültürü ile önemli ortak özellikler taşır. Din ile kültür tarih boyunca iç içe yaşamıştır. Birini diğerinden ayrı düşünmek, ayrı düşünülen kısmı eksik bırakacaktır. Bugüne kadar bütün semavî kitaplar insanlara öğütler vermiştir. Hz. Mûsâ'ya verilen Tevrat, Hz. Dâvûd'a verilen Zebur, Hz. İsa'ya verilen İncil ve Hz. Muhammed'e verilen son kutsal kitap Kur'ân-ı Kerim incelendiğinde, bunların hemen hemen her sayfasında öğütler verilmiştir. Dinin atasözlerine tesiri ile ilgili birkaç önemli çalışma yapılmıştır. Bu bölümde kutsal kitaplarda geçen atasözlerinin bazılarına değinilecektir.

1.3.1. Tevrat'ta geçen atasözleri.

1. Ağzını tutan canını korur. (Süleyman Meselleri 13/3, 21/33)
2. Aklı azın sözü çok olur. (Vaiz 10/14)
3. Anası nasılsa kızı da öyledir. (Hezekiel 16/44)
4. Babalar koruk yediler oğulların dişleri kamaştı. (Yeremya 31/29, Hezekiel 18/2)
5. Çukur kazan içine düşer. (Vaiz 10/8)⁶⁹

1.3.2. İncil'de geçen atasözleri.

1. Acımayana acınmaz. (Yakubun Mektubu 2/13)
2. Açılmayacak örtü, bilinmeyecek gizli yoktur. (Lukaya göre İncil 12/2)
3. Az ateş çok odun tutuşturur. (Yakubun Mektubu 3/5)
4. Dünyaya dostluk Allah'a düşmanlıktır. (Yakubun Mektubu 4/4)
5. İki beye kulluk eden birine yalan söyler. (Mattaya göre İncil 6/24; Lukaya göre İncil 16/13; Thomasa göre İncil 47/6)⁷⁰

⁶⁹ Mustafa Sinan Kaçalın, Tevrat, Zebur ve İncil'de Bilgelikler, İstanbul, **İlmî Araştırmalar** 6, 1998, s.149-153.

⁷⁰ **A.m.**, s. 164-166.

1.3.3. Kur'ân-ı Kerim'de Geçen Atasözleri

Türk toplumu, İslamiyeti kabul ettikten sonra onun bütün değerlerini benimseyerek hayatlarına mâl etmişlerdir. Bu durum Türk atasözlerini de etkilemiştir. Atalarımızın Kur'ân-ı Kerim'e olan yakınlığı, onların hayat felsefelerini de etkilemiştir. Bu yüzden de, İslamiyetin ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'den ve hadislerden alınan sözler, bazı Türk atasözlerinin oluşmasına neden olmuştur. Zülfikar Güngör "Türk- İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur'ân-ı Kerim" adlı tebliğinde Kur'ân-ı Kerimi "Türk- İslâm edebiyatının ilk ve en önemli kaynağı" olduğunu belirtmiştir.⁷¹

1. "Derdi veren dermanını da verir" atasözü "Eğer Allah sana bir sıkıntı verirse, O'ndan başkası onu gideremez. ..." (En'âm 6 / 17) ayetten alınmıştır.
2. "Kuş, alayıyla uçar", "Kuş bile kılavuzsuz uçmaz", "Karıncanın (da) kavmi var", "Karga derneği, insan örneği", "Arı kovana gider", "Yalnız kaz ötmez" atasözleri ile "Hem yerde hareket eden hiç bir canlı, kanatlarıyla uçan hiç bir kuş türü yoktur ki sizin gibi birer toplum teşkil etmesinler. ..." (En'âm 6 / 38) ayeti ile örtüşmektedir.
3. "Yalancı, topaldan kolay tutulur", "Yalancının gemisi yürümez", "Yalanın dibi deliktir", "Yalanın ayakları kısadır" atasözleri "...Yalan ve sahte olan ise sönüp gitmeye mahkûmdur." (Sebe' 34 / 49);
4. "Allah'tan umut kesilmez" atasözü ile "...Allah'ın rahmetinden asla ümidinizi kesmeyiniz. Çünkü kâfirler güruhu dışında hiç kimse Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez." (Yusuf 12 / 87);
5. "Herkesin Rızkını Veren Allah'tır", "Allah Kulunu Kısmeti İle Yaratır" "Ağılda oğlak doğsa avluda otu biter." "Allah rızkın kefilidir", "Yaratan kısmetini de yaratır." "Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki onun rızkı Allah'a ait olmasın. ..." (Hûd 11/6) bu atasözleri ile ayetler

⁷¹Zülfikar Güngör, "Türk- İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur'ân-ı Kerim", I. Kur'ân Sempozyumu, **İslâmî İlimler Dergisi Yayınları**, Çorum, 2007. s.187. Aktaran: Yusuf Ünal, **Kur'ân-ı Kerim'in Türk Atasözlerine Tesiri**, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 27-48.

arasında doğrudan veya dolaylı bir ilgi bulunduğu görülmektedir.⁷²

1.3.4. Tasavvufun Atasözlerine Tesiri

Yukarıda da belirtildiği gibi, atasözlerinin bir kısmı dinî inançlara, bu inançlardan doğan adetlere, geleneklere dayanmaktadır. Kutsal kitapların yanı sıra peygamber sözleri ve hadislerde geçen sözler halk arasında yaygınlaşarak zamanla atasözüne dönüşmüşlerdir. Bu yüzden de bu tez çalışmasında tasavvufta edebiyatında kullanılan atasözlerine kısaca değinilecektir.

1. “*Sabreden derviş, muradına ermiş*” bu atasözü sabreden ve dayanan yoksulun, sonunda muradına erdiğini bildirdiği gibi, tasavvuf yoluna girip sabreden kişinin de, sonunda umduğu feyzi elde edeceğini bildiriyor.⁷³

2. “*Ben demek şeytan işidir*” şeytan Âdem’e seçte konusunda Allah’ın emrine uymamış ve “Ben ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu topraktan” diyerek benliğe düşmüştür. “Ben demek şeytan işidir” atasözü, bunu hatırlatmaktadır.⁷⁴

3. “*Haydan gelen huya gider*” atasözü bedavadan elde edilen şeyin değeri bilinmez, bedavaca harcanır anlamına gelse de, tasavvuf ehline, bambaşka anlamı vardır. “Hay – daima diri”, Allahu Taâla’nın adlarındandır; “Hu” da “O”, yani Tanrı demektir. Bu yüzden de bu atasözünü “Allah’tan gelen, Allah’a gider”, yani gerçekten ihsan eden O’dur, alan da gene O’dur şeklinde açıklayabiliriz.⁷⁵

4. “*Bir gönülde iki sevda olmaz*”. bu atasözü “Dünya ahiret ehline haramdır; ahiret de dünya ehline haramdır; Allah ehlineyse dünya da haramdır, ahiret de” hadisinin mealidir.⁷⁶

5. “*Ali sırrı – arı sırrı*.”Aleviler ve tasavvuf ehli arasında söylenen bu

⁷² Yusuf Ünal, *Kur’ân-ı Kerim’in Türk Atasözlerine Tesiri*, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 27-48.

⁷³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 2004, s. 261.

⁷⁴ A.e., s.50.

⁷⁵ A.e., s.145.

⁷⁶ A.e., s.55-56.

atasözü, arının kovan kurması, bal yapması insanlardan tarafından şaşırtıcı kabul edildiği için söylenmiştir. Arı sırrına nasıl akıl ermezse, Ali'nin sırrına da akıl ermez.⁷⁷

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi, birçok atasözü dinî kitaplardaki ayetlerle aynı anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla bazı atasözlerinin meydana gelmesinde kutsal kitapların büyük etkisi olmuştur. Bu yüzden de semavî kitapların atasözleri kaynaklarından sayılmaktadır.

⁷⁷ A.e., s.20.

1.4. Manzum Atasözleri

Türk atasözleri üzerine durulması gereken bir diğer önemli husus da birçok atasözünün manzum bir yapıda görünmesidir. Sinan Gönen **Manzum Atasözü Kavramı Üzerine Değerlendirmeler** adlı makalesinde manzum atasözünün tanımı “ahenk unsurlarından kafiye, redif, ölçü ve durağa sahip, birden fazla mısradan kurulu, akıllarda daha kolay yer eden atasözü”⁷⁸ şeklinde ifade etmiştir. En eski atasözlerinin manzum şeklinde olduğunu söyleyen Gönen, atasözlerinin kalıplaşmasına en büyük katkıyı manzum mahiyette olmaları nedeniyle olduğunu, çünkü böylece akılda kalmasının daha rahat olduğunu belirtmiştir.⁷⁹ Manzum görümlü atasözleri hece ölçüsünün üçlü kalıbıyla başlayıp on altı kalıba kadar çıkmaktadır.⁸⁰

Sədnik Pirsultanlı atasözünün tarihinin çok eskiye dayandığını ve hece vezninin atasözlerinden sonra oluştuğunu belirtmiştir⁸¹ Yani halk şiiri atasözlerinin vasıtasıyla yaranmıştır.

Yaz yağışı bar gətirər,
Qışın çəni qar gətirər. (AT)

Nə yoğurdu, nə yaptı,
Hazırca kökə tapdı. (AT)

⁷⁸ Sinan Gönen, “Manzum Atasözü Kavramı Üzerine Değerlendirmeler”, **Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Dergisi**, 2006, S.16, s.250.

⁷⁹ **A.e.**, s.250.

⁸⁰ Nurettin Albayrak, **a.g.e.**, s. 38.

⁸¹ Sədnik Paşa Pirsultanlı, **Azərbaycan Şifahi Xalq Şeiri və Heca Vəzninin İnkişaf Tarixi**, Bakı, Təknur Yay., 2013, s. 3.

1.5. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde Akrabalık Terminolojisi

Toplumsal yaşıyışın ilk zamanlarından beri her toplumda ve dinde ailenin varlığı ve önemi gözlenmiştir. Türk toplumu için de aile ve akrabalık bağları son derece önemlidir. Türk atasözlerin büyük bir kısmı aile ve akrabalık ilişkilerini ifade etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Türkçenin akrabalık terimleri açısından ne kadar zengin bir dil olduğu görülmektedir. Bu terimlerin çokluğu Türklerde akrabalık ilişkilerine verilen önemin bir göstergesidir.

Türklerde akrabalık bağları çok güçlüdür. Bu sebeple Türklerin akrabalık sistemleri bilim adamlarının her zaman ilgisini çekmiştir. Türk akrabalık terimlerini ele alan birçok araştırma yapılmıştır. Başka dillerde bir terimle birden fazla akrabalık terimi karşılanırken Türkçede her akrabalık teriminin özel bir ismi bulunmaktadır. Bu terimlerin çokluğu Türklerde akrabalık ilişkilerine verilen önemin bir göstergesidir. Örnek olarak İngilizcede aunt kelimesi "teyze, hala, yenge", uncle kelimesi ise "amca, dayı, enişte" sözlerini tek bir kelime ile ifade ederken Türkçede birden fazla akrabalık ismini karşılamaktadır. Bu durum diğer Hint-Avrupa dilleri için de geçerlidir. Örneğin, Almanca'da baba ile annenin erkek kardeşlerine yani amca ve dayıya onkel, kız kardeşlerine yani hala ve teyze için tante denildiği halde Türkçede farklı akrabalık terimleri için (amca-dayı, teyze-hala) ayrı ayrı karşılıklar bulunmaktadır.⁸²

Doğan Aksan, çağdaş TT'de enişte, bacanak, baldız, elti, görümce, yenge, hala, dayı, amca gibi kelimeler, akrabalık adlarında Türkçenin ayrıntıya inen, çeşitli akrabalık bağlarını ayrı ayrı kavramlar hâline getiren bir dil olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.⁸³

Türk kültüründeki akrabalık adlarının üzenine en ayrıntılı çalışmalardan biri Yong-Song Li tarafından hazırlanan **Türk Dillerinde Akrabalık Adları** isimli eseridir.⁸⁴ Bu çalışmada Türk dillerindeki akrabalık terimlerinin sayısı 7000'in

⁸² Doğan Aksan, **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, Ankara: "Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. 1978, s.97.

⁸³ A.e., s.98.

⁸⁴ Yong-Song Li, **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**, Simurg Yay., İstanbul 1999.

üzerinde olarak tespit edilmiştir. Doğan Aksan bu konuda bir dilin akrabalık adlarındaki sayısal azlık-çokluğun toplum yaşamındaki aile ve akrabalık ilişkileri ile doğrudan ilgili olduğunu açıklamıştır.⁸⁵

Akrabalık isimlerine geçmeden önce akrabalık kavramına değineceğiz. Akrabalık kavramı ile alakalı literatüre baktıldığında zaman değişik tanımların yapıldığı görülmektedir.

Akrabalık kavramı (karabet) **Kamus-ı Türkî**'de Hısımlık, soyca ve zürriyetce insanlar arasındaki yakınlık olarak geçmektedir.⁸⁶

Türkçe Sözlük'te; "1. Kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler. 2. Oluşma yönünden aynı kaynağa dayanan şeyler⁸⁷ olarak tanımlanmıştır.

Türk Medenî Kanunu'nda akrabalık kan yoluyla ve kayın (sıhrî) olarak ikiye ayrılmıştır. Biz de TT ve AT'deki akrabalık terimlerini buna göre iki grup hâlinde inceledik:

1. Kan hısımlığı Madde 17- Kan hısımlığının derecesi, hısımları birbirine bağlayan doğum sayısı ile belli olur. Biri diğerinden gelen kişiler arasında üstsoy-altsoy hısımlığı; biri diğerinden gelmeyip de, ortak bir kökten gelen kişiler arasında yansoy hısımlığı vardır.

2. Kayın hısımlığı Madde 18- Eşlerden biri ile diğer eşin kan hısımları, aynı tür ve dereceden kayın hısımları olur. Kayın hısımlığı, kendisini meydana getiren evliliğin sona ermesiyle ortadan kalkmaz.⁸⁸

⁸⁵ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil Anacizgileriyle Dilbilim**, Ankara, TDK Yay., 1998, s.45.

⁸⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Ankara, TDK Yay., 2010, s.590.

⁸⁷ TDK, **Türkçe Sözlük**, Ankara, TDK Yay., 11. Baskı, 2011.

⁸⁸ Esat Şener, **Türk Medenî Kanunu**, Ankara, Seçkin Yay., 1998, s.108.

1.5.1. Kan Akrabalığı

1.5.1.1. Dede (Büyükbaba, abba, appa)⁸⁹

1. Torunu olan erkek, büyük baba, büyük peder. 2. Büyük babadan başlayarak geriye doğru atalardan her biri. 3. Mevlevi tarikatında çile doldurmuş olan dervişlere verilen unvan. 4. Yaşlı erkeklere söylenen bir seslenme sözü⁹⁰ anlamına gelmekte ve Orhon Yazıtlarında “ata, ecdat” anlamlarında kullanılmıştır.⁹¹ AT’de bazı ağızlarda kullanılan *dede* “baba” anlamına gelmektedir. **Türk Ailesi ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü**’nde “dede” **Dîvânü Lugâti’t Türk**’teki anlamıyla “baba”⁹² olarak açıklamıştır.

1.5.1.2. Nine (büyükanne)

1. Torunu olan kadın, büyük anne, nene⁹³ “Nine” bugün bu sözcük sadece Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. TT’de “nine” yerine daha çok “babaanne” ve “anneanne” sözlükleri tercih edilmektedir. AT’de annenin annesi veya babanın annesi diye ayrımlar yapılmamakta, anneanne ve babaanne “nənə” sözcüğü ile karşılanmaktadır. **Türk Ailesi ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü**’nde nene annenin annesi diye geçmektedir.

Avradın iyisi **nene** olur, üzümün iyisi tane olur.⁹⁴

1.5.1.3. Baba

Türkler eskiden babaya, "kañ" derlerdi.⁹⁵ (Orhun Yazıtlarında baba kañ" şeklinde geçmektedir. Aynı babanın oğullarına da “kañdaş” deniliyordu. Günümüz

⁸⁹ M. Adil Özder, **Türk HalkBiliminde Düğün-Evlilik-Akrabalık Terimleri Sözlüğü, Aşlımlar Matbaası, Ankara, 1981, s.5.**

⁹⁰ TDK, **a.g.e.**, s.604.

⁹¹ Yong Song Li, **a.g.e.**, s.90.

⁹² Mehmet Ziya Binler, **Türk Ailesi ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Selenge Yay., 2007, s.95.

⁹³ TDK, **a.g.e.**, s.1772.

⁹⁴ Mehmet Ziya Binler, **a.g.e.**, s. 214.

⁹⁵ Yong Song Li, **a.g.e.**, 107.

Türkçesinde de hâlâ “ka” sesiyle başlayan çok sayıda akrabalık ismi bulunmaktadır.⁹⁶

XI. yüzyıldan sonra ise Türkler, babaya "ata" demeye başlamışlardır.⁹⁷ İlk önce Uygurcada kullanılmaya başlayan “ata” sözcüğü, daha sonra “kañ” kelimesinin yerini almıştır.⁹⁸ Eski Türkler de bugün bizim ana-baba söyleyişimiz gibi, anayı öne alarak "ög ve kang" demişlerdir. Bugün Anadolu'da babaya, "ece, izi, ede, eye"de denilmektedir. Bu sözler, en eski Türklerdeki "eşi, içi, ige" kelimelerin bugünkü versiyonlarıdır. Ata kelimesinden türemiş olan "ataç" sözcüğü, eski Türklerde, hem "babacığım" hem de "babasına çeken oğlan" demektir. Eski Türkler, oğulun babasına çok benzediğine inanıyorlardı. “Ata oğlu ataç doğar” (babanın oğlu babasına benzeyerek doğar) atasözü, bu inanın bir ifadesiydi.⁹⁹ AT’de “ata” sözcüğü hâlâ kullanılmaktadır.

1.5.1.4. Anne

1. Çocuğu olan kadın, ana, vâlîde. 2. Yavrusu olan dişi hayvan.¹⁰⁰ anlamına gelen anne, Eski Türk yazıtlarında “ög” (ök) olarak geçmiştir. Bugün bu kelime yalnız öksüz (ögsüz) “annesiz” kelimesinde yaşamakta öglü “anneli” şekli kullanılmamaktadır.¹⁰¹ **Dîvânü Lugâti’t Türk**’te birçok yerde *ana* olarak geçen kelime, bugün TT’de daha çok “anne” olarak kullanılmakta, “ana” sözcüğü ise daha çok Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. İncelenen TT atasözlerinde 152 defa “ana” ve sadece 5 defa “anne” kelimesi kullanılmıştır. AT’de de “anne” hâlâ “ana” olarak kullanılmaktadır.

⁹⁶ Ali Güler, “Türklerde Aile ve Evlilik Tipleri”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T. C. Başbakanlık ve Araştırma Kurumu, Ankara, Ülke Yay., 1992, s.y.

⁹⁷ Ali Güler, **a.g.m.**, s.y.

⁹⁸ Yong Song Li, a.g.e. s. 48.

⁹⁹ Ali Güler, **a.g.m.**, s.y.

¹⁰⁰ TDK, **a.g.e.**, s.131.

¹⁰¹ Tuncer Gülensoy, “Altay Dillerindeki Akrabalık Üzerine Notlar”, TD Araştırmaları Yılı-Belleten, 1973-1974, s. 291.

1.5.1.5. Çocuk

1.5.1.5.1. Kız Çocuk

Kız çocuğu anlamında "kız" sözü, en eski belgelerde ve bütün Türk lehçelerinde görülmektedir. Kelime, AT'de k-g değişimine uğrayarak gız (qız) şeklini almıştır.

1.5.1.5.2. Erkek Çocuk

Oğul kelimesi TDK **Türkçe Sözlük**'te şöyle tanımlanmıştır: 1. Erkek evlat, 2. Yaşlı kimselerin genç erkeklere söylediği bir seslenme sözü.¹⁰² Bu kelime, eskiden hem kız hem erkek evlat için kullanılan bir söz iken, bugün her iki Türk lehçesinde de "oğul" sözcüğü erkek evlat anlamına gelmektedir.

1.5.1.6. Kardeş

1. Aynı anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adıdır.¹⁰³ Türkler eskiden "kardeş"e "karındaş" diyorlar; kardeşi de içine alan "akraba" anlamında ise "kadaş"ı kullanıyorlardı. Babaları bir olan kardeşlere "kangdaş kadaş", anaları aynı olan kardeşlere de "iğdiş kadaş" deniyordu.¹⁰⁴

1.5.1.6.1. Kız Kardeş

TDK **Türkçe Sözlük**'te kız kardeş, "Bir kimsenin bayan kardeşi, şvester."¹⁰⁵ Abla sözcüğü ise 1. Bir kimsenin kendisinden büyük olan kız kardeşi. 2. Büyük kız kardeş gibi saygı ve sevgi gösterilen kız veya kadın.¹⁰⁶ AT'de *kız kardeş* ve *abla* yerine "bacı" sözcüğü kullanılmaktadır. "Abla" gibi hitap şekli bulunmamaktadır.

¹⁰² TDK, **a.g.e.**, s.1790.

¹⁰³ TDK, **a.g.e.**, s. 1325.

¹⁰⁴ Ali Güler, **a.g.m.**

¹⁰⁵ TDK, **a.g.e.**, s. 1437.

¹⁰⁶ **A.e.**, s.5.

1.5.1.6.2. Erkek Kardeş

Yaşça küçük olan çocuk ¹⁰⁷ anlamına gelen erkek kardeşe Türkler eskiden küçük erkek kardeşe “ini” diye hitap ederlerdi.¹⁰⁸ Ağabey ise kendinden büyük erkek kardeş¹⁰⁹ ağa kelimesi Moğolca “aka” kelimesinde alınmıştır.¹¹⁰ AT’de “ağabey” diye bir hitap şekline rastlanılmamaktadır. AT’de “kardeş” sözcüğü sadece erkek kardeş anlamında kullanılmış ve k-g değişimine uğrayarak “gardaş” (qardaş) şeklini almıştır.

1.5.1.7. Amca

Orhon yazıtlarında “eçi”¹¹¹ şeklinde geçen amca kelimesi, babanın büyük veya küçük erkek kardeşi anlamına gelmektedir. Birçok Anadolu ağzında da hâlâ *emmi* diye kullanılan amca sözcüğü, AT’de “əmi” şeklinde geçmektedir.

TT: *Emmim*, dayım kesem; elimi soksam, yesem.

TT: *Amca*, baba yarısı(dır).

AT: Dayı ilə dağ dolan, *əmi* ilə bağ dolanma.

1.5.1.8. Hala

Arapçadan geçmiş olan “hala” sözcüğü, TT’de babanın büyük veya küçük kız kardeşi anlamında kullanılmaktadır. Halanın eş anlamlısı olan “bibi” kelimesi bugün TT yazı diline girmese de, Anadolu’da kullanılmaktadır. Arapçadan Türkçeye girmiş olan *hala* kelimesi (Ar. hale) aslında “annenin kız kardeş” demektir. AT’de de bu kelime aynı anlamdadır. Fakat TT’de “hala” kelimesi anlam değişmesi ile ‘babanın kız kardeşi’ anlamında kullanılmaktadır.¹¹² M. Adil Özder’in **Türk Halk**

¹⁰⁷ A.e., s. 1325.

¹⁰⁸ Yong Song Li, a.g.e., s.61.

¹⁰⁹ Mehmet Ziya Binler, a.g.e., s. 18.

¹¹⁰ Yong Song Li, a.g.e., s. 148.

¹¹¹ A.e., s.53.

¹¹² Asker Resulov, *Akraba Diller ve “Yalancı Eşdeğerler” Sorunu*, Türk Dili, Ankara, Sayı: 524, s. 918.

Biliminde D    n-Evlilik-Akrabalık Terimleri Sözlüğü’nde de “hala” sözcüğünün ikinci anlamı “annenin kız kardeşi”¹¹³ olarak geçmektedir.

1.5.1.9. Dayı

Annenin erkek kardeşi anlamına gelen bu kelime, ilk olarak Uygur Türkçesinde *tagay*   klinde tespit edilmiştir.¹¹⁴ DLT’de de aynı   kilde geçen kelime, bugünkü TT ve AT’de *dayı*   klinde kullanılmaktadır.

1.5.1.10. Teyze

Annenin kız karde  i¹¹⁵ anlamına gelen *teyze*, muhtemelen *tay*, *tayı* ezesi “dayı ablası, anne tarafından ya  ca b  y  k kadın veya kız akraba” tarzında bir terkipten gelmiştir.¹¹⁶ AT’de *teyze*’ye “hala” (xala) denilmektedir.

1.5.1.11. Yeğen

1. Birine göre kardeş, amca, hala, dayı veya teyzenin çocuğu anlamına gelen yeğen kelimesi, ilk olarak Orhon Yazıtları’da “atı” biçiminde tespit edilmiştir.¹¹⁷ AT’de “yeğen” sözcüğü yerine “qarda   qızı/ oğlu” (erkek kardeşin kızı/oğlu), “bacı qızı/ oğlu” (kız kardeşin kızı/ oğlu) sözleri kullanılmaktadır.

1.5.1.12. Torun

Bir kimseye göre çocuğunun çocuğu.¹¹⁸ AT’de “torun” yerine Farsçadan geçmiş olan “n  v  ” kelimesi kullanılmaktadır.

¹¹³ Mustafa, Adil   zder, **Türk HalkBiliminde D    n-Evlilik-Akrabalık Terimleri Sözlüğü**, Aslımlar Matbaası, Ankara, 1981, s.59.

¹¹⁴ Yong Song Li, **a.g.e.**, s. 132.

¹¹⁵ Mustafa, Adil   zder, **a.g.e.**, s.90.

¹¹⁶ Talat Tekin, 1960, s. 294. Aktaran: Yong Song Li, **a.g.e.**, s. 59.

¹¹⁷ Yong Song Li, **a.g.e.**, s. 206.

¹¹⁸ TDK, **a.g.e.**, s.2375.

1.5.2. Kayın Akrabalığı

1.5.2.1. Kaynana

Kocaya veya kadına göre birbirlerinin annesi, kayınvalide, hanımanne¹¹⁹. AT’de kelime k-g değişimine uğrayarak *ğaynana* (qaynana) şeklini almıştır.

1.5.2.2. Kaynata

Geline göre kocasının babası, damada göre karısının babası.¹²⁰ AT’de kelime k-g değişimine uğrayarak *ğaynata* (qaynata) şeklini almıştır.

1.5.2.3. Karı

Günümüz TT’de *karı* kelimesi yerine onun eş anlamlısı olan *eş* sözcüğü kullanılmaktadır. AT’de ise daha çok halk dilinde “arvad” (avrat) olarak görülen bu sözcük, Azerbaycan edebî dilinde “yoldaş” sözlüğü ile ifade edilmektedir. "Avrat" ise insanın dişisi demektir. Eski Türkler avrata "uragut" derlerdi. Türkler, "kadınlık"la "dişilik"i her zaman ayırmışlardır. Kadınlık basit anlamda dişilik olmayıp, daha çok kutsallık ifade ediyordu. Örneğin, **Dede Korkut Hikayeleri**’nde "aldayuban er tutmak, avrat işidir", "övmeklik avratlara bühtandır", "öğünmekle avrat er olmaz", "birisi evin dayağıdır, birisi nice söylersen bayağıdır", karavaşa” (hizmetçiye) don "elbise geyürsen, kadın olmaz" gibi atasözlerinden belli olmaktadır.¹²¹

1.5.2.4. Koca

Koca kelimesi Orhon Yazıtlarında “er” şeklinde kullanılmış ve “adam, erkek” anlamına gelmektedir. Bugün ise “er” kelimesi yaşamakta ve AT’de “koca” anlamında kullanılmaktadır.

¹¹⁹ A.e., s.1368.

¹²⁰ Mehmet Ziya Binler, a.g.e., s.176.

¹²¹ Ali Güler, a.g.m., s.y.

1.5.2.5. Gelin

1. Evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın. 2. Aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın¹²² anlamına gelen bu kelime, Orhon Türkçesinde keliñün yani “gelinler” (kelin + gün) kelimesinin yapısında bulunur. Gelin sözcüğü ilk olarak Uygur Türkçesinde tespit edilmiştir.¹²³ AT’de bu kelime açık e (gəlin) ile yazılmaktadır.

1.5.2.6. Damat (Güvey)

Evlenen erkeğe Anadolu’nun türlü bölgelerinde ve çeşitli söyleniş biçimleriyle verilen isim.¹²⁴ Güvey sözünün eşanlamlısı olarak bilinen damat, **Türk Dünyası Akrabalık Sözlüğü**’nde “1. Ana-babaya göre kızlarının kocası, 2. Padişah soyundan kız alan kimse”¹²⁵ olarak açıklanmaktadır.

Güveyin kelimesine eş anlamlı olarak kabul edilen *damat* sözcüğü ise, aslen Farsça değil Türkçe olduğu ve birçok araştırmacı tarafından *damat* kelimesinin “içgüveğisi” anlamına geldiğini söylenilmektedir. Damat, “kızın dama, yani eve alınan kocası” demektir.¹²⁶ AT’de *küreken* şeklinde geçen kelime, Anadolu’nun Niğde Bölgesi’nde *köreken* veya *köveken*¹²⁷ şeklinde kullanılmaktadır.

1.5.2.7. Kayın

Erkeğe ya da kadına göre, erkeğin ya da kadının erkek kardeşi anlamına gelen bu kelime, Orhon Türkçesinde “yurç” şeklinde tespit edilmiştir. Dîvânü Luğât’it Türk’te de “yurç” şeklinde karşımıza çıkan bu kelime, “karının erkek kardeşi” anlamında kullanılmıştır.¹²⁸

¹²² TDK, **a.g.e.**, s.921.

¹²³ Yong Song Li, **a.g.e.**, s.313.

¹²⁴ Mustafa Adil Özder, **a.g.e.**, s.57.

¹²⁵ Mehmet Ziya Binler, **a.g.e.**, s. 93.

¹²⁶ Necip Üçok, “Fonemlerin Özellikleri Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt IX, S. 4, 1951, s.375, not.31.

¹²⁷ Mehmet Adil Özder, **a.g.e.**, s. 75.

¹²⁸ Yong Song Li, **a.g.e.**, s. 285.

1.5.2.8. Görümce

1. Kocanın kızkardeşi. 2. Gelin ya da güvey için alınan giysi.¹²⁹ Görümce sözcüğü ilk kez Osmanlıca'da tespit edilmiştir.¹³⁰ Yukarıda da belirtildiği gibi AT'de “baldız” kelimesi hem *görümce* hem *baldız* sözcüğünü karşılar.

1.5.2.9. Baldız

TT'de “Erkeğe göre karısının büyük ya da küçük kız kardeşi anlamına gelen bu kelime Uygurcada “baltır” şeklinde tespit edilmiştir.”¹³¹ AT'de ise *baldız* sözcüğü hem kadına göre eşinin kız kardeşi, hem de erkeğe göre karısının kız kardeşi anlamına gelmektedir. Yani AT'de “baldız” kelimesi iki akrabalık terimini karşılamaktadır.

1.5.2.10. Bacanak

Eşleri kardeş olan erkeklerden her biri¹³² anlamına gelen bacanak AT'de “bacanaq” şeklinde geçmektedir.

1.5.2.11. Elti

Moğolcadan geçmiş olan bu kelime,¹³³ 1. Kardeş eşlerinden her birinin ötekine göre adı¹³⁴ anlamına gelip AT'de de *elti* şeklinde geçmektedir.

1.5.2.12. Yenge

Babanın küçük kardeşinin karısı, ağabeyin karısı anlamlarındaki bu kelime, Uygurca metinlerde yenge veya yenge şeklinde karşımıza çıkmaktadır.¹³⁵ TT'de 1. Düğünde, gelinkızı yöneten kadın, 2. Amcanın karısı, 3. Büyük veya küçük kardeşin

¹²⁹ Mustafa, Adil Özder, **a.g.e.**, s.55.

¹³⁰ Yong Song Li, **a.g.e.**, s.295.

¹³¹ **A.e.**, s. 290.

¹³² TDK, **a.g.e.**, s. 222.

¹³³ Yong Song Li, **a.g.e.**, s. 303.

¹³⁴ TDK, **a.g.e.** s.791.

¹³⁵ Yong Song Li, **a.g.e.**, s. 273.

karısı¹³⁶ anlamına gelen bu kelime, AT’de ise diğer anlamını yitirerek sadece gelinin yardımcısı anlamına gelmektedir.

1.5.2.13. Enişte

Enişte terimi TT’de enişte: “Kız kardeşin, teyze ile halanın ya da hısımlardan bir kadının kocası” anlamındadır. Bu söz Dîvânü Luğât’it Türk’te “Büyük kız kardeşin kocası, babanın küçük kız kardeşinin kocası” anlamında “yezne” sözünün yerini almıştır.¹³⁷ Bu söz kimi araştırmacılara göre Türkçeye Farsçadan geçmiş, kimi araştırmacılar da enişte sözünün Türkçede “yaşça küçük kardeş” anlamındaki “aş” ve “-te” yapım ekinin veya “kenetlemek, birleştirmek” anlamında olan “aşta-” sözünün getirilmesiyle meydana geldiğini savunmaktadırlar.¹³⁸ Sonuç olarak “enişte” sözünün Farsça olmadığı, “iki aileyi birleştiren, kenetleyen” ve mecazen “küçük rabıta” anlamında kökü ve eki Türkçe bir söz olduğu, “ini +(a)ş > iniş- +te > inişte ~ enişte” veya “ini +aşta > iništa > inişte ~ enişte” şeklinde bir gelişerek yerel bir türetme olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁹ AT’de enişte anlamında hâlâ “yezne” kelimesi kullanılmaktadır.

1.5.2.14. Dünür

1. Evlenen kız ile erkeğin ana ve babaları, 2. Sihriyetle akrabalık, 3. Bir kız ile erkeğin arasında aracılık eden kimse.¹⁴⁰ 2. Birbirinden kız alıp veren aileler diye açıklanmıştır.¹⁴¹ koda(kode) diye geçen kelime “kadının erkek tarafı akrabaları”¹⁴² diye açıklanmıştır. AT’de dünüre “quda” denilmektedir. Kuda sözcüğüne **Türk Halkbiliminde Düğün-Evlilik-Akrabalık Terimleri Sözlüğü**’nde de rastlanılmaktadır. Anadolu’nun Bitlis, Van bölgelerinde kullanılan kuda sözcüğü “birbirinden kız alıp veren aileler”¹⁴³ şeklinde açıklanmaktadır.

¹³⁶ Mustafa, Adil Özder, **a.g.e.**, s. 93.

¹³⁷ Tuncer Gülensoy, Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar, s. 297.

¹³⁸ Adem Aydemir, “Türkçede Bazı Sıhrî Akrabalık Terimleri Üzerine”, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5 Issue 8, p. 2012, s.135-136.

¹³⁹ Adem Aydemir, **a.g.m.**, s. 136.

¹⁴⁰ Mehmet Ziya Binler, **a.g.e.**, s. 107.

¹⁴¹ Mehmet Adil Özder, **a.g.e.**, s. 75.

¹⁴² **A.e.**, s. 74.

¹⁴³ **A.e.**, s. 75.

Sonuç olarak TT ile AT arasında akrabalık adları beş başlık altında incelenebilir:

1. Ses ve anlam açısından aynı olan kelimeler:

Ana	Ana, anne
Ata	Ata, baba
Arvad	Avrat, karı
Bacanaq	Bacanak
Bacı	Bacı, kız kardeş
Bala	Bala, çocuk
Besleme	Besleme
Bibi	Bibi, hala
Dayı	Dayı
Elti	Elti
Ər	Er, koca
Gəlin	Gelin
Qardaş	Kardeş
Qaynana	Kaynana
Qaynata	Kaynata
Qayın	Kayın
Qız	Kız
Oğul	Oğul
Nənə	Nine
Uşaq	Uşak, çocuk
Övlad	Evlat

2. Ses açısından farklı olup aynı anlama gelen kelimeler:

Əmi	Emmi, amca
Qohum	Akraba
Nəvə	Torun
Kürəkən	Damat
Yeznə	Enişte
Ögəy	Üvey

3. Şekilce aynı anlamca farklılık gösteren kelimeler:

Baba	Dede
Baldız	Baldız, Görümce
Dədə	Baba
Xala	Teyze
Quda	Dünür

4. TT’de olup AT’de olmayan akrabalık adları:

Ağabey	Anneanne
Abla	Babaanne
Kız Kardeş	Yenge
Büyükanne	Yeğen
Büyükbaba	Görümce

TT’de akraba arasında büyüklük-küçüklük farkı özellikle vurgulanmaktadır. Kardeşlerin arasında büyük erkek kardeşe *ağabey* ve büyük kız kardeşe *abla* denilmekte. Küçüklük ise *kardeş* kelimesiyle belirtilmektedir.¹⁴⁴ Aynı durum AT için geçerli değildir.

¹⁴⁴ Ksenija Aykut, Stefani Miljković, “Türkçede Akrabalık Adlarının Özellikleri”, Sırbistan, Belgrad Filoloji Fakültesi, HİKMET 28, 2016, s.14.

Her iki Türk lehçesinde de grammatikal cinsiyet kategorisi olmamasına rağmen, akrabalık adları üzerinden cinsiyet tespiti yapılabilir. Akrabalık adlarının kullanımı tespit edilerek yaş farkı, kan bağı ve akrabalık dereceleri de belirtilebilir.¹⁴⁵ Akrabalık isimleri arasında günümüzde hâlâ kullanılan Osmanlıca kelimeler tespit edilmiştir. Bu kelimeler şunlardır: vâlîde, evlât, emmi, ebeveyn, birader, peder. Bu kelimeler akrabalık terimlerinin eş anlamlıdır ve Türkçenin zenginliğinin bir göstergesidir. Bu kelimelerin bir kısmı Anadolu ağızlarında kullanılmasına rağmen günümüz TT edebî dilinde kullanılsa da AT edebî dilinde yer almaktadır. Dil yaşayan bir varlıktır ve bazı kelimelerin zaman içinde anlam kaymasına uğraması normaldir. Anlam kaymaları TT ile AT arasındaki önemli farklılıklardan birini oluşturmaktadır.

Her iki Türk lehçesinde akrabalık adı olmayan fakat akrabalık olgusuna yönelik kullanılan kelimeler tespit edilmiştir (besleme, elkızı, el oğlu)

Bazı kelimeler birden fazla akrabalık kavramını karşılayabilecek şekilde de kullanılmıştır örneğin, AT'de *baldız* kelimesi iki akrabalık terimini karşılar. Ayrıca nine, büyükanne (AT: nənə) hem annenin hem de babanın annesi, dede (AT: baba) de hem annenin hem babanın babası olarak kullanılmaktadır.

¹⁴⁵ Ksenija Aykut, Stefani Miljković, **a.g.m.**, Özet.

1.6. Azerbaycan Türkçesinin Ses Özellikleri

Türkiye Türkleri gibi Azerbaycanlılar da Türklerin en önemli boylarından biri olan Oğuz boyuna aittirler. Azerbaycan, doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya Federasyonu, kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan, güneyinde İran ve güneybatısında Türkiye'nin olduğu bir ülkedir.¹⁴⁶ Başkenti Bakü'dür. Azerbaycan'a ilk Türk göçleri M.Ö. I. yüzyıla dayanmaktadır. Stratejik açıdan önemli bir bölgede yer alan Azerbaycan, tarih boyunca birçok medeniyete beşiklik etmiş bir ülkedir. 18. Yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan'da Ruslar tarafından işgal edilmiş. 1805-1813 yılları arasında Azerbaycan'da Rus- İran mücadelesi yaşanmış ve 1828 yılında Azerbaycan, Türkmençay Anlaşması'yla Aras nehri sınır olmak üzere, Kuzey ve Güney Azerbaycan olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹⁴⁷ Doksan yıllık Rus hakimiyetinden sonra 28 Mayıs 1918 senesinde Mehmed Emin Resulzade'nin önderliğinde Kuzey Azerbaycan'da demokratik bir cumhuriyet kurulsa da 27 Nisan 1920'de Bolşevik Ordusu Azerbaycan'a girerek SSC Federasyonu'na ilhak etmiştir.¹⁴⁸ SSC Federasyonu'na Azerbaycan SSC adıyla dahil edilen Azerbaycan, bağımsızlığını 71 sene sonra 18 Ekim 1991 tarihinde elde etmiştir.

Güneybatı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan AT, TT'ye en yakın Türkçe sayılmaktadır. Muharrem Ergin, AT'nin yazı dili olarak ortaya çıkışını şöyle değerlendirmektedir: "... Azeri sahası Batı Türkçesinin esas yazı dili çizgisini teşkil eden Osmanlı yazı dili çizgisinin paralelinden dışarı çıkmamıştır. İki sahadaki eserler arasındaki görülen ufak tefek farklar hep, bir yazı dilinin iki uzak bölgesi arasında görülen mahallî ayrılıklar çerçevesinde kalmış, Azerî ve Osmanlı Türkçeleri, günümüze kadar hiçbir zaman iki ayrı yazı dili haline gelmemiş, daima aynı yazı dilinin iki ayrı dairedeki görünüşünü teşkil etmişlerdir. Bu iki görünüş, ayrı siyasi idarelere, ayrı sosyal çevrelere ve ayrı kültür merkezlerine bağlı olan iki sahada, yazı dili disiplininin bugünkünden farklı olarak mahallî tesirlere açık bulunduğu devrelerin tabî bir tezahüründen başka bir şey değildir."¹⁴⁹

¹⁴⁶ Anar Rzayev, **Azerbaycan Türkçesinin Söz Varlığı**, Çeviri A. Acaloğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, S. 7.

¹⁴⁷ Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993, s. 11-20.

¹⁴⁸ Ahmet Buran, Ercan Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 41.

¹⁴⁹ Muharrem Ergin, **Azeri Türkçesi**, İstanbul, Ebru Yay., 1981, s. VII.

AT’de 9 ünlü vardır. Bunlar : a, ä, e, i, ı, o, ö, u, ü. Görüldüğü gibi TT’deki 8 ünlüden farklı olarak AT’de bir de açık e (ə) ünlüsü bulunmaktadır. Bu ünlü TT’deki e ünlüsünden daha daha geniş ve açık şekilde söylenir. AT’de 23 ünsüz vardır. Bu ünsüzler şunlardır: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, x, j, k, g, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z. TT’den farklı sadece iki ses bulunmaktadır: x ve ğ. ğ, TT’deki ğ’den daha belirgin ve gırtlığa yakın telaffuz edilir. X ünsüzü ise, gırtlaktan çıkan hırıltılı h’dir.

AT’de büyük ve küçük ünlü uyumu çok gelişmiştir: güzel, gelin, gayın, gösterir, seslenmek, çiyələk. AT’de ünsüz uyumunu TT’de olduğu kadar sağlam değildir. Bildirme eki (-dİr), bulunma hâli eki (-dA), ayrılma hâli eki (-dAn), görülen geçmiş zaman eki (-dİ), zarf-fiil eki -İb gibi ekler tek şekilli olduğu için bu uyum bozulur: gelmişdi, oturub, işden, ürekden, atıb.¹⁵⁰

TT esas alındığında AT’de görülen başlıca ses özellikleri:

1. TT’deki bütün kalın “k” sesleri AT’de “g” (q) olur: gara, galın, gardaş, gız.
2. Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki bütün kalın “k” sesleri de “g” olur: torpag, uzag, irag, aldığ.
3. Kelime sonunda bulunan k sesi, iki ünlü arasında kalınca “y”; kalın g ise “ğ” oluyor: direk- direye, çiçek- çiçeye, bayraq- bayrağa.
4. Kelime sonunda b, c, d, g sesleri bulunabilir. Bu durum Arabça ve Farsça kelimelerde olduğu gibi bazı Türkçe kelimelerin sonunda da bulunabilir: kitab, megsed, kend, reng, qab, dörd, süd, ac.
5. Kelime başındaki bazı y’ler AT’de bulunmaz; y’den sonraki I ise çok defa i’ye döner: il (yıl), ıldırım (yıldırım), ilan (yılan), ulduz (yıldız), uca (yüce).
6. AT’de bazı ünlülerin başında bir h sesi türemiştir: hürk- (ürk-), hör- (ör-), hörgü (örgü), hörümçek (örümcek), heyva (ayva).
7. AT’de bol miktarda göçüşme olayı görülür: yarpaq (yaprak), arvad (avrat), körpü (köprü), torpaq (toprak), kiprik (kirpik).
8. TT’deki bazı kelimelerin ön sesindeki p’ler AT’de b’ye dönüşür: piş- (biş-), parmaq (barmaq).¹⁵¹

¹⁵⁰ Ahmet Buran-Ercan Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Ankara, Akçağ Yay., , 2004, s. 48-49.

¹⁵¹ A.e., s. 48-49.

İKİNCİ BÖLÜM

ATASÖZLERİNİN DİL İNCELEMESİ

2.1. Atasözlerinin Cümle Yapılarına Göre İncelenmesi.

TT ile AT arasında söz dizimi ve cümle yapısı bakımından önemli bir fark bulunmamaktadır. Bu yüzden de karşılaştırma yaparken TT'deki cümle çeşitleri tasnifini kullanmayı uygun gördük. TT'deki cümleler yapıları bakımından altıya ayrılmaktadır: I. Basit Cümle, II. Birleşik Cümle, III. Sıralı Cümle, IV. Bağlı Cümle, V. Ara Sözlü (Cümleli) Cümle, VI. Eksilteli Cümle (Kesik Cümle).¹⁵²

2.1.1. Basit Cümle

Basit cümle, kuruluşunda tek yüklem bulunan, tek yargı bildiren cümledir. Hem TT hem de AT'de en çok kullanılan cümle basit cümledir. Bu yüzden de her iki lehçede de basit cümle yapısına sahip çok fazla atasözü vardır:

1. Ana cennetin köşesidir. (TT)
2. Karı koca arasına girilmez. (TT)
3. Baba beyliği ile çocuk (evlat) adam olmaz. (TT)
4. Ağaç yaprağıyla güzeldir. (TT)
5. Bala baldan şirindir. (AT)
6. Atanın sənəti oğula mirasdır. (AT)
7. Hər ağac meyvəsi ilə tanınar. (AT)
8. Uşaq evin yaraşığıdır. (AT)
9. Ailə xoşbəxtliyin açarıdır. (AT)
10. Ər arvadın tacıdır. (AT)

Görüldüğü gibi 1-10 arası verilen örneklerde atasözleri tek yüklemlı basit cümlelerdir. Bu atasözlerindeki kesin yargılar okunduğu zaman hemen anlaşılmaktadır.

¹⁵² Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, s.g.e., s.159-179.

2.1.2 Birleşik Cümle

Birleşik cümle, esas yargıyı taşıyan bir temel cümle ile onu anlam ve görev bakımından tamamlayan bir veya birden çok yan cümleden oluşan cümlelerdir.¹⁵³

Birleşik cümlelerin a) şartlı birleşik cümle, b) iç içe birleşik cümle, c) ki'li birleşik cümle ve d) girişik cümle olmak üzere dört türü bulunmaktadır.¹⁵⁴

2.1. 2.1. Şartlı Birleşik Cümle

Bir ana cümle ve şart ifadesi taşıyan bir yan cümleden meydana gelen cümlelerdir.¹⁵⁵ Muharrem Ergin, şartlı birleşik cümleyi Türkçenin aslî birleşik cümlesi olarak adlandırmış ve bu cümle türünün Türkçede başlangıçtan beri var olduğunu dile getirmiştir. Yardımcı cümle, tek başına yargı bildirmez. Ana cümleyi zaman, şart, sebep ve benzetme anlamıyla tamamlar.¹⁵⁶ Her iki lehçede de şartlı birleşik cümle yapısına sahip olan birçok atasözü vardır.

Aşağıdaki örneklerde yardımcı cümlesi dilek, şart kipi (-sa, -se) ile kurulan atasözleri verilmiştir:

1. Anası **çıkarsa** taşa, oğlağı çıkar öbür (öte, öteki) başa. (TT)
2. Ananın bohçası, babanın akçesi **varsa** her işe girersin. (TT)
3. Bir çocuğun kırk ebesi **olursa** ya kör olur (kalır) ya topal. (TT)
4. Soğan kabuğundan kaynana **olsa** kışışdar. (TT)
5. Kız evladı candandır, başı duman **olmasa**; oğlan evladı bele kemerdir; kara yılan **olmasa**. (TT)
6. Atamın öldüyünü **bilsaydım**, qulağı dolusu darıya satardım. (AT)
7. Qız anadan **qorxmasa**, öyüd almaz. (AT)
8. Atadan mal **qalmasa**, oğul neyləsin? (AT)
9. Ata –baba qədrini baba **olsan** bilərsən, bacı – qardaş qədrini yalnız **qalsan** çəkərsən. (AT)

¹⁵³ Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, **a.g.e.**, s. 160.

¹⁵⁴ **A.e.**, s.160-168.

¹⁵⁵ **A.e.**, s.160.

¹⁵⁶ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 405.

10. Qatır atasın **görməsəydi**, özünü xanzada bilərdi. (AT)

Yukarıdaki 1-10 arası verilen örneklerden de görüldüğü gibi şart kipinin bulunduğu atasözlerinde yardımcı cümle önce, ana cümle ise sonra gelir.

2.1.2.2. İç İç Birleşik Cümle

Bir cümle, belli bir görevle başka bir cümlenin içinde yer almasıyla oluşan birleşik cümleye iç içe birleşik cümle denir. Bu tür birleşik cümlelerde iç cümle, temel cümlenin nesnesi durumundadır.¹⁵⁷ Her iki Türk lehçesinde de iç içe birleşik cümle yapısına rastlamak mümkündür.:

1. Karga yavrusuna bakmış da: “Ah benim ak topuklu (ak pak) evladım” demiş. (TT)
2. Geline babası “Ne ağlıyorsun, istersen otur” demiş de gelin “Hem ağlarım hem giderim” demiş. (TT)
3. Atalara “Babam öldü” demişler, “İş başa düştü” demiş; “Anam öldü” demişler, “Öksüz olmuşsun” demiş. (TT)
4. Süleyman’a sormuşlar “Tatlılardan tatlı nedir?” “Er avrat” demiş; “Acılardan acı nedir?” yine “Er avrat” demiş. (TT)
5. Gelin olmak isteyen kız “Öleyim” der, evlenmek isteyen oğlan “Gurbete gideyim” der. (TT)
6. Dəli qız deyər: “anasız olaydım”, bədəsəl gəlin deyər: “qaynanasız”. (AT)
7. Alimdən soruşdular: “ Nə yaxşıdır, dost ya qardaş?” – dedi “Qardaşla dost olmaq daha yaxşıdır.” (AT)
8. Qatırdan soruşdular: “Dədən kimdir?” Dedi: “Nənəm atdır”. (AT)
9. Qız anadan olanda, gözün açar, deyər: - “Bura bizim ev deyil” (AT)
10. Ayı balasına “ağappağım” deyər, kirpi balasına - “yumuşağım”. (AT)

1-10 arası örnekleri incelediğimizde tırnak içinde bulunan cümlelerin bağımsız cümleler olduğu görülmektedir. Bu atasözlerindeki iç cümleler tamamen bağımsız cümleler olmasına rağmen ana cümlenin içinde bir nesne görevindedirler. “Demek”, “Sormak” yüklemleri ile kurulan bu atasözlerinde, cümleler birbirin içine girmiş

¹⁵⁷ Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, İstanbul, 3F Yayınevi, 2008, s.163.

sayılmaktadır. Çünkü hem de-, sor- fiillerinin bulunduğu ana cümle hem de bu ana cümlelerin içinde bulunan cümle tek başına anlam taşımaktadır.

2.1.2.3. Ki'li Birleşik Cümle

“Ki” bağlacı ile kurulan cümlelerdir. Eski metinlerde “ki” yerine “kim” şekline de rastlanır.¹⁵⁸ TT’de çok rastlanılmayan ki’li cümleler, AT’de daha sık kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnek atasözlerinde ki’li atasözlerinden örnekler verilmiştir:

1. Kalçalı avrat gerek **ki** pençeli oğlan doğura. (TT)
2. Büyüğü döv **ki** küçüğe ibret olsun (küçük ibret alsın). (TT)
3. Kadın var **ki** arpa unundan aş eder, kadın var **ki** buğday ununu termaş (tahhaç) eder. (TT)
4. Ev gör **ki** evine, er gör **ki** erine çunasın. (TT)
5. Maya butlu avrat al ki, nar butlu oğlan doğursun. (TT)
6. Fərsiz oğul atasının gözüün çıxartdı **ki**, adına Koroğlu desinlər, amma kör kişinin oğlu dedilər. (AT)
7. Əcəl gələndə soruşmaz **ki** oğul uşağın neçə dənədir. (AT)
8. Atası ilə gül dərmişik **ki**, balası ilə güləb çəkək? (AT)
9. Anam elə bilir **ki**, kündəni xırda tökür, atam elə az bilir ki, ikisini birdən bükür. (AT)
10. Arvadın qarnını yarım ac, yarım tox saxla **ki**, qudurmasın. (AT)

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü üzere iki cümleyi birbirine bağlayan “ki” bağlacıdır. Bu atasözlerinde biri ana diğeri de yardımcı olmak üzere iki bağımsız cümle vardır. İncelediğimiz atasözlerindeki ki’li birleşik cümlelerde yardımcı cümle temel cümlelerin nesnesi, öznesi, zarf tümleci ve dolaylı tümleci olarak kullanılmıştır. 1, 2, 7 ve 10 numaralı örneklerde ise ki bağlacı kendisinden önceki kısmı açıklamaktadır.

¹⁵⁸ A.e., s. 165.

2.1.3. Girişik Cümle

Bu tür cümleler, fiilimsilerle (sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil) kurulmaktadır. Bu cümlelerde fiilimsinin bulunduğu yardımcı cümle, temel cümlenin bir ögesi durumundadır. Fiilimsilerle kurulan cümlelerde bir yargı olmadığı için, bunlarla oluşturulan cümleleri birleşik cümle olarak değil, basit cümle olarak değerlendirmek gerekir.¹⁵⁹

2.1.3.1. Sifat-Fiiller İle Kurulan Girişik Cümle

1. *Ananın çıktığı dala* kızı salıncak kurar. (TT)
2. *Baba nasihati tutmayan* pişman olur. (TT)
3. *Kardeşi olmayan* garip olur. (TT)
4. *Ağaca bâr olan* kendi meyvesidir. (TT)
5. *Babadan kalan malın* kıymeti bilinmez. (TT)
6. *Uşaqılıqda yalançı olana* böyüyəndə inanmazlar. (AT)
7. *Ata buğda ilə dolduran anbarı* (damı) oğul saman ilə doldurmaz. (AT)
8. *Ata malına göz dikən* ac qalar. (AT)
9. *Ata – anasına xeyri olmayanın* kimsəyə xeyri olmaz. (AT)
10. *Ailəsinin qədrini bilməyən*, el-obasının da qədrini bilməz. (AT)

2.1.3.2. Zarf-Fiiller İle Kurulan Girişik Cümle

1. Bir evde iki horoz *olunca*, sabah güç olur. (TT)
2. Baba *ölmeyince*, kıymeti bilinmez. (TT)
3. Babayla oğlun papucu bir *olunca*, evde kavgə eksik olmaz. (TT)
4. Ayı *ihtiyarlayınca*, yavruları tüteri ilə oynar. (TT)
5. Karı malını *yiyip* de onmuş (övünmüş) var mı?
6. Anası *durmuşkən* dayənin bağı çatlayır. (AT)
7. Ailənin səadəti yüz *ölçüb*, bir biçməkdir. (AT)

¹⁵⁹ A.e., s. 168.

8. Qara qız *bəzənincə* toy əldən gedər. (AT)
9. Atamla atanı *deyincə*, özümlə özünü de. (AT)
10. Ata *dururkən* oğul əlin öpərlər? (AT)

2.1.3.3. İsim-Fiiller İle Kurulan Girişik Cümle

1. Karısı olmayana, *karı boşamak* (dövmək) kolay gelir. (TT)
2. *Gelin olmak*, kahrır küləhı giymək (giyinmektir). (TT)
3. *Arvaddan yetim qalmaq* anadan yetim qalmaqdan bətərdir. (AT)
4. *Azaba avrat bulmak* (dövmək) kolay gelirmiş. (TT)
5. *Komşu kızı almak*, kalaylı tastan su içmək. (TT)
6. Doğmadık oğlana *ad koymak* olmaz. (TT)
7. *Qonşu qızı almaq*, daş qabdan su içmək.
8. *Əsil almaq* çətindir, saxlamaq ondan da çətin
9. Kişinin cibi iki olsa, *arvad almaq* fikrinə düşər.
10. Aldayıban *ər tutmaq* övrət işidir.
11. *Ailədə yanılmaq*, yamanlıq gətirər.

2.1.4. Sıralı Cümle

Arka arkaya sıralanmış cümlelerden oluşan sıralı cümledeki her cümle bir yargı bildirir, ancak diğer cümlelerle arasında bir anlam ilişkisi bulunmaktadır. Cümleler birbirlerine sıralama bağlacı, virgül (,) veya noktalı virgülle (;) bağlanır ve bunlar yapı ve anlam bakımından farklı özellikler taşıyabilirler. Sıralı cümleler “bağımlı sıralı cümle” ve “bağımsız sıralı cümle” olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁶⁰

2.1.4.1. Bağımlı Sıralı Cümle

Bağımlı sıralı cümleler, öğelerinin ortak olmaları ve anlam ilişkisi bakımından birbirine bağlıdır, ancak cümleler bağımsız olarak kullanıldıklarında

¹⁶⁰ A.e., s. 169.

da anlam taşırlar.¹⁶¹ Bağimli sıralı cümle yapısındaki atasözleri hem TT'de hem de AT'de yaygın olarak kullanılmaktadır:

1. Eskimedik bez, gelin olmadık kız **olmaz**. (TT)
2. Ana elden **gelir**, oğul belden. (TT)
3. Ananın aş, babanın işi **sorulur**. (TT)
4. Çocuk hanekten (oyundan), köpek ekmekten **hoşlanır**. (TT)
5. Abdal düyünden, uşaq oyundan **usanmaz**. (TT)
6. Ana uşağa körpəlikdə **lazımdır**, ata – böyüyəndə. (AT)
7. İt əppəyə **həris olar**, uşaq - məhəbbətə. (AT)
8. Dəyərli muncuq yerdə **qalmaz**, dəyərli qız evdə. (AT)
9. Aç aman **bilməz**, uşaq zaman. (AT)
10. Xəstəni döşəkdə **saxlarlar**, uşağı beşəkdə. (AT)

Yukarıdaki 1-10 arası verilen örneklerden de görüldüğü gibi bu atasözlerinde cümlelerin ögeleri ortaktır. Fakat cümleler bağımsız olarak da kullanılabilirler.

2.1.4.2. Bağımsız Sıralı Cümle

Bağımsız sıralı cümlelerde cümle ögelerinin her biri ayrı ayrıdır. Cümleler arasında şəkil ortaklığı değil, anlam yakınlığı bulunmaktadır. Bağımsız sıralı cümleyi meydana getiren cümleler, tek başlarına da anlamlıdırlar.¹⁶² Bağımsız sıralı cümle tipi, karşılaştırmaya uygun yapısıyla atasözlerinde sıkça görülmektedir.

1. Bir ev (gemi) donanır, bir kız (çıplak) donanmaz. (TT)
2. Taş taş üstünde olur, ev ev üstünde olmaz. (TT)
3. Anasız kız, hanım oldum sanır; babasız oğlan, ağa oldum sanır. (TT)
4. Ana çeker zahmeti, baba alır rahmeti. (TT)
5. Çocuk büyür akıllanır, kamış büyür şekerlenir. (TT)
6. Ata oğluna bir bağ verdi, oğul ataya bir salxım qıymadı. (AT)
7. At ver dost ol, qız ver düşmən ol. (AT)
8. Qara qızdan xatın olmaz, boz eşşəkdən qatır olmaz. (AT)

¹⁶¹ A.e., s.169.

¹⁶² A.e., s. 173.

9. Arvad düzdüyü evi tanrı yıxmaz, arvad pozan evi tanrı düzməz. (AT)
10. Arvad kimi düşman yox: gülər bildirməz. köpək kimi dost olmaz: ölər bildirməz. (AT)

1-10 arası cümleler incelendiğinde bu cümlelerin her birinin kendi başına başka bir üst cümleye ihtiyaç duymadan dilbilgisel olarak müstakil bir cümle oluşturabilme kabiliyetleri vardır. Bağımlı sıralı cümlelerden farkları da bu noktadan kaynaklanmaktadır. Çünkü bağımlı sıralı cümlede anlam ortaklığının yanında öge ortaklığı da bulunmaktadır.

2.1.5. Bağlı Cümle

Cümle başı bağlaçları ile birbirine bağlanan cümlelerdir. Cümle başı bağlaçları, başlarında yer aldıkları cümleyi önceki ya da sonraki cümlelere bağlayarak iki cümle arasında açıklama, sebep, sonuç, benzerlik, üsteleme, şaşırma, istek, şikayet, karşılaştırma gibi ilişkiler kurarlar.¹⁶³ Bağlı cümle yapısındaki atasözleri çok yaygın görülmemektedir. Bağlı cümle tipindeki atasözlerine şunları örnek verebiliriz:

1. Karı bulunur **ama**, kardeş bulunmaz. (TT)
2. Gelin anasına **hem** ağlar, **hem** de “giderim” der. (TT)
3. Anayla baba (evlada) taht yaptırır; **ama** baht yaptıramaz. (TT)
4. İki kumanın çamaşırı bir tekneye sığar **da**, iki eltininki sığmaz. (TT)
5. Kız evi yaylaya benzer, **eğer** tosun tepmese; oğlan evi, meydan evi ; **eğer** yılan kakmasa. (TT)
6. Ərlilərin əri var, dulların **da** Allahı. (AT)
7. Atasından **nə** xeyir gördük ki, balasından **nə** xeyir görək? (AT)
8. Ailəsiz kişi olar, **ancaq** kişisiz ailə olmaz. (AT)
9. Qadın evinin **həm** xanımı, **həm** qulluqçusudur. (AT)
10. Altım daş, üstüm daş, yenə **də** oğul evciyi. (AT)

1-10 arası cümleler incelendiğinde ise bu cümlelerin her birinin diğer cümleye bağlaçlarda bağlandığını görülmektedir.

¹⁶³ A.e., s. 175.

2.1.6. Eksiltili Cümle

Eksiltili Cümle, adından da belli olduğu gibi, Konuşma veya anlatım sırasında bir unsuru kullanılmayan cümlelerdir. Kullanılmayan öge genellikle yüklemidir, bazen diğer öğeler de söylenmeyebilir. Bu tip cümlelerde, eksik kısım okuyucunun veya dinleyicinin algılamasına bırakılır.¹⁶⁴

Böyle cümlelerde, ifadeyi kısaltmaları ve okuyucuyu veya dinleyiciyi düşünmeye sevketmeleri sebebiyle hem TT'deki, hem de AT'deki atasözlerinde görülmektedir:

1. Aşını arayan, eşini bulan, işini bilen. (TT) (Aşını arayan, eşini bulan, işini bilen yanılmaz)
2. Anaya babaya hizmet, Allah'a ibadet. (Anaya babaya hizmet, Allah'a ibadet gibidir) (TT)
3. Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz. (Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz yeter) (TT)
4. İncir babadan, zeytin dededen. (incir babadan, zeytin dededen kalmalı) (TT)
5. Ulu ağacın gölgesi (gürültüsü) dal ile, mutlu evin yakışığı döl ile. (Ulu ağacın gölgesi (gürültüsü) dal ile, mutlu evin yakışığı döl ile olur) (TT)
6. Ana ürəyi – dağ çiçəyi.
7. Atanın duası, ananın naləsi. (AT)
8. Analı quzu, xınalı quzu. (AT)
9. Ata evi – meydan evi, ər evi – zindan evi. (AT)
10. Ana haqqı – tanrı haqqı. (AT)

Çalışmamızda incelediğimiz atasözü sayısı toplam olarak 3060'tir. İncelenen atasözleri yapı bakımından 861 birleşik, 770 basit, 703 sıralı, 425 bağlı ve 301 eksiltili cümle bulunduğu tespit edilmiştir.

¹⁶⁴ A.e., s. 178.

2.2. Atasözlerinin Kelime Türleri ve Sıklıklarına Göre İncelenmesi

Mânâ ve vazife bakımından üç çeşit kelime vardır: isimler, fiiller, edatlar. Türkçedeki her kelime muhakkak bu üç kelime çeşidinden birine girer. Bunlardan isim ve fiiller mânâ olan, edatlar ise vazifeleri olan kelimelerdir. İsimlerin ve fiillerin tek tek mânâları vardır, her biri bir nesneyi veya hareketi karşılar. Edatların ise tek başlarına mânâları yoktur. Onlar mânâlı; kelimelerin, yani isimlerin ve fiillerin yanından birinci kadar mânâlanan, hiçbir nesneyi veya hareketi karşılamayan, fakat böyle olduğu hâlde dilde vazife gören kelimelerdir.¹⁶⁵ Çalışmamızda her üç kelime çeşidi araştırılmış, atasözlerinden verilen örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

2.2.1. Türkçe ve Yabancı Kelimeler

İncelediğimiz atasözlerinde toplam 16353 kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerden 5139'ü AT'deki atasözlerinde, 11214'ü ise TT'deki atasözlerinde geçmektedir. Çeşit olarak kelimeleri tespit ederken aynı köke sahip olduğu hâlde farklı yapım eki almış kelimelerin her birini ayrı ayrı değerlendirdik. Atasözlerinde toplam 1053 alıntı kelime tespit ettik. Arapça 811 (= 5.%), Farsça 242 (=2 %), Yunanca 3 kelime. Bu da halk dilinde alıntı kelimelerin sıklığının ne kadar düşük olduğunu gösterir.

Yaptığımız dizin çalışması sonucunda, atasözlerinde daha çok Türkçe kelimelerin kullanıldığını kanaatine varılmıştır. AT ile TT'deki kelimeler genelde ortak olduğu için çalışmamızda bu kelimeleri bütün olarak değerlendirdik. AT'de kullanılan, ancak TT'de bulunmayan Türkçe kökenli kelimelerden bazıları şu şekildedir: danış- “konuş-”, tap- “bul-”, axtar- “ara-”, oxşa- “benzemek”, bala “çocuk”, güzgülü “ayna”, hara “nereye”, rayon “ilçe”, layla “ninni”, haçan “ne zaman.”

¹⁶⁵ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Minnetoğlu Yay., 1977, s. 212.

İncelenen AT'deki atasözlerinde alıntı kelimelerin sıklıkları şöyledir:

arvad “avrat” (76 Ar)	bağ (6 Far)	tac “taç” (4 Far)
övlad “evlat” (37 Ar)	kor “kör” (6 Far)	səbr “sabır” (4 Ar)
mal (29 Ar)	yar “yâr” (6 Far)	eyib “ayıp” (3 Ar)
ağıl “akıl” (15 Ar)	şam “mum” (6 Far)	dua (3 Ar)
adam (13 Ar)	cahil “câhil” (5 Ar)	taxt “taht” (3 Far)
qədir “kadir” (11 Ar)	cavan “genç” (5 Far)	vəfa “vefâ” (3 Ar)
xala “teyze” (11 Ar)	dərd “dert” (5 Far)	xərc “harc” (3 Ar)
ar (10 Ar)	xəbər “haber” (5 Ar)	sirr “sır” (3 Ar)
can (10 Far)	gor “mezar” (5 Far)	əmanət “emanet” (3 Ar)
bəxt “baht” (9 Far)	hökm “hükûm” (5 Ar)	əmi “amca” (3 Ar)
gül (9 Far)	xor “hor” (5 Far)	nəsil “nesil” (3 Ar)
hörmət “hürmet” (9 Ar)	ahıl “yaşlı ”(4 Far)	ömür (3 Ar)
miras “mîras” (9 Ar)	asan “kolay” (4 Far)	əsil “asil” (3 Ar)
şirin “tatlı” (9 Far)	dəfə “defa” (4 Ar)	parça “kumaş” (3 Far)
ailə “aile” (8 Ar)	əziz “aziz” (4 Ar)	vəzir “vezir” (3 Ar)
Allah (8 Ar)	fayda (4 Ar)	vasiyyət “vasiyet” (3Ar)
urvat (8 Ar)	namus “nâmus” (4 Ar)	gülab (3 Far)
bəla “belâ” (8 Ar)	naz “nâz” (4 Far)	hambal “hamal” (3 Ar)
qohum “akraba” (8 Ar)	nəsihət “nasiyet” (4 Ar)	vügar (3 Ar)
dost (8 Far)	süfrə “sofra” (4 Ar)	qənbər “kanber” (3 Ar)
dövlət “devlet” (8 Ar)	halal “helâl” (4 Ar)	kamal “kemâl” (3 Ar)
tez (8 Far)	ismət “ismet” (4 Ar)	meyvə “meyve” (3 Far)
yetim (8 Ar)	kəm “az” (4 Far)	zindan “zindân” (3Far)
aləm “âlem” (7 Ar)	kisə “kese” (4 Far)	
bic “kurnaz” (7 Far)	lənət “lânet” (4 Ar)	
haqq “hak” (7 Ar)	tənbəl “tembel” (4 Far)	
xeyir “hayır” (7 Ar)	səadət “saadet” (4 Ar)	

İncelediğimiz TT'deki atasözlerinde alıntı kelimelerin sıklıkları şöyledir:

Avrat (107 Ar)	şey (7 Ar)	azîz (4 Ar)
evlat (80 Ar)	bed (6 Far)	hasta (4 Far)
mal (56 Ar)	emanet (6 Ar)	horoz (4 Far)
adam (29 Ar)	insan (6 Ar)	hürmet (4 Ar)
baht (26 Far)	lazım (6 Ar)	iftihar (4 Ar)
düşman (19 Far)	maya (6 Far)	şen (4 Far)
yâr (19 Far)	meydan (6 Ar)	usta (4 Far)
dost (18 Far)	şeytan (6 Ar)	tane (4 Far)
para (18 Far)	mezar (6 Ar)	meyve (4 Far)
kör (17 Far)	şeker (6 Far)	köy (4 Far)
bez (16 Ar)	zehir (6 Far)	nesil (4 Ar)
akraba (15 Ar)	bekâr (5 Ar)	kahır (4 Ar)
Allah (15 Ar)	haram (5 Ar)	kâhya (4 Far)
dert (15 Far)	pay (5 Far)	kina (4 Ar)
gül (14 Far)	kısım (5 Ar)	kısmet (4 Ar)
can (13 Far)	harman (5 Far)	rızık (4 Ar)
devlet (13 Ar)	murat (5 Ar)	vezir (4 Far)
ar (12 Ar)	pul (5 far)	din (3 Ar)
baca (12 Far)	cins (5 Ar)	dua (3 Ar)
kavga (12 Far)	sultan (5 Ar)	duvar (3 Far)
akıl (11 Ar)	köşe (5 Far)	dü (3 Far)
ama (11 Ar)	herif (5 Ar)	dünya (3 Ar)
bağ (11 Far)	pak (5 far)	eğer (3 Far)
fakir (11 Ar)	sır (5 Ar)	fak (3 Ar)
hayır (11 Ar)	abâ (4 Ar)	şirin (3 Far)
mîras (11 Ar)	ahmak (4 Ar)	fırın (3 Yun)
hoca (10 Far)	alim (4 Ar)	fukara (3 Ar)
kese (10 Far)	silâh (4 Ar)	hâl (3 Ar)
sofra (10 Ar)	cennet (4 Ar)	hamur (3 Ar)

taht (10 Far)	ateş (4 Ar)	hatır (3 Ar)
belâ (9 Far)	bereket (4 Ar)	hor (3 Far)
hak (9 Ar)	diyar (4 Ar)	hoş (3 Far)
huy (9 Far)	helva (4 Ar)	imam (3 Ar)
ihtiyar (9 Ar)	gavur (4 Far)	kadem (3 Ar)
sâhip (9 Ar)	gayret (4 Ar)	minnet (3 Ar)
vefa (9 Ar)	kemâl (4 Ar)	mitil (3 Rum)
zor (9 Far)	mandal (4 Rum)	mülk (3 Ar)
asil (8 Ar)	zaman (4 Ar)	nasip (3 Ar)
çirkin (8 Far)	zarar (4 Ar)	nikah (3 Ar)
çoban (8 Far)	zindan (4 Far)	ömür (3 Ar)
hizmet (8 Ar)	beyâz (3 Ar)	pençe (3 far)
sıpa (8 Far)	bülbül (3 Far)	selâm (3 Ar)
zengin (8 Far)	cahil (3 Ar)	şâhin (3 Far)
ciğer (7 Far)	çavdar (3 Far)	tamam (3 Ar)
hamam (7 Ar)	çul (3 Ar)	terbiye (3 Ar)
kıymet (7 Ar)	damat (4 Far)	yaban (3 Far)
Pazar (7 Far)	emmi (4 Ar)	zahmet (3 Ar)

İncelenen atasözlerinde Türkçe ve yabancı kelimelerin eş anlamlılarına da rastlanılmıştır. Bu durum alıntı kelimelerin halk arasında ne kadar yaygın bir şekilde kullanıldığını, Türkçeye nasıl karışıp yer ettiğine işarettir. Söz konusu kelimelerden örnek gösterilecek olursa: mert – igid, “yiğit”; ürək “yürek”, qəlb “kalb”, könül “gönül”; murad “murat”, dilək “dilek”, arzu, istək “istek”; qəm “gam”, dərd “dert”, acı; vaxt “vakit” zaman; altın, qızıl, zər “altın”; varlı “varlıklı”, zəngin “zengin”; təzə “taze”, yeni vb. gösterebiliriz.

2.2.2. Kelime Türleri ve Sıklıkları.

2.2.2.1. İsimler

İsimler canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerdir.¹⁶⁶

İncelediğimiz atasözlerinde isimler diğer kelime türlerinden fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Azerbaycan atasözlerinde en fazla kullanılan isimler şu şekildedir:

qız “kız” (145)	bala (36)	bacı (15)
ana (112)	söz (34)	dayı (14)
ev (107)	yox “yok” (20)	daş “taş” (14)
oğul (105)	mal (29)	yad “yabancı” (14)
arvad (84)	baş (26)	iş (14)
ata (75)	yer (25)	adam (13)
ər (53)	ağac (24)	əl “el” (13)
qardaş (44)	göz (24)	qapı “kapı” (13)
var (43)	at (20)	qədir (12)
gəlin (42)	çörək (18)	aş (11)
uşaq (41)	üz (18)	xala “teyze” (11)
övlad (37)	ağıl “akıl” (15)	ürək “yürek” (11)

İncelediğimiz TT atasözlerinde sıklığı yüksek olan isimler şunlardır:

kız (299)	baht (26)	bel (13)
oğul (166)	yiğit (25)	dana (13)
ev (155)	yüz (25)	dert (13)
ana (157)	dayı (24)	devlet (13)

¹⁶⁶ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım, İstanbul, 2013, S. 218.

baba (138)	erkek (23)	ney (13)
karı (135)	komşu (23)	altın (12)
avrat (114)	yol (22)	ağız (13)
koca (101)	ağaç (21)	yağ (13)
yer (105)	söz (21)	bal (12)
kadın (85)	dağ (20)	baca (12)
gelin (80)	eşek (20)	dişi (12)
evlat (78)	eş (19)	dul (12)
baş (73)	düşman (19)	can (12)
el (73)	it (19)	kişi (12)
var (89)	kapı (19)	kucak (12)
er (64)	dost (18)	kul (12)
çocuk (62)	ocak (18)	yürek (12)
mal (56)	odun (18)	akıl (11)
kardeş (53)	hanım (18)	bağ (11)
at (58)	yavru (18)	köpek (11)
oğlan (51)	para (18)	köy (11)
soy (50)	kuş (17)	sevgi (11)
ekmek (43)	bey (16)	miras (11)
göz (37)	bez (16)	akıl (10)
soy (35)	gül (16)	kaynana (10)
taş (33)	su (16)	güveyi (10)
kuzu (32)	Allah (15)	hoca (10)
iş (32)	akraba (15)	huy (10)
ata (31)	ar (15)	saç (10)
büyük (30)	dil (15)	sahip (10)
yok (30)	gölge (15)	sofra (10)
adam (29)	asil (14)	tuz (10)
aş (29)	bacı (14)	yalan (10)
yar (29)	kök (14)	

İçinde isimlerin yoğun olarak kullanıldığı bazı atasözleri şu şekildedir:

1. **At, avrat, silah** emanet verilmez.
2. Dokunmadan yürüyen **at**, dinden imandan çıkarmayan **evlat**, bir de iyi oldu mu **avrat**, ne murattır ne murat.
3. Dünyayı **erken kalkanla erken evlenen utmuş**.
4. Gelin gebe, kız nişanlı; tut karı.
5. **Koca** elden, **evlat** belden, **kardeş** nereden?

2.2.2.2. Zamirler

Zamirler nesneleri temsil veya işaret süretiyle karşılayan kelimelerdir. Nesnelerin gerçek karşılığı olmamakla birlikte gerekince onları ifade edebilirler.¹⁶⁷

İncelediğimiz Azerbaycan atasözlerinde zamirler çok az kullanılmıştır. İncelenen atasözlerinde 13 farklı zamir tespit edilmiştir. Bunlardan çok kullanılan zamirler soru zamirleridir:

Kim (34)	mən “ben” (17)	biz (3)
nə (33)	o “şahıs zamiri” (16)	hara “nereye” (4)
öz “kendî” (30)	o “işaret zamiri” (6)	haradan “nereden” (4)
sən “sen” (21)	bu (5)	neçə “kaç” (1)

¹⁶⁷ Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 262-263.

İncelediğimiz TT atasözlerinde ise en çok kullanılan zamirler şunlardır:

kendi (32)	ben (16)	nerede (2)
sen (32)	öz (15)	o “işaret zamiri” (19)
ne (31)	biz (6)	bu (7)
kim (26)	nereye (4)	haçan (1)
o “şahıs zamiri” (23)	nereden (8)	

Atasözlerinde zamirlerin az kullanılmasının nedeni öğüt verici olmalarıdır. Atasözlerinde rastlanılan zamirler daha çok mecazın yoğun olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

1. Atam əkib tənəki, **mən** bilirəm sənəkin.
2. Atam **mənə** kor (kəl) dedi, gəlib gedənə vur dedi.
3. Atam **məni** göydən yerə endirdi, müəllimim yerdən göyə qaldırdı.
4. Arvad, **sən** içəridən, mən bayırdan – yaxşı ev tikərik.
5. Oğlan yetir, qız yetir, yükü yenə **sən** gətir.
6. Atamı, anamı atmışam, bircə **səni** tutmuşam.
7. Qızım, **sənə** deyirəm, gəlinim **sən** eşit.
8. Arvad aldın - bir bəla, **ondan** oldu bir bəla, ha bəladır, ha bəla...
9. Qız dediyin ağacdakı almadır, kim salar **o** da aparar.
10. Dəli qız bir naxış bilər, öpər **onu** toxuyar, çevirər **onu** toxuyar.

2.2.2.3. Fiiller

Fiiller hareketleri karşılayan kelimelerdir.¹⁶⁸ Eserde 200’den fazla farklı fiil tespit edilmiştir. Her iki lehçede ise en çok kullanılan fiil ol- fiillidir.

Azerbaycan atasözlerinde en çok kullanılan fiiller ve bunların sıklıkları şöyledir:

¹⁶⁸ A.g.e., s. 280.

ol- (177)	öl- (22)	ye- (15)
et- “yapmak” (135)	çix- “çıkmak” (22)	böyüt- “büyüt” (15)
al- (43)	doğ- (21)	istə- “istemek” (14)
ver- (41)	keç- “geçmek” (21)	sev- (13)
qal- “kalmak” (38)	tut- (20)	ağla- (13)
de- (37)	düş- (20)	saxla- “saklamak tutmak” (12)
gəl- “gelmek” (37)	yıx-“yıkmak düşmek” (17)	at- (12)
get- “gitmek” (29)	çək- “çekmek” (17)	
gör- (23)	tanı- (15)	

İncelediğimiz TT atasözlerinde sıklığı yüksek olan filler şunlardır:

ol- (398)	büyü- (34)	oyna- (18)
et- (298)	iste- (34)	gül- (17)
al- (189)	çek- (33)	sat- (17)
de- (120)	düş- (33)	yürü- (16)
doğ- (85)	ağla- (30)	söyle- (15)
ver- (82)	kalk- (30)	piş- (15)
gel- (80)	gir- (29)	dur- (15)
gör- (63)	evlen- (26)	at- (15)
öl- (58)	tut- (26)	otur- (15)
sev- (57)	ara- (24)	besle- (13)
yat- (56)	gez- (24)	yan- (13)
çık- (51)	getir- (23)	elti (13)
bil- (44)	geç (23)	inan- (12)
bak- (43)	yık- (22)	bağla- (11)
bul- (43)	döv- (22)	koy- (11)
ye- (42)	öv- (21)	oku- (11)
ara- (41)	boşa- (20)	öğren- (11)
yap- (36)	benze- (19)	

Görüldüğü gibi hem TT’de hem de AT’deki atasözlerinde en çok kullanılan fiiller aynıdır: “Ol-”, “al-”, “de-”, “ver-”, “gel-”. İçinde fiillerin yoğun geçtiği bazı atasözleri şu şekildedir:

1. **Al** zenginin kızını, evini **çevirsin** babasının evine; **al** fakirin kızını, o da **çevirsin** babasının evine.
2. Alçaklara ev **yapma**, sel için; yüseklerle harman **yapma**, yel için; ihtiyarlıkta genç kadın **alma**, el için.
3. **Alma** karının dulunu, peşinde **getirir** kulunu; senden **yer**, senden **içer**, kendine **saklar** pulunu.
4. Atama yataq **saldım**, **gəldi** qalayçı **yatdı**.
5. Adana’da **eğlenme**, **eğlenirsən evlenme**, **evlenirsən arlanma**.

2.2.2.4. Sıfatlar

Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir.¹⁶⁹ Atasözlerinde en çok kullanılan sıfatlar vasıflandırma sıfatlarıdır. Vasıflandırma sıfatları nesnelerin vasıflarını bildiren sıfatlardır.¹⁷⁰

İncelediğimiz Azerbaycan atasözlerinde en çok kullanılan sıfatlar şunlardır:

bir (58)	qoca “yaşlı” (6)	qalanı “kalan” (2)
yaxşı “iyi” (20)	cavan “genç” (5)	biraz (2)
pis “kötü” (20)	hər “her” (5)	betər “beter” (1)
iki (14)	asan “kolay” (4)	gizli (1)
ağ “ak” (11)	balaca “küçük” (4)	xoşbəxt “mutlu” (1)
gözəl “güzel” (10)	yeddi “yedi” (4)	turş “ekşi” (1)
çox “çok” (9)	üstün (3)	təzə “yeni” (1)
şirin “tatlı” (9)	ilk (3)	xarab “bozuk” (1)
dəli “deli” (9)	min “bin” (3)	pinti “dağınık” (1)
qara “kara” (9)	on (3)	dörd “dört” (1)

¹⁶⁹ Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 244.

¹⁷⁰ **A.e.**, s. 246.

kiçik “küçük” (8)	dü (3)	altı (1)
tez “çabuk” (8)	üç (3)	doqquz “dokuz” (1)
bəlli “belli” (7)	tək “tek” (2)	əlli “elli” (1)
bic “kurnaz” (7)	əla “alâ” (2)	yüz (1)
böyük “büyük” (7)	bərbad “berbat” (2)	

TT'deki atasözlerinde en çok kullanılan sıfatlar ise şunlardır:

bir (141)	acı (9)	yüz (3)
iyi (42)	al (9)	aziz (2)
güzel (27)	dokuz (9)	dahi (2)
kötü (27)	yeğ (9)	dört (2)
beş (22)	aç (8)	mutlu (2)
iki (20)	çirkin (8)	on beş (2)
çok (18)	zengin (8)	şirin (2)
kör (18)	zor (7)	taze (2)
kara (17)	sağ (5)	yirmi (2)
kolay (16)	cahil (4)	yaşlı (2)
büyük (15)	doğru (4)	yeşil (2)
küçük (14)	güç (4)	dolu (2)
kara (14)	hasta (4)	iri (2)
az (13)	üç (4)	kırmızı (2)
bin (13)	yedi (4)	altı (1)
kuru (12)	şen (4)	sekiz (1)
fakir (11)	topal (4)	mor (1)
asil (10)	boz (3)	kaç (1)
genç (10)	eğri (3)	namerd (1)
tatlı (10)	ufak (3)	yahşı (1)
yaş (10)	ulu (3)	
yavuz (10)	diri (3)	

Sıklıkları incelendiğinde her iki Türk lehçesinde de en çok kullanılan sıfatın “bir” sıfatı olduğu görülmektedir. “Bir” sıfatı sayı belirtmesi ile birlikte atasözlerinde belgisizlik yahut gösterme ilgisiyle de kullanılmaktadır:

1. Evinde var **bir** abası; gündüz oğlu giyer, gece babası. (TT)
2. **Bir** anaya **bir** kız, **bir** kölləyə iki göz. (AT)

2.2.2.5. Zarflar

Zarflar zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir.¹⁷¹ Zarflar, kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın anlamını değiştirebilmektedirler. Atasözlerinde en sık kullanılan zarflar, yer zarflarıdır.

AT'deki atasözlerinde kullanılan zarflar:

yenə “yine” (9)	yaxın “yakın” (3)	sabah “yarın” (1)
çox “çok” (9)	haradan “nereden” (3)	axşam “akşam” (1)
az (8)	necə “nasıl” (3)	gecə “gece” (1)
yanı “yan taraf” (8)	hara “nereye” (2)	sonra (1)
gün (6)	hemişe “her zaman”(2)	hərdən “bazen” (1)
hanı “hani” (4)	uzaq “uzak” (2)	aşağı (3)
üst (5)	artıq “artık” (2)	iç (2)
ara “orta” (4)	hərdən “bazen” (1)	irəli “ileri” (4)
daha (4)	bu gün (1)	

¹⁷¹ Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 258.

TT'deki atasözlerinde en çok kullanılan zarflar:

yakın (22)	ırak (4)	güzel (2)
iç (22)	köşe (4)	ara (2)
tez (20)	yukarı (4)	henüz (1)
üst (15)	önce (3)	bugün (1)
yan(ı) (13)	geri (3)	dün (1)
az (12)	sonra (3)	yarın (1)
yine (10)	gündüz (3)	alçak (1)
gece (7)	dış (3)	çabuk (1)
uzun (7)	şimdi (3)	geç (1)
alt (6)	aşağı (3)	uzak (1)
arka (6)	dışarı (2)	
uzak (6)	ileri (2)	

Atasözlerinde, en fazla kullanılan zarflar zaman zarfları olduğu tespit edilmiştir.

Önce hocayı bul, **sonra** kocayı.

Deli kıza **her gün** bayram.

Gelinin kutlusu, **vardığı gün** kaynanayı yatakta bulandır.

Günden evvel kalkan evlat, o evde olur devlet; **günden sonra** kalkan evlat, o evde olur mu bereket?

Her gün bayram olsa, çocuklar şeker bıkar.

Keskin yel, **gün batana kadar**; arsız avrat , **el yatana kadar**.

Korkağın annesi **senede bir gün**, cesurun annesi **her gün** ağlar.

2.2.2.6. Bağlaç

AT'deki atasözlerinde en çok kullanılan bağlaçlar:

da (də) (91)	ya ... ya (6)	ancaq “ancak” (2)
ilə (-la -le) (56)	nə ... nə (5)	isə “ise” (2)
ki (20)	gah ... gah (5)	üstəlik “üstelik” (1)
gərək “gerek” (11)	həm ... həm (4)	
elə “öyle” (10)	və “ve” (2)	

TT'deki atasözlerinde en çok kullanılan bağlaçlar:

da (120)	ne... ne (16)	yoksa (2)
ile (101)	ama (10)	ve (1)
ya ... ya (30)	hem ... hem (7)	ancak (1)
ki (20)	öyle (4)	çünkü (1)
ise (16)	eğer (3)	

2.2.2.7. Edat

Edatlar mânâları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına mânâları yoktur.¹⁷²

AT atasözlerinde en çok kullanılan edatlar:

Kimi “gibi” (22)	üçün “için” (2)	gədər “kadar” (1)
ilə “ile” (17)	görə “göre” (3)	sonra (1)
deyil “deyil” (12)	ötrü (2)	

¹⁷² A.g.e., s. 348.

TT'deki atasözlerinde en çok kullanılan edatlar:

gibi (46)	için (25)	dek(2)
kadar (40)	doğru (4)	evvel (2)
göre (28)	önce (3)	ancak (1)

İncelenen atasözlerinde aile üyelerinin sıklık frekansı şu şekildedir:

1. avrat/karı/hanım/kadın/hatun 360 (TT) - arvad/xanım/ qadın/xatın 93 (AT);
2. koca/adam/er/erkek/bey/gişi/ağa 301 (TT)- ər/kişi/ağa/adam/igid 118
3. kız 299 (TT)-qız 145 (AT);
4. oğul/oğlan 217 (TT)- oğul/oğlan 123 (AT);
5. çocuk/evlat/körpe/yavru 162 (TT)- övld /uşaq/bala/körpə 116 (AT);
6. ana/anne 157 (TT) - ana 112 (AT);
7. baba/ata 149 (TT)- ata (AT);
8. gelin 80 (TT) - gəlin 42 (AT);
9. Kardeş 53 (TT) - qardaş 44 (AT);
10. eş/yâr 48 (TT) - yoldaş/yar 14 (AT);
11. bacı 14 (TT) - bacı 15 (AT);

Karı- koca ile ilgili atasözlerinin çokluğu Türk toplumundaki aile önemini yansıtmaktadır.

Aile üyelerinden sonra gündelik yaşamın unsurlarına ve insanın temel ihtiyaçlarına işaret eden kelimeler de en çok kullanılan sözcükler arasındadır:

1. ev 155 (TT) – ev 107 (AT);
2. mal 56 (TT) – mal 29 (AT);
3. ekmek 43 (TT) – çörək 18 (AT);
4. ye- 42 (TT) – ye- 15 (AT);
5. aş 29 (TT) – aş 11 (AT);
6. iş 32 (TT) – iş 14 (AT) kelimeleri atasözlerinde en sık kullanılan kelimeler arasındadır.

İnsan uzuvları da ilk 100 kelime içinde kullanılmıştır:

1. baş 73 (TT) – baş 26 (AT);
2. el 73 (TT) - əl 13 (AT);
3. göz 40 (TT) – göz 24 (AT);
4. yüz 25 (TT) - üz 18 (AT);
5. ağız 13 (TT) – ağız 4 (AT);
6. ayak 7 (TT) – ayaq 4 (AT).

Çalışmada dikkat çeken bir başka kavram ise hayvan isimleridir. İlk 100 kelime içinde on üç hayvan ismi bulunmaktadır. Bu isimler şunlardır:

1. at (hayvan) 58 (TT) – 19 at (AT);
2. kuzu 32 (TT) - quzu 9 (AT);
3. eşek 21 (TT) - eşşək 2 (AT);
4. it 19 (TT) - 7 (AT);
5. kuş 19 (TT) - quş 5 (AT);
6. köpek 11 (TT) - köpək 1 (AT);
7. kurt 5 (TT) - qurd 7 (AT);
8. karga 4 (TT) - qarğa 3 (AT);
9. oğlak 8 (TT) - oğlaq 1 (AT);
10. keçi 5 (TT) - 2 (AT);
11. domuz 5 (TT) - bülbul 3 (TT);
12. kuzgun 1 (TT)

Hayvan isimleri, insanlarla ilgili anlamları hayvanlar dünyasından örneklerle aktarmak amacıyla kullanılmıştır. Atın bu kadar çok kullanılması Türk yaşamında önemli bir yere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Atasözlerinde en sık kullanılan fiillerde en dikkat çekici olan durum fiillerin birçoğunun zıt anlamlarıyla listede yer almasıdır. Yukarıda da görüldüğü üzere, gelmek-gitmek, almak-vermek, yapmak-yıkmak, düşmek-kalkmak vb. birçok zıt anlamlı fiiller bolca kullanılmıştır.

İncelenen atasözlerinde kullanılan özel isimler şu şekildedir:

1. Allah (TT 15) - Allah (AT 8);
2. Tanrı (TT 7) – Tanrı (AT 5);
3. Şeytan (TT 6) - Hakk (TT 4);
4. Çingene (TT 2) - Qaraçı (AT 2);
5. Bağdat (TT 2) - Bağdad (AT 1);
6. Hızır (TT 2) Xıdır (AT 1);
7. Yörük (TT 2);
8. Mevla (TT 2);
9. Türk (TT 1);
10. Kürt (TT 1);
11. Azrail (TT 1), Əzrayıl (AT 1);
12. Ayşe (TT 1);
13. Fatma (TT 1),
14. Qənbər “Kamber” (AT 1);
15. Köroğlu (TT 1) - Koroğlu (AT 1).

Burada dikkat çeken nokta dinî inançla ilgili özel isimlerin bakımından fazlalığıdır. Bunlar kültürün çözümlenmesine yönelik önemli ipuçlarıdır.

2.3. Atasözlerinin Anlambilimine Göre İncelenmesi

2.3.1. Anlam

Bugüne kadar anlamın birçok ve birbirlerine yakın tanımları yapılmıştır. Biz bunlardan birkaçını ele alacağız. **Türkçe Sözlük**'te anlam “Bir kelimededen, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce ya da nesne, mana, fehva, valör; bir önermenin, bir tasarının, bir düşüncenin veya eserin anlatmak istediği şey” şeklinde geçmektedir.¹⁷³ Anlambilim alanında önemli çalışmaları bulunan Doğan Aksan, hazırladığı **Anlambilim** adlı eserinde, anlam kavramı için şu tanımlamayı yapmıştır: “En geniş tanımıyla anlam, dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram.”¹⁷⁴ Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**'nde “Dildeki bir bilimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce; içerik”¹⁷⁵ tanımını vermiştir. Zeynep Korkmaz, **Gramer Sözlüğü**'nde anlamın tanımını “Kelimenin söz içindeki diğer öğelerle bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri” şeklinde açıklamıştır.¹⁷⁶ “Anlam, bir dilin söz, söz öbeği ve cümle kullanımlarıyla gerçekleştiği gibi, beş duyu ile algılanan bir olgu ve olayla da gerçekleşir. Bu yüzden, günlük dilde söz, söz öbeği ve cümle kadar, beden dili, trafik işaretleri, bulutlu bir hava vb. gibi göstergelerin de anlamından söz edilir.”¹⁷⁷

Yukarıda yapılan tanımlardan görüleceği üzere anlam, bir dildeki kelimelerin zihinde yarattığı kavramlardan her biri olarak açıklanmaktadır. Anlam, temel anlam, yan anlam ve mecaz anlam olarak üçe ayrılmaktadır.

¹⁷³ TDK, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁷⁴ Doğan Aksan, **Anlambilim**, Ankara, Engin Yayın Evi, 2009, s.48.

¹⁷⁵ Berke Vardar, **a.g.e.**, s.20.

¹⁷⁶ Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TDK Yay, 1992, s.8.

¹⁷⁷ Günay Karaağaç, **Anlam Bilimi ve İletişim**, İstanbul, Kesit Yay., 2013, s.19,20.

2.3.2. Temel Anlam

“Bir ses bileşiminin başlangıçtaki yansıttığı ilk ve asıl anlama temel anlam adı verilir”.¹⁷⁸ Başka bir deyişle bir sözcük söylendiğinde zihnimizde canlanan ilk anlama temel anlam denilmektedir. Her kelimenin temel bir anlamı vardır. “Anlambilim açısından biz dünyadaki nesnelere, adlandırılan şeylere gönderge (referent) diyoruz. Eğer belli bir bağlam ve konu içinde olmaksızın tek tek sözcüklerden yola çıkarak örneğin bir kedi, bir çiçek, bir balık göstergelerini ele alacak olursak bunlar söylendiğinde ya da yazılı olarak önümüze geldiğinde zihnimizde bir tasarım, bir görüntü oluşturdıkları görülür ki bu görüntüler köpek, ot ya da kuş göstergelerinden bütün bütün farklıdır. İşte biz, örneğin kedi sözcüğü söylendiğinde zihnimizde beliren bu tasarıma temel anlam adını veriyoruz.”¹⁷⁹ Temel anlam, literatürde ilk anlam, düz anlam, gerçek anlam gibi de adlandırılmaktadır.

1. Qızıl *quş* əldə qəzər, gözəl *qız* dildə. (AT)
2. *Ayıdan* adam doğmaz. (TT)
3. *Bebek* yata yata büyür, *ihtiyar* yata yata ölür. (TT)
4. Ağaca çıkan *keçinin* budağa baxan *oğlağı* olar. (AT)
5. Bahar *güneşi* gelinime, güz güneşi kızıma. (TT)

Yukarıdaki atasözlerinden oluşturulan derlemde alınan örnekleri incelediğimizde; 1 numaralı örnekteki *kuş* kelimesini incelediğimizde bu kelime TDK'nın **Türkçe Sözlük**'de “Yumurtlayan omurgalılarından, akciğerli, sıcakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı”¹⁸⁰ olarak geçmektedir. Aynı şekilde 1 numaralı örnekte de kuş kelimesinin temel anlamıyla, yani sözlükteki ilk anlamıyla, kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu örnekte zihnimizde ilk olarak beliren iki kanatlı, iki ayaklı, uçan bir hayvan canlanmaktadır. Yine kuş kelimesinde olduğu gibi 2 numaralı örnekteki *cam* kelimesi; 3 numaralı örnekteki *bebek* ve *ihtiyar* kelimeleri ve 4 numaralı örnekteki *parmak*, 5 numaralı örnekte de güneş kelimesi sözlükteki ilk anlamlarında, yani

¹⁷⁸ Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁷⁹ Doğan Aksan, **Anlambilim**, Ankara, Bilgi Yay, 2016, s. 64.

¹⁸⁰ TDK, **a.g.e.**, s. 542.

insan zihninde beliren ilk anlamlarıyla kullanılmışlardır. Dolayısıyla 1-5 numaraları arasındaki italik ile yazılan kelimeler temel anlamlarında kullanılmışlardır.

2.3.3. Yan Anlam

Berke Vardar, yan anlamı şu şekilde açıklamaktadır: “Bir sürekli anlamsal ögelerine ya da düz anlamına kullanım sırasında katılan ve bildirişenlerin tümünce algılanmayan, ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere vb. ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlam çağrışımsal değer”¹⁸¹

Dünya üzerindeki bütün dillerde kelimeler birden fazla anlama sahip olabilirler. Bu duruma literatürde çok anlamlılık da denmektedir.¹⁸² İşte kelimelerin temel anlamları dışında kazandıkları yeni anlamlara *yan anlam* denilmektedir. Zeynep Korkmaz, yan anlamı, “kelimenin asıl anlamı yanında, kullanılma bağlı olarak kazandığı yeni anlam(lar)” şeklinde açıklamaktadır.¹⁸³ Yani sözcük, temel anlamının yanında yeni anlam(lar) kazanmış ve sözcüğün anlam demetine bu yan anlamlar eklenmiştir.

Örnek olarak *baş* kelimesi incelenecek olursa bu kelime TDK sözlüğünde “İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölümün adı”¹⁸⁴ olarak geçmektedir. Aşağıdaki atasözlerinde ise buradan benzetme yoluyla yan anlamlar kazanarak yan anlamda kullanılmıştır.

1. Sen dost kazan, düşman *ocağın başından* çıkar. (AT)
2. Arvadın yüklödiyi yük *mənzil başına* çatmaz. (AT)
3. Ananın aşısı – *təndirin başı* (AT)
4. Ananın *baş dərdi* evladını baş – göz etməkdir. (AT)
5. Atalar sözü – *sözlərin gözü*. (AT)

¹⁸¹ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Muntilingual, 2002, s.216.

¹⁸² Doğan Aksan, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁸³ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2003, s. 238.

¹⁸⁴ TDK, *a.g.e.*, s. 264.

2.3.4. Mecaz Anlam

Bir dilin zenginliğini gösteren anlam olaylarından biri de mecaz anlamdır. Mecazlaşma, bir sözcüğün benzetme amacı gütmekten gerçek ve yan anlamı dışında kullanılmasına verilen addır.

Mecazlaşma, anlam olaylarından mecazı kullanarak bir nesnenin niteliğinin, bir fiilin özelliğinin daha iyi anlatılmasını sağlar. Yani ilgi ve benzetme yoluyla kelimenin anlam alanının genişlemesini sağlayan anlam değişmesi türlerinden biridir.¹⁸⁵

Aşağıdaki atasözlerinde mecaz anlamı kelimelere örnekler verilmiştir.

1. Anası çörəkçi olan **ac** qalmaz. (AT)
2. **Ac** anansa (atansa) da qaç. (AT)

Birinci örnekteki *ac* sıfatı fizikî anlamda aç, yani tok karşıtı olarak kullanılmıştır. İkinci örnekteki *ac* ise mecaz anlamda yani “*aç gözlü*” anlamında kullanılmıştır.

1. Babası **acı** elma yese, oğlunun dişi kamaşır. (TT)
2. **Acı**dır, qıcıdır, canı çıxan da bacıdır. (AT)
3. Süleyman’a sormuşlar “**Tatlılardan tatlı** nedir?” “Er avrat” demiş; “**Acılardan acı** nedir?” yine “Er avrat” demiş. (TT)
4. Qız **acı**, oğul baş tacı. (AT)

Bir numaralı atasözündeki *acı* sıfatı tatlı karşıtı mânâsında kullanılmıştır. 2. 3. ve 4 numaralı örneklerde ise *acı* sıfatı mecaz anlam kazanmıştır.

Mecaz anlamı Deyim Aktarması ve Ad aktarması olarak iki başlık altında incelemek gerekmektedir.

¹⁸⁵ Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 74.

2.3.4.1. Deyim Aktarması (Metaphor)

“Deyim aktarması, aralarında uzaktan veya yakından ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme ilişkisi kurarak bunlardan birinin adını, geçici olarak kendisine benzetilen diğer şeyin adı ile karşılama olayıdır. Buna Türk dilinde istiâre veya eğretilme denmektedir.”¹⁸⁶

Bir genç kızın fidan gibi ince, narin olduğunu belirtmek için *fidan gibi* veya *ceylan gibi* benzetmeler yapılır. Eğer bu benzetme edatları kaldırılırsa ve genç kız sadece *fidan* ya da *ceylan* göstergeleriyle anlatılırsa o zaman bu bir deyim aktarmasıdır. Örnek olarak halk türküsünde geçen aşağıdaki dizelerini gösterebiliriz:

“İpek bürük bürünmüş

Niksar’ın fidanları”

İncelediğimiz atasözlerinde de bu tür aktarmalara yer verilmiştir.

1. *İt* balası *it* olar. (AT)
2. Üç tümənlik *eşşəyin* on beş qramlıq qoduğu olar. (AT)
3. Balalı *qarğaya* pay düşməz. (AT)
4. Al *almaya* daş atan çox olar. (AT)
5. *Armud* ağacından uzaq düşməz (AT)

Dünya üzerindeki her dilde, aktarmaların en yaygın türü¹⁸⁷ sayılan deyim aktarması, beş başlık altında incelenmektedir:

2.3.4.1.1. İnsandan Doğaya Aktarma

“İnsandaki organların veya vücut bölümlerinin adlarının doğadaki nesnelere aktarılarak yeni anlamlar kazanması olayına verilen addır.”¹⁸⁸ Başka bir tanımda yine Aksan insandan doğaya aktarımı şu şekilde ifade etmiştir: “İnsandan tabiata aktarmanın bu türü, insana ait fiziksel ve ruhsal özelliklerin tabiattaki varlıklara aktarılmasıyla gerçekleştirilir.”¹⁸⁹

¹⁸⁶ Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, 2003, s. 66.

¹⁸⁷ Doğan Aksan, **a.g.e.**, s.79.

¹⁸⁸ **A.g.e.**, s.64.

¹⁸⁹ Doğan Aksan, **a.g.e.**, s.82.

Aşağıda verilen örneklerde italik kelimelerde insandan tabiata aktarma söz konusudur:

1. ***Horoz*** bile dişisini ***kıskanır***. (TT)
2. Oğlu bir de, ***ocağı kör*** mü? (TT)
3. ***Karga karga*** ile, culu culu ile ***evlenmeli***.(TT)
4. ***Kör bıçak*** ele yavuz, iş bilmeyen avrat dile yavuz. (TT)
5. Peder yardım etmekle olmaz, ***kader yardım etmeli***. (TT)
6. ***Ağac*** meyvəni dəyənə qədər ***böyüdür***. (AT)
7. İlane balası ***qənim olar***. (AT)

Yukarıdaki atasözlerinde kullanılan deyim aktarmalarını şu şekilde izah edebiliriz: 1 numaralı örnekte *kıskanmak* insana ait bir eylem olduğundan burada insana ait bir eylemin hayvana aktarılması söz konusudur. İki numaralı örnekte *kör* yani “görme engelli” olmak ancak canlılara ait olduğundan yukarıdaki atasözlerinde *ocak* ve *bıçakla* kullanılması yine bir insandan doğaya aktarmadır.

2.3.4.1.2. Doğadan İnsana Aktarma

“Doğada bulunan nesne adlarının ve sıfatların insan için kullanılmasına verilen addır.”¹⁹⁰ Doğadan insana aktarma, bir dilde görülen en yaygın deyim aktarmalarından biridir.

“Eşek, maymun, öküz, keçi, kuzu, aslan, kurt, çaylak, kaz özellikle argoda kullanılan armut, hıyar, kabak, balkabağı, kereste, odun kelimelerine, ayrıca sert, yumuşak, tatlı gibi, tabiattaki nesnelerin özelliklerini gösteren sıfatlara kadar uzanan bu aktarmalarda da yine diller arasında benzerlik ve koşutluklara rastlanır”¹⁹¹

Aşağıdaki atasözlerinde italik kelimelerde doğadan insana aktarma yapılmıştır.

“Nar butlu” örneğinde doğada bulunan bir meyve olan *nar* insan vücudunun bir bölümünü tasvir etmek için kullanılmıştır.

¹⁹⁰ Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁹¹ **A. e.**, s.83.

1. *Maya butlu* avrat al ki, *nar butlu* oğlan doğursun
2. Oğlan buğday, kız *çavdar gibi* büyür
3. Anan *soğan*, atan *sarımsaq*, sən bir *kəllə şəkər*.
4. Qızlar bir *günəşdir*, oğlanlarsa *ay parçası*.
5. *Horoz kadar eri* (kocası) olanın, dağlar kadar kıymeti olur
6. *Karıkoca ipek*, araya giren köpek.
7. Ana *kalbi kırılmaz*. (kırılmak eylemi sert nesnelere mahsuhtur)
8. Anan *erik*, baban *koruk*; sen nereden çıktın a teberik.
9. Bala, baldan *şirindir*.
10. *Acıdır*, ucudur, dərdimi çəkən *bacıdır*.

2.3.4.1.3. Doğadaki Nesneler Arasında Aktarma

Tıpkı doğadaki nesne adlarının insanlara aktarılması gibi doğadaki varlıklar arasında da yapılan aktarmalara verilen addır. Bazı bitkilere benzerliklerinden dolayı verilen *keçiboynuzu*, *kuşburnu*, *tavşankulağı* gibi adlar ve kimi hayvanlara *karatavuk*, *kırlangıçbalığı* denmesi bu türün örnekleridir.¹⁹² Bitkilere ve hayvanlara bu adların verilmesi adı verilen nesneye benzerliklerinden kaynaklanmaktadır. Tezimizde doğadaki nesneler arasındaki aktarmaya uygun düşecek bir örneğe rastlanılmamaktadır.

2.3.4.1.4. Somutlaştırma

Somitlaştırma, “Dildeki soyut kavramları somut kavramlardan yararlanarak anlatıma yönelme”¹⁹³dir.

“Soyut kavramların çeşitli durum, davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesi, böylelikle daha canlı, elle tutulur, güçlü bir biçimde anlatılması eğilimidir. Türkçedeki *sıkmak*, *sıkılmak*, *ezilmek* gibi birçok eylem aynı yoldan yeni anlamlar kazanmıştır. Örneğin temel anlamı “bir nesneyi, çevresini sararak basınç altına almak” olan *sıkmak* eylemi “bir kimseye bıkkınlık ve sıkıntı vermek” anlamında da kullanılır; *sıkılmak* türevinde de aynı durum görülür. Bir insan için “O

¹⁹² Doğan Aksan, **a.g.e.**, s.84.

¹⁹³ Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, 1992, s. 136.

“*çocuk o evde çok eziliyor*” ya da “*O işe girerse ezilir*” gibi kullanımlarda geçen ezilmek, aynı biçimde kavramın somutlaştırılarak anlatımını gösterir. Kızmak ve bunun türevi olan *kızgın*’ı biz Türkçede kimi maddelerin ısısının yükselmesiyle ilgili olarak kullanırken aynı zamanda somutlaştırarak insanların hiddetlenmesini anlatmak üzere de kullanırız.”¹⁹⁴

Aşağıdaki atasözlerinde somutlaştırmaya örnekler vardır:

1. Ata ananın canı övlada ***bağlı olar***. (burada anne ve babanın çocuklarına olan içten sevgisini anlatmak için ***bağlı olmak*** fiili somutlaştırılmıştır.)
2. “Buğdayım var” deme ambara girmeyince; “Oğlum var” deme ***yoksulluğa ermeyince***.
3. Kaldın mı evlat eline, ***sıkıca*** yalvar geline.
4. Ailəni ***dağıdan*** aləmi ***dağıdar***.
5. Kadını eve ***bağlayan*** altın şıkırtısı değil, ***beşik gıcirtısıdır***.
6. Havadan uçan kuzgundur; koca herifine, kocakarı ***kızgındır***.
7. Analıq kişini ***yeyər***, uşağını döyər.

2.3.4.1.5. Duyular Arasında Aktarma

“Deyim aktarmalarının bu türünde, farklı duyu alanlarına ait kavramların bir araya getirilerek canlı bir anlatım sağlaması söz konusudur. Dokunma duyusuyla ilgili olan sıcak sıfatının sıcak bir ses gibi duyma, sıcak bir bakış, sıcak renkler gibi, görme duygusuyla ilgili adları nitelemesi, ses için soğuk bir ses, tatlı bir ses gibi tamlamaların kullanılması hep bu eğilimin tanıklarındandır”¹⁹⁵ verilen addır.

Atasözlerinde duyular arasında aktarmaya ait tek bir örnek bulunmuştur:

Tatlı dilli kuzu, iki anayı emer.

2.3.4.2. Ad Aktarması

“Eski retorik çalışmalarından beri ele alınan ve söz sanatlarından biri olarak görülen ad aktarması anlatımı kolaylaştıran ve ona güç kazandıran aktarmalardan

¹⁹⁴ Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁹⁵ Doğan Aksan, **a.g.e.**, s.87.

biridir. Ad aktarması özellikle şiir dilinde çok yararlanılan bir anlatım biçimidir. Ad aktarması bir sözü gerçek anlamı dışında benzetme amacı gütmekten kullanmak biçiminde tanımlanabilir. Aynı cümledeki göstergeler arasında ad aktarması yapılır. Ad aktarması şu özellikleri taşır:

- 1) Göstergenin gerçek anlamının dışında kullanılması,
- 2) Engelleyici bir ipucu bulunması,
- 3) Benzetme amacı olmaksızın yapılması”¹⁹⁶

Her dilde görülen bu anlam olayı, anlatılmak istenen kavram kullanılmadan, onunla ilgisi, ilişkisi bulunan bir başka kavramla dile getirilmesi yoluyla gerçekleşir. Çok konuşan kişi için *çenesi düşük* dersek, akşamın oluşunu belirtmek üzere *sular karardı* sözünü kullanırsak, *doğmak* yerine *dünyaya gelmek*, doğurmak yerine için dünyaya getirmek, *hamile* için *ağır ayak* ya da *iki canlı* deyimleri kullanırsak hep ad aktarmalarından yararlanmış oluruz.¹⁹⁷

Örnekler:

1. Ismarlama doğru gelse, dul karılar **kocaya varmaz.(evlenmez)**
2. Ailənin sırı sözü, **ailədə qalar.**(ailedeki insanlar arasında)
3. Baldızı olan gəlinin, **gündüzü olmaz.** (hoş gün görmez)
4. Qızı olan ana, ər yanında **quzu olar.** (sessiz, sakın olur).
5. Qız ki iydə çiçəyi iylədi, öydən **iyisini kəs.** (gönder)
6. Qızın qaralığı eyib deyil, **üzü qaralığı** eyibdir. (utanılacak bir şey yapması)
7. Dili pis kişidən, pis dilli arvad yaxşıdır.
8. Böyük **sözünə baxmayan**, baxımsız qalar. (söz dinlemeyen)
9. Ana ata **önündən geçmek** hatâ. (emeyini hiçe saymak)
10. Ağır at, mırmır avrat **insanın evini yıkar.** (insanı perişan eder)

¹⁹⁶ Mehmet Aydın, **Dilbilim El Kitabı**, İstanbul, 3F Yay., 2007, s.91.

¹⁹⁷ Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 88.

2.3.5. Çağrışımsal Anlam

“Dildeki bir göstergenin - tek anlamlı kimi özel terimler dışında – yalnızca tek bir kavramı yansıtmadığını, insan zihninde çeşitli imgelerin canlanmasına, çağrıştırılmasına da yol açtığı, birçok bilginlerce ileri sürülmüştür. Ferdinand De Saussure’nin kuramında yer alan, göstergenin çeşitli çağrışımların odağı olduğu yolundaki yargı, Bally’nin çağrışım alanı kuramı, Trier’in kavram alanı (dil alanı) kuramı ve çeşitli bilginlerin aynı doğrultudaki görüşleri, bunu örneklendirmektedir”.¹⁹⁸

“Çağrışımsal anlam düzeyi, semantik yapının kullanım boyutundaki en ileri aşamalardan biridir. Bunun yanı sıra, çağrışımsal anlam, anlam sınırları itibarıyla, kelimenin diğer anlam özelliklerinden daha geniş bir alana sahiptir.”¹⁹⁹

Tüm Türk toplumlarında akrabalık ilişkileri eskiden beri önem taşımıştır. Özellikle anne, baba, çocuk, gelin, koca gibi akrabalık ilişkilerine atasözlerinde de sık sık raslanmaktadır. Bu kavramlar atasözlerinde anlamı daha etkili kılmak, insanlar üzerinde etkisini güçlendirmek için çoğu zaman dolaylı yolla anlatılmıştır. Bu kavramların insanlarda çağrıştırdığı anlamlar kimi zaman cansız varlıklar üzerinden anlatılmaya çalışırken, kimi zaman ise taşıdığı özellikleri anlatılarak zihinde anlatılmak istenen kişiyi kendiliğinden canlandırmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, çağrışımsal anlam bir düşüncenin, nesnenin veya bir kimsenin hatırlatılması, zihinde çağrıştırılması demektir. İncelediğimiz örneklerde bu tür atasözlerine rastlanılmıştır. Biz bunlardan birkaçını örnek göstereceğiz:

1. **Ağaç** düşer (de) yakınına yaslanır.
2. Başında **bez** olsun, isterse yaşı yüz olsun.
3. Ağaç **yaprağı** ile güzeldir. (bir aileye güzellik kazandıran çocuklar ve torunlardır.)

¹⁹⁸ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara, TDK Yay, C. III 1982, s.195.

¹⁹⁹ Bilginer Onan, “**Dil Bilgisi ve Okuma Öğrenme Alanları Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Analiz Çalışması**”, *İdil*, C.1, S. 3, 2012, s.35.

4. A kız **ağın** ne çirkin; babam evinde o da yoktu.
5. Acındırırsan arsız olur, acıktırırsan hırsız olur. (eğer bir çocuğun ihtiyaç duyduğu şeyler alınmazsa bu sefer ihtiyacını temin etmek için hırsız olur.
6. **Ağaç, fidan** (yaş, genç, yeşil) iken eğilir.
7. **Ağaç** ile **kabuk** arasına parmak sokulmaz. (birbirine yakın olan insanların arasına girmek doğru değildir.)
8. Ağaç **kökünün** üstünde biter. (ağacın kökü yani bir insanın yetişmesi ailesinin, anne babasının yardımıyla olur.)
9. **Al duvakla giren**, ak duvakla çıkmalı. (Türk toplumunda boşanmak hoş karşılanmadığı için evliliğin ömür boyu sürmesi gerektiğini vurgulamak için söylenmiş bir atasözüdür.)
10. **Al elmaya** taş atan çok olur. (güzel bir kızın taliplisi çok olur)²⁰⁰
11. **Al giyen** alınır, **mor giyen** salınır. (bu atasözündeki al giyen tamlaması zihinde güzel, dikkat çekici giyen kızı, mor giyen ise güzel giymeyen kızı çağrıştırıyor)
12. **Tekne kazıntısı**, dağarcık gibi.

Hem Azerbaycan hem de Türk atasözlerinde en fazla rastlanan kavramdan biri ailedir. Türk atasözlerinde genel olarak ağaç aile ve insanı çağrıştırır. 1 numaralı örnekte “ağaç” örneğinde asıl anlatılmak istenen “insan”dır. Ailenin en önemli fertlerinden biri annedir. Anne zihinlerde her zaman güvenilirliği, fedakarlığı ve sadakati çağrıştırmaktadır. 2 numaralı örnekte “anne” sözü kullanılmadığı taktirde hiç bir şey yapmasa bile sadece varlığı ile insana yeten insan söylediğinde zihinde çağrışan kişidir. Karı kocanın bir birine bağı, sevinci ve devamı olarak görülen “çocuk”, Türk atasözlerinde sık sık yer almaktadır. 3 numaralı örnekte cansız varlık üzerinden anlatılmaya çalışılan kavram çocuğu çağrıştırmaktadır. 13 numaralı örnekte ise ailenin en küçük çocuğunun daha çok sevildiğini vurgulamak için söylenen atasözünde, tekne kazıntısı çocuğu çağrıştırmakta.

Eski çağlardan beri Türk toplumunda boşanma hoş karşılanmamış ve aileyi bir arada tutan fert olarak kadın görülmüştür. Gelin gittiği aileye uyum sağlamalı;

²⁰⁰ Nurettin Albayrak, **a.g.e.**, s.131.

onu eşinden ancak ölüm ayırmalı diye düşünülmüştür. Bu bakımdan 10 numaralı örnekte al duvak akılda gelini canlandırmaktadır. 6 numaralı örnekte evlenme çağına gelen kişinin bir çok kişi tarafından istenmesi, zihinlerde “kız”ı canlandırmaktadır.

2.3.6. Anlambilim

“Anlambilimi, dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümünü veya içeriğini eş zamanlı ve art zamanlı açılardan inceleyen bilim dalıdır.”²⁰¹ Anlambilim bir bilim dalı olarak XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Terim olarak ilk defa 1883 yılında Fransız dilbilimcisi Michel Breal tarafından kullanılan anlambilim, gittikçe Avrupa’da çok önemli bir bilim dalı haline gelmiştir. “Genellikle kavram, anlam, çok anlamlılık, eş anlamlılık, zıt anlamlılık, anlam daralması, anlam genişlemesi, bağlam, anlam değişimleri gibi konular üzerinde duran dilbilim dalıdır.”²⁰²

2.3.7. Bağlam (Context)

Zeynep Korkmaz’a göre bağlam, “bir cümlede, bir konuşmada veya bir metin içinde yer alan herhangi bir kelimenin anlamının daha iyi belirlenebilmesi ve başka anlamlarından ayırt edilebilmesi için, kendisini çevreleyen ve karşılıklı ilişkide bulunduğu öteki öge veya ögelerle oluşturduğu bütün”dür.²⁰³

Berke Vardar bağlamı bir dilin değerini belirleyen birim olarak değerlendirmiştir: “Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü”²⁰⁴.

Doğan Aksan ise, bağlamı şu şekilde belirtmiştir: “bir göstergenin birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamını aydınlatan bu bütüne bağlam (context) adını veriyoruz.”²⁰⁵

²⁰¹ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul, 1998, s.20.

²⁰² Doğan Aksan, *a.g.e.*, s.12.

²⁰³ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, 1992, s. 19.

²⁰⁴ Berke Vardar, *a.g.e.*, 2002, s. 31.

²⁰⁵ Doğan Aksan, *a.g.e.*, s. 95.

Bağlam, dil bilgisi açısından son derece önemlidir. “Bu husus, dil bilgisi öğrenme alanındaki şu kazanımlarla desteklenebilir niteliktedir: Kelimelerin temel, yan, mecaz ve terim anlamlarıyla kullanımlarını kavrar. Atasözü, deyim, özdeyişler ile mecaz ifadelerin anlatımlarda kazandığı anlam özelliklerini kavrar, bunları uygun durumlarda kullanır. Kelimeler arasındaki eş anlamlılık ilişkisini kavrar. Kelimeler arasındaki yakın anlamlılık ilişkisini kavrar. Cümlede örtülü anlamlarla ilgili olarak çıkarımlarda bulunur. Kelimeler arasında zıtlık ilişkisi kurar.”²⁰⁶

Yukarıda da söylediğimiz gibi, bir kelimenin anlamı, birlikte olduğu kelimeyle belirlenir. Eş seslilik ve eş anlamlılık bakımından zengin olan Türk dilinde bu gibi kelimeler metnin bağlamı içinde ayırt edilmektedir. İncelediğimiz atasözlerinde bağlama ait birçok örnek bulunmaktadır. Aşağıdaki atasözlerinden verilen örnekler bağlam kapsamında düşünüldüğünde, bazı kelimelerin anlamlarını birlikte kullanıldığı diğer kelimelerin belirlediği görülmektedir. Biz bunlardan birkaçını örnek göstereceğiz:

1. **Er** cimri olunca, avrat yüz­süz olur. (koca)
2. **Er** kızı olma, er karısı ol. (yiğit, kahraman)
3. **Er** kalkan kız almış, geç kalkan dul almış. (erken)

Örneğin “er” sözcüğü 1 numaralı örnekte erkek, koca anlamı taşıırken, 2 numaralı örnekte yiğit, kahraman anlamında kullanılmıştır. Aynı kelime, 3 numaralı örnekte ise zarfla­şarak “erken” mânâsında kullanılmıştır.

1. Darı kadar eri olanın dağ kadar **yeri** olur.
2. Deli kız evde kalmaz, delikli boncuk **yerde**.
3. Eloğlu elde çok, evlat belde çok; ana baba hiçbir **yerde** yok. mekan
4. Eloğlu **yer** verir de, yem vermez.
5. Er erden biter, tohum **yerden**. Ayakla basılan tabak
6. Eri olmayanın, **yeri** olmaz. (durum, konum , vaziyet)

1. Erim er olsun da, **yerim** kaya dibi olsun. Oturulan, yaşanılan bölge,
2. On beşindeki kız ya erde gerek ya **yerde**. Toprak

²⁰⁶ Bilginer Onan, **a.g.m.**, s.35.

1. At satan, sigara **birakan**, avrat boşayan unutmazmış. Bir alışkanlıktan veya bir işten vazgeçmek:
2. Baba bir hırsız tuttum, getir; gelmiyor, **birak** gitsin, gitmiyor.
3. Er yanan kül, er evlenen döl **birakır**. Koymak:
4. Hırpalama arsız edersin, aç **birakma** hırsız edersin. Bir işi başka bir zamana ertelemek:
5. Kızı kendi gönlüne **birakırsan** ya davulcuya gider (varır, kaçar) ya zurnacıya.

1. Mal egesine, oğul babasına **çeker**. (Benzer)
2. Otu **çek**, köküne bak; kız alırsan soyuna bak. (Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek²⁰⁷)
3. Akranı ile uçmayan kuş, havada (semada) “Hu!” **çeker**. (**çizer**)
4. Ana **çeker** zahmeti, baba alır rahmeti. (katlanır)
5. Herkes ister yemesini mantarı; ama **çekemez** babasının kantarı. (katlanamaz)

2.3.8. Eş Seslilik (Homonymous)

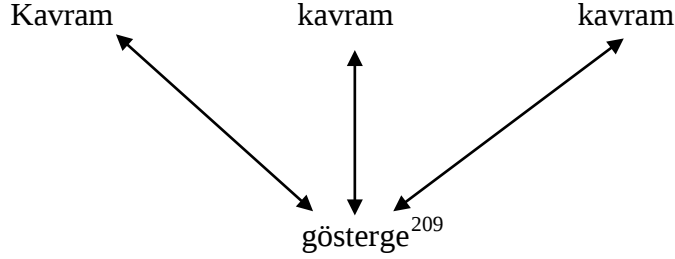
Literatürde eş sesli kelimelere sesteş ve eş adlı kelimeler de denmektedir. Biz çalışmamızda eş seslilik terimini kullanacağız. Eş seslilik kelimelerin söyleniş ve yazılışları birbirinin aynısı olsa da anlam bakımından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan kelimelerdir.²⁰⁸

“Bir dil içinde eş sesliliğin oluşmasında genel olarak iki etken ileri sürülebilir. Bunlardan birincisi, farklı anlamdaki iki veya daha çok, zaman içinde geçirdikleri ses ya da biçim değişikliği nedeniyle birbirlerine yaklaşması, eş sesli duruma gelmeleridir.

²⁰⁷ TDK, **a.g.e.**, s. 514.

²⁰⁸ Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, 1992, s. 57.

Bu durum aşağıdaki şema ile gösterilebilir:

şekil 2

İncelediğimiz atasözlerinde eş sesli kelimeler şunlardır:

1. **El** ile **el** geçinmiş kardeş ile kardeş geinmemiş.
2. Düşük oğul **eline** minnet eyle geline.

Birinci atasözündeki **el** eskiden “halk, ülke” denen il (el) sözcüğünün anlam değişmesiyle el (il) anlamını almıştır. İki numaralı atasözündeki **el** ise organ adıdır.

3. Başında bez olsun, isterse yaşı **yüz** olsun. (TT)
4. Aşı pişiren yağ olur, gelinin **yüzü** ağ olur. (TT)

Ü numaralı örnekteki **yüz** doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı iken, 4 numaralı örnekteki **yüz** alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüme denir.

5. **Al** dilencinin kızını, tutsun dolanı dolanı; al devletlinin kızını, tutsun dölendi dölendi.
6. **Al** duvakla giren, ak duvakla ıkmalı.

Beş numaralı örnekteki **al** almak fiilinin emir gövdesidir. Altı numaralı atasözündeki **al** ise kırmızı rengin eş anlamlısıdır.

²⁰⁹ Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 93.

2.3.9. Çok Anlamlılık (Polysemy)

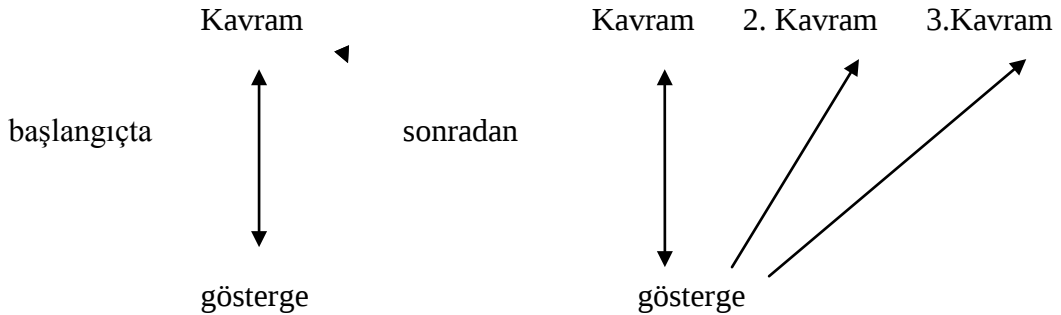
Anlambilimin ele aldığı konulardan biri de çok anlamlılıktır. Doğan Aksan çok anlamlılığı “bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır durumda olması” şeklinde izah eder.²¹⁰ “Başka bir anlatımla çok anlamlılık, birbiriyle ilgili, ancak farklı kavramları ifade etmesidir. Yani gösteren aynı, kavramlar farklı, ancak birbiriyle ilişkilidir.”²¹¹

“Ullmann, çok anlamlılığın kaynaklarını beş bölümde ele alır.

1. Kullanımdaki değişiklikler
2. Sosyal çevredeki uzmanlaşma
3. Mecazî dil
4. Eş adların yeniden yorumlanması
5. Yabancı etkiler”²¹²

Çok anlamlı bir kelime temel anlamını yitirmeden, yeni kavramlar kazanır.

“Başlangıçta tek bir kavramın simgesi olan gösterge, genellikle kolay ve etkili anlatım eğilimiyle, aktarmalarla ve kullanım sıklığının artmasıyla her dilde, ilişkili, yeni kavramlarla da anlatır duruma gelmektedir. Bunu basit bir şemayla gösterebiliriz:

Şekil 1.

²¹⁰ Doğan Aksan, *a.g.e.*, s. 89.

²¹¹ Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2003, s.410.

²¹² Mustafa Altun, “Eski Metinlerde Bir Semantik İnceleme Örneği”, *Hikmetname, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, S.7, s.113-126.

Türkçede *almak*'ın 40 kadar, *gelmek* ve *çekmek*'in 30'dan fazla, *vermek* eyleminin de 20 kadar değişik anlamının, kullanımının bulunduğu burada anımsanmalıdır.²¹³

Çok anlamlı sözlerin eş seslilikten en önemli farkı, eş sesli kelimelerin yansıttıkları kavramlar arasında uzak yakın hiç bir ilişkinin bulunmamasıdır. Fakat buna rağmen neredeyse bütün dillerde çok anlamlı kelimeler eş sesli kelimeler ile karıştırılmaktadır. Doğan Aksan bu duruma şöyle bir örnek vererek açıklamaya çalışmıştır: “‘Çaya gittiler’ gibi bir tümcede geçen Çince kökenli *çay* göstergesi hem bir bitkiyi, hem bu bitkinin kututulmuş biçimini, hem bununla yapılan bir içeriği, hem de *çay* içilerek yapılan bir eğlenceği, toplantıyı anlatır. Öte yandan Türkçede bunun eş adlı olan ırmaktan küçük akarsuyu gösteren *çay* göstergesi de vardır. ‘Çaya gittiler’ tümcesi yalnız başına alınırsa elbette geçtiği metin ve bağlama, konuya bakılınca kavram kolayca aydınlanır; bir anlaşılma zorluğu kalmaz.”²¹⁴ Yani, bir kelimenin çokanlamlı veya **eş sesli** olduğu metin ya da bağlam içinde anlaşılmaktadır. Örnek olarak aşağıdaki atasözlerini gösterebiliriz:

- a. 1. Atam evində toyuq aş, ərım evində balıq *başı*.
2. Atalar sözünün *başı* vicdan qorxusudur.
3. Anaların *baş* derdi evlâdını başgöz etmek.
4. Anamın aş, tandırın *başı*.
5. Adamı *baştan*, ağacı yaştan.
- b. 1. *Dövlətdə* - dəvə, övladda – nəvə.
2. Ata malından nə fayda, başda *dövlət* olmasa?
3. Ana kimi yar olmaz – vətən kimi *dövlət* – var.

Örneğin, bir numaralı örnekte balığın kafasından söz edilirken, iki numaralı örnekteki *sözün başı* sözün temeli anlamına gelmektedir. 3. Numaraları örnekteki *baş dert* en esas derdi anlamındayken, dört numaradaki *baştan* kelimesi önceden anlamına gelmektedir. B variantın bir numaralı örneğinde devlet hükümet

²¹³ Doğan Aksan. **a.g.e.**, s. 89-91.

²¹⁴ **A. e.**, s. 91-92.

anlamında kullanılmıştır. Aynı söz ikinci örnekte akıl, üçüncü örnekte ise zenginlik, mal mülk anlamında kullanılmıştır.

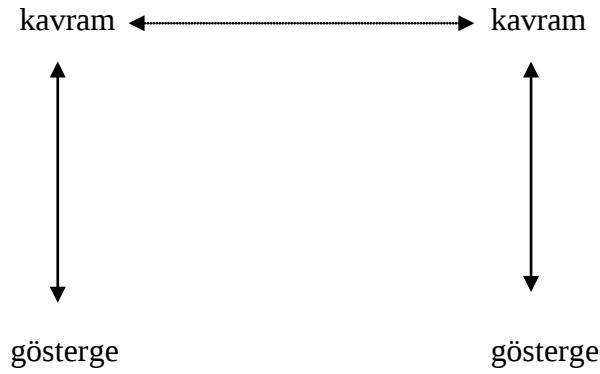
2.3.10. Eş Anlamlılık (Synonym)

Eş Anlamlı sözler bir dildeki zenginliğin en önemli belirtisidir. Literatürde bu kelimelere anlamdaş da denilmektedir. Biz tezimizde eş anlamlı terimi kullanacağız.

Eş Anlamlılık, iki ya da daha çok göstergenin aynı anlama gelip ayrı gösterileni belirtme özelliğidir.²¹⁵ Zeynep Korkmaz’a göre eş anlamlılık, anlamları aynı veya birbirine çok yakın olan kelimelerdir.²¹⁶

Zeynep Korkmaz eşanlamlı kelimelerin oluşumunu bazı kelimelerin “kavram inceliklerinin çeşitli sosyal ve dil kesimlerinde zamanla gölgelenmeye uğrayarak anlamca birbirlerine yaklaşmalarından” ileri geldiğini öne sürmüştür.²¹⁷

“Eş anlamlılıkta ögeler arasındaki ilişki bir şema ile gösterilecek olursa:

Bu şemada görüleceği gibi, anlamca yakın ögeler ayrı ayrı göstergelerle dile getirilmektedir.²¹⁸

İncelenen atasözlerinde çok fazla eşanlamlı kelimelere rastlanılmıştır. Aşağıdaki atasözlerinde eş anlamlı kelimeler italikle belirtilmiştir.

²¹⁵ Berke Vardar, **a.g.e.**, 2002, s. 93.

²¹⁶ Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 56.

²¹⁷ **A.e.**, s. 85.

²¹⁸ Doğan Aksan, **a.g.e.**, s.102.

1. **Adam** seldir, kadın göl.

Gece yağar gündüz açar, yıl düzgünlüğü; **erkek** söyler kadın susar, ev düzgünlüğü.

Avradın iyisi defçi, **herifin** iyisi bekçi olmaz.

2. **Uşağa** buyur, ardınca düş.

Ana **bala** ucundan canını oda yaxar.

Haberi bir **çağadan** bir de deliden al.

Abdal düğünden, **çocuk** oyundan usanmaz.

Körpə quzu - evinin duzu.

Bebek yata yata büyür, ihtiyar yata yata ölür.

Ben ararım **yavrumu**, *yavrum* arar yavrusunu.

3. At alırsan taydan al, kız alırsan **soydan** al.

Pekmezi küpten kadını **kökten** al.

4. İki **avratlı** ev, çöplük olur.

İki **karılı**, bekar ölür.

5. **Hanım** yapınca güç, bey yapınca suç.

6. Mal bucakta, **yiğit** kucakta.

Er dayıya, kız bibiye çeker.

Görüldüğü *adam, erkek, herif; uşak, bala, çağa, körpe, çocuk, bebek, yavru; soy, kök; avrat, karı, hanım; yiğit, er* eşanlamlı kelimelerdir.

2.3.11. Zıt Anlamlılık

Zıt anlamlılık, birbirine zıt olan kelimelere verilen addır. Literatürde karşıt anlamlılık ve tersanlamlılık olarak da adlandırılmaktadır. Biz tezimizde zıtanlamlı terimini kullanacağız.

Atasözlerinde bulduğumuz zıt anlamlar:

1. Atamı, anamı **atmışam**, bircə səni **tutmuşam**.

2. *Yaxşı* övlad atanı vəzir eylər, *pis* övlad atanı rəzil eylər.
3. *Qocadan* demək, *cavandan* əmək.
4. Atam məni *göy*dən yerə *endirdi*, müəllimim *yerdən* göyə *qaldırdı*.
5. Sen *dost* kazan, *düşman*ını anan da doğurur.
6. Ata olmaq *asandı*, atalıq eləmək *çətin*.
7. Asili almak *zor*, saklamak *kolaydır*; bed asili almak *kolay*, saklamak *zordur*.
8. Atanın evlada sevgisi *yukarıdan aşağıya* akarmış, evladın ataya sevgisi *aşağıdan yuxarıya* akarmış.
9. Arslan *doğan*, arslan *ölür*.
10. At almaya *cahil*, kız almaya *ehil* göndər.

2.3.12. Benzetme

Benzetme, her dilde kullanılan ve anlatımı güçlendirmek, canlı kılmak için yararlanılan dil olaylarından, söz sanatlarından biridir. Bir nesnenin niteliğini, bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için başka bir nesne veya mecazlaşma adı verilen anlam değişmesi türüyle meydana gelen anlam olayı olarak da tanımlanmaktadır.²¹⁹

Doğan Aksan, eksiksiz bir benzetmede dört ögenin olması gerektiğini ve bu öğelerin şunlar olduğunu belirtmektedir: “Benzetmeye konu olan nesne varlık, benzeyen; kendisine benzetilen; benzetme yönü; benzetme ilgeçi. Bu öğelerden biri ya da ikisi olmadan da benzetme oluşturulabilir.”²²⁰

“Benzetme edatı” ise, benzetme ilgisini kuran edat ya da edat görevinde olan sözcüklerdir.²²¹ Benzetmede bu öğelerin hepsi bulunabileceği gibi öğelerden biri veya ikisi bulunmayabilir.

“Türkçenin en eski evrelerinde ilgeçle yapılan benzetmeler sıkça kullanılmıştır. (Tanrı güç verdiği için babam hakanın ordusu kurt gibiymiş, düşmanı

²¹⁹ Hülya Arslan Erol, *a.g.e.*, s. 49.

²²⁰ Doğan Aksan, *a.g.e.*, s.78.

²²¹ Cem Dilçin, *Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 517, 1999, s.406.

koyun gibiymiş). Zehir gibi (acı), tilki gibi (kurnaz insan), ay parçası gibi (güzel çocuk), gül gibi geçinmek, tereyağından kıl çeker gibi... Görüldüğü gibi, bu örneklerde de güçlü bir canlandırma ve nükte eğimi etkili olmuştur”²²²

Atasözlerinde çok sayıda benzetmeye rastlamak mümkündür. Bunlardan birkaçı aşağıdaki atasözlerinden alınan örneklerde italik yazılan kelimelerle gösterilmiştir.

Örnekler:

1. Ana ile kız, *helva ile koz*. (TT)
2. Çocuklu ev, *pazar*; çocuksuz ev, *mezar*. (TT)
3. Bekarlık, *sultanlıktır*. (TT)
4. Bir ev, *bin dev*. (TT)
5. Analı kuzu, *kınalı kuzu*. (TT)
6. Qızlar bir *günəşdir* oğlanlarsa *ay parçası*. (AT)
7. Xeyirsiz övlad *altıncı barmaq* kimidir kəsərsən ağrıdar saxlarsan eybəcər göstərər. (AT)
8. Arvadsız ev – *susuz dəyirman*. (AT)
9. Ər axan *çaydır* arvad isə *bənd*. (AT)
10. Atasız uşaq – *damsız ev*. (AT)

Birinci örnekte çocuk isteğinin önemini vurgulamak için onun sözünün şah emri kadar ehemiyetli olduğu söylenmek istemiştir. İkinci örnekte ise, kadının kocası onun başının tacı gibi gösterilmektedir.

2.3.13. Anlam Olayları

2.3.13.1. Anlam Daralması

Temel anlam değışmelerinden biri olan anlam daralması birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan birkaçını tezimizde vermek uygun olacaktır. Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**’nde “Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü,

²²² Doğan Aksan, **a.g.e.**, s.139.

bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi”²²³ tanımını yapmıştır. Berke Vardar, “Anamlı bir birimin daha sınırlı kapsam içermeye başlaması; genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesi” diye açıklamıştır, Doğan Aksan ise “bir göstergenin önceden anlattığı nesne ya da devininin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi”²²⁴ diye açıklamıştır. Tanımlardan anlaşılacağı gibi bir kelimenin anlam alanının daralmasına anlam daralması denir. Örneğin, *oğul* kelimesi Eski Türkçede hem erkek hem de kız çocuklarını anlatmak için kullanılırken hem AT hem TT’de sadece erkek çocuk için kullanılmaktadır.

Oğul babaya, kız anaya yardır. (TT)

Bildiğimiz gibi, Eski Türkçede kardeş (karındaş) kelimesi “aynı anneden erkek veya kız çocuklarının birbirine göre adı” şeklinde açıklanır. AT’de bu kelime anlam daralmasına uğrayarak sadece erkek kardeşi ifade etmektedir.

Qardaş qardaşı bıçaqlar, dönüb yenə qucaqlar. (AT)

Ebe sözcüğü anlam daralmasına mâruz kalan kelimeler sırasındadır. Eski Türkçede aba: (apa:/ebe:/epe:/)²²⁵ Uygur Türkçesi döneminde “abla” anlamında kullanılmış daha sonra ise ebe “büyük anne, nine” anlamlarına geçmiştir. Bugün ise TT’de *ebe* daha çok “doğum işini yaptıran kadın”²²⁶ anlamına gelmektedir.

Ebe çok olunca, çocuk sakat doğar.

Bugün halk ağızlarında koyun, keçi, büyükbaş hayvanlar için kullanılan *davar* sözcüğü “mal, mülk” çeşitli Türk lehçelerinde görülmektedir.

Mülk değirmendir, ***davar*** koyundur, devlet oğuldur.

Ata malına göz dikən malsız- ***davarsız*** qalar.

²²³ Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, 1992, s. 9.

²²⁴ Doğan Aksan, **a.g.e.**, s.114.

²²⁵ Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 110.

²²⁶ TDK, **a.g.e.**, s. 751.

Deniz (teñiz) sözcüğü başlangıçta büyük su gibi genel bir anlama sahipken sonradan deniz anlamıyla yaygınlaşmıştır.²²⁷

Evlat dediğin **deniz** suyu imiş; ne içilirmiş, ne geçilirmiş.

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde “domuz” anlamı dışında “kurt, böcek” anlamlarıyla da geçen kelime 11. Yy.dan itibaren sadece domuz anlamıyla kullanılmıştır.²²⁸

Atın kulağını kesin yine attır, **domuzun** kuyruğunu kesin yine domuzdur.
(TT)

Anasına yakın kızdan, ormana yakın **domuzdan** kork (ırak ol). (TT)

Alp – temelde “sert, dirençli, üstesinden gelmesi zor”²²⁹ anlamı taşıyan kelime, Orhun Abidelerinde sadece insanlar için değil cansız nesneler için de kullanılmıştır. Fakat zamanla anlam daralmasına uğrayarak sadece insanlar için kullanılan bir sıfat hâline gelmiştir.

Alp әрә қорху vermәк ейіб olur. (AT)

Eski Türkçe döneminde “bağ, bohça, boy” gibi değişik anlamlara gelen bu kelime “boy” anlamını daha 11. yy.da kaybetmiştir. Dolayısıyla kelime anlam daralmasına uğramıştır.²³⁰

Babası oğluna bir **bağ** bağışlamış, oğlu babasına bir salkım üzüm vermemiş.
(TT)

Erik kelimesi başlangıçta “şeftalı, kayısı, zerdali, hatta armut gibi meyvelerin ortak adı olarak adı olan Türkçe *erük* (erik) sözcüğü de belirgin bir daralmaya uğrayarak yalnız bir meyvenin adı olmuştur.”²³¹

Erik ağacından odun olmaz, Yörük kızından kadın olmaz. (TT)

²²⁷ Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 125.

²²⁸ **A.e.**, s. 126.

²²⁹ **A.e.**, s. 94.

²³⁰ **A.e.**, s. 96.

²³¹ Doğan Aksan, **a.g.e.**, s.168.

2.3.13.2. Anlam Genişlemesi

“Anlam kapsamı dar olan bir kelimenin zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanmasına”²³² verilen addır.

Daha önce bahsettiğimiz Deyim Aktarmaları anlam genişlemesine yol açan en önemli etkenlerdendir. Örneğin *ağrı* sözcüğü “ağır”dan türemiş fiil, asıl anlamı “ağır olmak veya ağırlaşmak iken genellikle “ağrı çekmek, ağrılı olmak”²³³ anlamında kullanılmaktadır:

İçgüveysi, iç *ağrısı*.

İnsan organlarındaki anlam genişlemelerinin genellikle doğaya aktarma (ad aktarması) yoluyla ortaya çıktığı bilinmektedir. Ağız kelimesinde de bu durum göze çarpıyor.²³⁴ Sözlük anlamıyla ağız: “1. Yüzde, avurtlardaki iki çene arasında, ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye ve yiyecekleri almaya yarayan boşluk; 2. Bu boşluğun dudakları çevrelediği yanı; 3. Kapların veya içi boş şeylerin açık yanı; 4. ‘Bir akar suyun denize veya göle döküldüğü yer’; 5. ‘koy, körfez, liman, yol gibi yerlerin açık yanı’; 6. Birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer’; 7. Bir dilin sınırları içinde bölgeleri göre değişen söyleyiş özelliği.”²³⁵

“İnsan organlarındaki anlam genişlemelerinin genellikle doğaya aktarma (ad aktarması) yoluyla ortaya çıktığı bilinmektedir. Ağız kelimesinde de bu durum göze çarpıyor. Clauson’da ad aktarması yoluyla meydana gelen anlamlar dışında bir de modern şiveler için “ağızdan çıkan haykırış veya anlatma” anlamı da verilmektedir.”²³⁶

Ağız kelimesinin anlamları ad aktarması yoluyla meydana gelen anlamlardır: “Ağız: 1. Yüzde, avurtlarla iki çene arasında, ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye ve yiyecekleri almaya yarayan boşluk”; 2. “bu boşluğun dudakları çevrelediği yanı”; 3.

²³² Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 20.

²³³ Hülya Arslan Erol, *a.g.e.*, s. 139.

²³⁴ *A.e.*, s. 137.

²³⁵ *A.e.*, s.137-138.

²³⁶ *A.e.*, s 137.

“kapların veya içi boş şeylerin açık yanı”; 4. “bir akar suyun denize veya göle döküldüğü yer”; 5. “koy, körfez, liman, yol gibi yerlerin açık yanı”; 6. “birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer”; 7. “bir dilin sınırları içinde bölgelere göre değişen söyleyiş özelliği.”²³⁷

Çocuk **ağzıyla** yılan tut, onu da yalan tut. (Üslup)

Ağızdan burun yakın, kardeşten karın yakın. (dudakları çevreleyen bölüm)

Anam olsun, **ağzı** (boğazı) olmasın; babam olsun, eve gelmesin.

El **ağzına** bakan, karısını tez boşar. (Söylediğine)

Yavrulu kuşun **ağzı** büyük olur. (İştahı)

Bädäsili başa çäkärsän, sürüşär **ayağa** düşär.

Gelin **ayağından**, çoban dayağından (değneğinden) belli olur.

Hanımın kırdığı **kabın** sesi çıkmaz.

Arvad malı – **qab** dəsmalı.

2.3.13.3. Anlam İyileşmesi

Doğan Aksan anlam iyileşmesini “bir kelimenin eskisine göre daha iyi bir anlam taşır duruma gelmesi” diye tarif ederek birçok örneklerle açıklamıştır: “Bu olayın en ilginç örneği, bu gün birçok dilde, ordudaki en yüksek rütbeyi gösteren mareşal kelimesinde görülür. Türkçeye Fransızcadan giren bu ögenin Eski Yüksek Almancadaki marahscale, Latincedeki mariscalcus biçimleri “at bakıcısı, nalbant” demek oluyordu. Bugün -Fransızca marechal, Almanca Marschall, İtalyanca mariscalco gibi –çeşitli dillerde yaşayan zamanla 61 ordudaki en yüksek rütbeyi gösterir duruma gelmesinde, onun saray unvanlarından biri oluşunun etkisi bulunmalıdır.”²³⁸ İncelediğimiz atasözlerinde anlam iyileşmesi başlığı altında yapılan taramada iki örneğe rastlanmıştır.

Örneğin, **yavuz** kelimesi “Eski Türkçede, daha 8. Yüzyılda *yabız* biçiminde ve “fena, kötü, perişan anlamlarında geçen bugünkü yavuz, 15.-16. Yüzyıllara kadar bu anlamlarını korumuş, daha sonra “iyi, güzel, güçlü, çetin” anlamlarına gelmeye başlamıştır. Türk donanmasının ünlü zırhlısına bu adın verilmesi yeni anlamın

²³⁷ A.e., s.138.

²³⁸ Doğan Aksan, a.g.e., s. 215.

benimsendiğini göstermektedir. Bugün Batı Anadolu ağızlarından Kuzey ve Doğu Anadolu ağızlarına kadar, yaygın bir biçimde “iyi, güzel, yiğit, mert, becerikli, çalışkan” anlamlarında kullanılan sözcüğün “sert, keskin, yabanıl” anlamları da eski anlamlarının uzantısı olarak kimi illerimizin dolaylarında yaşamaktadır”.²³⁹

“Kör bıçak ele **yavuz**, iş bilmeyen avrat dile **yavuz**” atasözünde ise yavuz kelimesi hâlâ eski anlamında arkaik bir unsur olarak kullanılmıştır.

“Evlat hoş, **emek** boş” atasözündeki *emek* sözcüğü ise, “Eski Türkçede “acı, eziyet, zahmet” demek olan *emgek* sözcüğünün bugün emek biçimiyle, bir işin gerçekleşmesini sağlayan beden ve kafa gücünü anlatır duruma gelişinde görüyoruz. Sözcük böylece, insanlarca değer verilen bir kavramı yansıtmaya başlayarak iyileşme göstermektedir.”²⁴⁰

2.3.13.4. Anlam Kötüleşmesi

Önceleri iyi anlama gelen kelimenin zamanla kötü anlama geçmesine anlam kötüleşmesi denmektedir. Anlam kötüleşmesi, anlam iyileşmesi olayının tersi bir durumdur.

Anlam kötüleşmesine örnek olarak kara kelimesini gösterebiliriz. Kara kelimesinin asıl anlamı siyah olsa da kelime eski zamanlardan beri birçok yan anlamlar kazanarak genişlemiştir. Bu yan anlamların bazıları kötü, bazıları ise iyi yönde olmuştur. Biz tezimizde *kara* kelimesinin ancak olumsuz anlamlarını bulduk.

Qara kızın bəxti olsaydı, anadan ağ doğulardı. (AT)

Qara kızdən xatın olmaz, boz eşşəkdən qatır olmaz. (AT)

Erdir adamı ağartan, erdir adamı **karartan**. (TT)

Her evin tenceresinin dibi **karadır**. (TT)

Anlam kötüleşmesine daha bir örnek olarak *ağır* kelimesini gösterebiliriz. Clauson, *ağır* kelimesinin tespitini şu şekilde yapmıştır: “Temelde ‘ağır’ fizik anlamda; bundan mecazî iki zıt anlam: (1) övgü dolu (a) ‘önemli, seçilmiş ve (b)

²³⁹ A.e., s.170.

²⁴⁰ A.e., s.170.

(‘bol itibar için’ bundan) ‘değerli, samimi’; (2) kötü anlamda ‘sıkıcı, ağır (masraf); acıklı’”²⁴¹

Ağır at, mırmır avrat insanın evini yıkar. Bu örnekte de *ağır* sözcüğü yavaş hareket eden manasında kullanılmıştır. (TT)

Çobana verme kızı; ya koyun güttürür ya kuzu. (TT)

2.3.13.5. Anlam Kayması

Yeni bir anlam oluşturmak için sözcüklerin gerçek anlamlarından kayarak kalıplaşması olayına verilen addır.²⁴²

Örneğin *sobayı yakmak* dizimindeki *soba* sözcüğü anlam kayması yoluyla sobanın içerisinde yanan nesneleri belirtir hale gelmiştir.

Havanın ayazına, *kadının beyazına* güvenme. (TT)

Kardeşin *ağzı konuşsa* da yüreği sıcaktır. (TT)

²⁴¹ Hülya Arslan Erol, *a.g.e.*, s.73.

²⁴² Zeynel Kıran, Ayşe Kıran, *Dilbilime Giriş*, Ankara, Seçkin Yay., 2010, s. 263.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATASÖZLERİNİN BENZERLİK AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Kan Akrabalığı

3.1.1. Soy

3.1.1.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Ateşin oğlu kül olur.

AT: Atəşin oğlu kül olar.

TT: Baban turp, anan şalgam, sen nereden çıktın gülbeşeker?

AT: Atan turp, anan şəlqəm, sən hardan oldun gülbəşəkər?

TT: Anan soğan, baban sarımsak; sen bir kelle şeker.

AT: Anan soğan, atan sarımsaq, sən bir kəllə şəkər.

TT: Anan soğan, baban sarımsak; sen nereden çıktın böyle gülbeşeker?

AT: Atan soğan, anan sarımsaq, sən hardan gəldin gülbəşəkər.

TT: Kurdun oğlu kurt olur.

AT: Qurd balası – qurd olar – eşşək balası-qoduq.

AT: Qurddan törəyən qurd olar.

TT: Deli inekten akıllı buzağı olmaz.

AT: Deli ineğin deli de buzovu olar.

TT: Deli ineğin, deli danası olur.

TT: Arslandan doğan, arslan olur.

AT: Aslanın balası aslan olar.

TT: Armut ağacı elma vermez.

AT: Armud ağacı alma verməz.

TT: Atasını tanımayan, Allahını tanımaz.

AT: Atasını tanımayan Allahini tanımaz.

TT: Cins cinse çeker.

AT: Cins cinsə çəkər.

BENZER TT: Şeker, cinsine çeker.

TT: Soy soya çeker.

3.1.1.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlasal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Anan erik, baban koruk; sen nereden çıktın a teberik.

TT: Anası turp, babası şalgam; şanlı ocak.

TT: Anan turp, baban sarımsak; nereden geldin sen nöbet şeker?

TT: Anası soğan, atası sarımsak; kendisi gelişken olmaz ya!

AT: Atanı, ananı görməsəydim, özünə xan deyərdim.

AT: Atan – xəşəm, anan – sup, haradan oldun azadmahı?!

TT: Aksar, seker; soydur çeker.

TT: Ak şeker, kara şeker, bir damar soya çeker.

TT: Soydur çeker, topaldır seker.

TT: Soydur çeker, pistir kokar.

TT: Soy asma, soyuna çeker.

TT: Üzüm olacak asma, kökünden belli olur.

TT: Soy soya, bulgur suya.

TT: Soydum ekdim, soyuna çekti; soyundum ekdim, yine soyuna çekti.

TT: Soydur çeker, huydur geçer.

TT: Soydur çeker, pistir kokar.

TT: Soydur çeker, topaldır seker.

TT: Aslı ne ise nesli de odur.

TT: Aslı bal ise, bal olur gider.

TT: Katrandan olmaz şeker, olsa da cinsine çeker.

TT: Katranı kaynatsan olur mu şeker; cinsi kötü olan, cinsine çeker.

TT: Kurt eniği, köpek olmaz.

TT: Kurt eniği yine kurt olur.

TT: Kurt oğlu kurt kalır, eğer ki adamlarla büyüse.
TT: Kurt yavrusu, kurt olur.
TT: Kurttan kuzu doğmaz, kerkenezden şahin.
TT: Âlâ it, çakalın dayısıdır.
TT: Alnı sakar kırsrağın, ayağı sekili tayı olur.
TT: Ekmek pazıdan olur, kuzu koyundan olur.
TT: İtten kuzu doğmaz.
TT: Atın kulağını kesin yine attır, domuzun kuyruğunu kesin yine domuzdur.
TT: Kedi oğlu miyavlayarak doğar.
AT: Bəd nəşildən, bədəsil törər.
AT: Üç tümənlik eşşəyin on beş qramlıq qoduğu olar.

TT: Her ağacın gölgesi kendine benzer.
TT: Elma, ağacından uzak düşmez.
TT: Elma, kökünden uzağa düşmez.
AT: Armud ağacından uzaq düşməz.
TT: Ağaç kökünün üstündə biter.
TT: Ot, kendi kökünün üstündə büyür.
TT: Ot, kök üstündə (kökündən) biter.
TT: Ot köküne, buğday sapına çeker.
TT: Yavşak büyür bit olur, enik büyür it olur.
TT: İt ürüdüğü zaman (ürüdüğündə), anası gibi ürür.
TT: Çakal, babasından iri olmaz.

TT: Asıl asıl, asilin dilindən asıl.
TT: Asıl azmaz, asılsızdan vefa gelmez.
TT: Asil azmaz, bal kokmaz; asılsızdan kerem gelmez.
TT: Asıl azmaz, atlas bezmez.
TT: Asil azmaz, kemal bozmaz.
TT: Asil azmaz, soy kovmaz.
TT: Asilzadedən kemlik gelmez.
TT: Ana evlatlarından kötülük gelmez.
TT: Sütü pak olandan (pakdan) korkulmaz.

TT: Sıcaktan adam ölmez, kişizadeden zarar gelmez.

AT: Əslı pak olandan zərər gəlməz.

TT: Atı atasıyla, katırı anasıyla.

TT: Atı atasıyla, kadını (katırı) anasıyla.

TT: Katır anasını beğenmezmiş.

TT: Katır babasını söylemez.

TT: Katıra “Baban kimdir?” demişler, “At dayımdır” demiş.

AT: At qatır doğub, nəslı pozulub.

AT: Qatır atasın görməsəydi, özünü xanzada bilərdi.

AT: Qatırdan soruşdular: dədən kimdir? Dedi: nənəm atdır.

AT: Bədəsildən əsil olmaz, qaçan qızdan xanım!

TT: Soylu al, çirkin olsun; soysuz güzel alma.

AT: Əsil ilə evlən, həsirdə yat.

AT: Əsil al çirkin olsun, soysuz gözəl alma.

TT: Al asılı, sen hasırı; alırsan bet asılı, olursun dert esiri.

TT: Soyu soydan al, köpeği (sütü) mandıradan.

TT: Soyuna çəkməyən, soysuz olur.

TT: Soyunu hor gören, soydan sayılmaz.

TT: Soyunu saymayanın, dostu olmaz.

TT: Aslını saklayan, haramzadedir.

TT: Aslına çəkməyən, haramzade.

AT: Adam öz nəslini danmaz.

TT: Ak koyunun kara kuzusu da olur.

TT: Akılsız babanın, fikirsiz evladı.

TT: Alimden zalim, zalimden alim doğar.

AT: Arlı atanın, arsız evladı.

AT: Atası düz yerdə qəzə bilmir, balası şumda şıllaq atır.

AT: Ağacın qurdu özündən törər.

AT: Ağıllı atanın da ağıllı oğlu olar.

TT: Asil, görgüden yüksektir.
TT: Asil azmaz, bal kokmaz; asılsızdan kerem gelmez.
TT: Asil ile taş taşı, bed asıl ile yeme aş.
TT: Asile dokun geç, fakirden (fukaradan) sakın geç.
TT: Aslı güzel olanın, sırtı kumaş istemez.
TT: Aslı deni olan emir olur, vezir olur; insanı kâmil olamaz.
TT: Aslı ham demir olan (demirdir), cevherdar olmaz.
TT: Aslı hu, nesli hu.
TT: Aslı olan, tırnağından belli olur.
TT: Sorma kişinin aslını, sohbetinden bellidir.
TT: Zatı memduh olanın, sıfata ihtiyacı yoktur.
TT: İyiye soyunu sorma, kötünün soyuna bakma.

TT: Kork soğuk ile soysuzdan.
TT: Kork soysuzun soylusundan, korkma soylunun soysuzundan.
AT: Qorx qorxmazdan, utan utanmazdan.

TT: Meşe çakalsız (aslansız) olmaz.
AT: Meşə çaqqalsız olmaz.

3.1.1.3. Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri

TT: Soy köpek, adam ısırılmaz.
TT: Soy köpek kapmasa da, dişleri battal kalmaz.
TT: Soy köpek, dişleri dökülse de saldırır.

TT: Acımıktan acımık, çöğürçükten çöğürçük.
TT: Deliden, deli doğar.
TT: Ayıdan adam doğmaz.
TT: Domuzdan domuz doğar, koyundan koyun.
TT: Domuzdan insan doğmaz.
TT: Er koyunun, er kuzusu olur.
TT: Yılanın yavrusu da yilandır.
TT: Yılan yürür, balası arkasından.

TT: Yılan yavrusu zehirsiz olmaz.
TT: Velitten pelit, pelitten velit olur.
TT: Şom olan, yine şom doğar.
TT: Sebzeci oğlu, sebze satar.
TT: Er erden biter, tohum yerden.
TT: Domuzdan toklu doğmaz (olmaz, çıkmaz).
TT: Köpekten toklu doğmaz.
TT: Kötüden iyi doğmaz.
AT: İt balası it olar.
AT: Zurnaçı oğlu zurnaçı olar.
AT: Arsızın ailesi də arsız olar.
AT: Anam dəli, mən dəli, bir də dəli atam var.
AT: Acizə evləndi tənbel, o da doğdu lüt qənbər.
AT: Ac ilə evləndi tənbel, o da doğdu lüt – qənbər.
AT: Alma ağacından alma, armud ağacından armud düşər.
TT: Ak koyunun kara kuzusu da olur.
AT: Ağ qoyunun qara quzusu da olur.

3.1.1.4. TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Bədəsildən əsil olmaz, qaçan qızdan xanım!
Bədəsili başa çəkərsən, sürüşər ayağa düşər.

3.1.1.5. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Asil ile taş taşı, bed asıl ile yeme aşısı.
Aslı paktan kemlik gelmez.
Aslına gereken, nesline haram.
Asmada koruk, soyda doruk.
Asili almak zor, saklamak kolaydır; bed asili almak kolay, saklamak zordur.
Asilini alamazsan, yurduna kon.
Cins horoz yumurtadayken öter.
Cins kedi, ölüsünü göstermez.

Deli arlanmaz, soy arlanır.
Domuzdan maada, civan bile dişisini kıskanır.
Aslında olan, tırnağında getirir (gösterir).
Güzellik soydan olur.
İtin aslı olmaz.
Kavim, hısım arasına giren, ahmak.
Kavim düşmanlığı, düşvar olur.
Köksüz ağaç kurur.
Köksüz ağaç, temelsiz duvara benzer.
Köpek yavrusu ziyafet kaldırmaz.
Necabet kişiye sermaye-i itibardır.
Ot, içinden tutuşur.
Otu çek, köküne bak; kız alırsan soyuna bak.
Soy sop, altın top.
Soyluya söyledikçe soylanır, soysuza söyledikçe huylanır.
Soysuzu kamçı düzeltmez.
Taşa çıkan keçinin, ağaca çıkan oğlağı olur.
Tatlığı küpten almalı, kadınlığı kökten.
Yılana soy olacağına, eşeğe tay ol.
Züğürtlük zadeliği bozar.

3.1.2. Akrabalık

Akrabalık ilişkileri, mutluluğun paylaşmasında, problemlerin hallinde, sıkıntı ve kederin göğüslenmesinde mühim rol üstlenir. İnsana ailesinden sonra en büyük desteği sağlayan akrabalarıdır. Kur'an-ı Kerim'de de akrabalığın önemi sık sık hatırlatılır. Buna rağmen akrabalıkla ilgili olumsuz atasözlerimizde vardır.

3.1.2.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Akrep etmez akrabanın akrabaya ettiğini.

AT: Əqrəb etməz əqrabanın əqrabaya etdiyini.

Benzeri: TT: Akrep etmez akrabanın akrabaya ettiğini; akrabanın akrabaya kimse bilmez nettiğini.

TT: Akraba idik akrep olduk biz bize, ayrı düştük bakmaz olduk yüz yüze.

TT: Akraba akrabanın etini yese de kemiğini dışarıya atmaz.

AT: Qohum qohumun etini yesə də sümüyünü çölə atmaz.

Benzeri: TT: Akraba olsa da düşman, yabancından ehven.

TT: At ver, dost ol; kız ver, düşman ol.

TT: Akrabaya at ver, dost ol; kız ver, düşman ol.

AT: At ver dost ol, qız ver düşmən ol.

3.1.2.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Sadık dost, akrabadan yeğdir.

AT: Yad gəlib qohum olunca, qohum yad olur.

AT: Qohum gəlməyə-gəlməyə yad olar, yad gələ gələ qohum olur.

3.1.2.3. TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Ağaç düşer (de) yakınına yaslanır.

Adamın gözünü akrabalar çıkarır.

Akraba ile ye iç (varış geliş et), alışveriş etme.

Akraba ile ye iç, yad ile konuş.

Akrabanın gümüşünden (parasından) değil, yemişinden umulur.

Ciğer, akraba.

Hısım akraba ile ye iç, alışveriş etme.

Malı olanın dayısı da, teyzesi de olur.

Muhibb-i sadık evladır kişinin akrabasından.

Hısım hısmın ne öldüğünü ister, ne onduğunu.

Akrabaya taş atan onmaz.

3.1.2.4. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Qohumun kimdir? Yaxın qonşun!

3.1.3. Aile

Aile bir milletin en küçük ve önemli yapı taşıdır. Devletlerin karakterlerini oluşturan yapının, aile yapısının temelleri ile de sık ilişkisi vardır. Türk ailelerinin en önemli özelliklerinden biri birbirine, sağlam aile yapısına sahip olmasıdır. Kurduğu sağlam aile yapısı sayesinde Türk aileleri sosyal yapı, kültür ve geleneklerini alarca koruyarak, günümüze kadar ulaştırmayı başarmıştır. Bu özellik hem Azerbaycan hem de Türk toplumu için geçerlidir. Türk toplumlarında kutsal olarak kabul edilen vatan ile aile kıyaslamasının yapıldığı: “*Vətənə kəm baxan, ailəsinə də kəm baxar*” gibi bir çok atasözü aileye verilen değerin göstergesidir.

3.1.3.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Beş parmağın beşi de bir değil.

AT: Beş barmağın beşi də bir deyil.

TT: Yuva yıkanın yuvası olmaz.

AT: Yuva yıxanın yuvası olmaz.

TT: Ev sözsüz, gor azapsız olmaz.

AT: Ev sözsüz olmaz, gor əzabsız.

BENZERİ: TT: Ev sözsüz olmaz, orman çakalsız.

TT: Herkesin delisi evinde, derdi karnında.

TT: Kavgasız ev, çalgısız düğüne benzer.

TT: Her evin tenceresinin dibi karadır.

TT: Herkesin kazanı kaynar amma içindeki et midir, dert midir kimse bilmez.

TT: Ağaç yaprağı ile güzeldir.

AT: Ağac yarpağı ilə gözəldir.

Benzeri: TT: Ağacı güzel gösteren, yapraklarıdır.

3.1.3.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Şevkat evde başlar.

AT: Ailədə anaya hörmət atadan keçər.

AT: Ailə səadəti ağsaqqaldan keçər.

TT: Adamın öz evi, öz görü.

TT: Herkes evinde ağadır.

AT: Adamın öz evi, öz goru.

TT: İki koç, bir tencerede pişmez.

TT: Bir evde iki horoz olunca, sabah güç olur.

AT: İki qoçun başı bir qazanda qaynamaz.

TT: Ağaca bâr olan kendi meyvəsidir.

AT: Hər ağac meyvəsi ilə tanınar.

TT: Küçüklərə oğul de, şevkat eyle; ululara ata de, hürmet eyle.

TT: Küçüğe merhamet et, büyüğe itaat.

TT: Büyüğe saygı, küçüğe sevgi atadandır.

TT: Büyüklərə hürmet eden, saadet bulur.

AT: Qocaya hörmət elə, sən də qocalacaqsan.

TT: Büyük sözü dinlemeyen, büyük kadaya rastlar.

TT: Büyük sözü dinlemeyen uluya uluya yolda kalır.

TT: Büyüğün sözünü dinlemeyen yorulur.

TT: Büyüğün sözünü dinle, gittiği yola gitme.

TT: Büyüklerin dediğini yapmayan, büyümez.

AT: Böyük danışanı kiçik götürər.

AT: Böyük sözünə baxmayan, baxımsız qalar.

AT: Böyüyün sözündən çıxmazlar.

TT: Genç bilse, ihtiyar (yaşlı) yapabilse.

AT: Qocanın biliyi, cavanın bilənqi.

AT: Qocadan demək, cavandan əmək.

TT: Böyükler huzurunda az söyle, tez kalk.

AT: Böyük olan yerdə balaca danışmaz.

3.1.3.3. TT'də Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Ailəni dağıdan, aləmi də dağıdar.

Ailəsinin qədrini bilməyən, el-obasının da qədrini bilməz.

Ev böyüksüz olmaz.

Evin böyüyü buyruqda, kiçiyi qulluqda.

Evin iti ol, kiçiyi olma.

Kiçinin kiçik yeri var, böyüyün – böyük.

Söz böyüyün, su kişiyin.

Ailənin səadəti yüz ölçüb, bir biçməkdir.

Ailədə yanılmaq, yamanlıq gətirər.

Ailənin özülü nigahdan başlayır.

Ailənin r sözü, ailədə qalar.

Ailəyə inam, imandan doğar.

Ailəsinə ağ olan, Allaha da ağ olar.

Vətənə kəm baxan, ailəsinə də kəm baxar.

Ağac meyvəni dəyənə qədər böyüdür.

Hər ağac meyvəsi ilə tanınar.

Ailə xoşbəxtliyin açarıdır.

Ailə məhək daşdır.

Ailənin üzüağlığı namusdur.

Ailənin yaraşığı abırlı yaşamasıdır.

Ailəsi çox olan yoxsul olar, varı çox olan yuxusuz.

Ailənin qədrini bilməyən, el obasının da qədrini bilməz.

Ailəsiz kişi olar, ancaq kişisiz ailə olmaz.

Ailəyə xor baxan, aləmə də xor baxar.

Qoca evin sütunudur.

3.1.3.4. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Baca tüten yerde, bereket tüter.
Bir ev, bin dev.
Büyüğü döv de (döv ki) küçüğe ibret olsun (küçük ibret alsın).
Büyüğün yoksa, bir büyük taşa danış.
Büyüğün yoksa şapkana danış.
Büyüğünü bilmeyen, Allah'ını bilmez.
Büyüğünü tanımayan, Allah'ını da tanımaz.
Büyük büyüklüğünü bilmezse, küçük küçüklüğünü bilir mi?
Büyük tekerlek nereye giderse, küçük tekerlek de onu takip eder.
Büyükler köprü olsa, üstünden geçilmez.
Hanenin şenliği, içindeki sestən bilinir.
Her evin bir töresi vardır.
Mezar taşı ile iftihar olmaz (övünülmez).
Taş taş üstünde olur, ev ev üstünde olmaz.
Velilere beti düşer.
Garip kuşun yuvasını Allah yapar.
Geçimim geçim olsun da oturduğum yer samanlık köşesi olsun.
Yerine göre küçük, büyüğü terbiye eder.

3.1.4. Dede

3.1.4.1. TT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Baba paltarını geyərsən, baba olarsan.
Babadan hümmət – nəvədən xidmət.
Deme babam yoxsuldur, can sağlığı da dövlətdir.
Ata-baba qədrini baba olsan bilərsən, bacı-qadaş qədrini yalnız qalsan çəkərsən.

3.1.4.2. AT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Bağ babadan, zeytin dededen kalmalı.

Giden gelse, mezardan deden gelir.

Kürt'ün kocayanına kuzu güttürürler, Türk'ün kocayanına çocuk avuttururlar.

3.1.5. Nine

3.1.5.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözler

TT: Lalın dilini nenesi bilir.

AT: Lalın dilin anası bilər.

Benzer: TT: Tat çocuğun (kızın) dilinden anası anlar.

TT: Dilsizin dilini anası bilir.

3.1.5.2. TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Qırağına bax bezini al, nənəsinə bax qızını al.

Nənə evin kötüyüdür.

Nine evin kütüğüdür.

Nənə yarım dənə ilə də keçinər.

3.1.5.3. AT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Kısrığın tayı kişnese, annesine dert olur.

Üzünün iyisi dene olur, karının iyisi nene olur

Üzümün iyis tane, kadının iyisi nene.

3.1.6. Baba

Baba, ailenin direğidir. Bu bakımdan baba kavramı her iki kültür için önemlidir. Her iki milletin atasözlerinde baba hakkında sayısız atasözleri bulunmaktadır. Bu atasözlerinde baba en güvenilir şahıslardan biri olarak görülmektedir. Fakat bu atasözlerinde verilmek istenen en önemli toplumsal mesaj

baba malına güvenilmemesi kendisini yetiştirerek kendi ayakları üzerinde durmayı başarmaktır. Bu özelliklerle birlikte Türk toplumunda baba otoriter tiptir.

3.1.6.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Ata malı mal olmaz.

AT: Ata malından mal olmaz.

TT: Baba malı tez tükenir.

AT: Ata malı tez tükənər.

TT: Baba bilgisi ile adam adam olmaz.

AT: Ata biliyi ilə adam adam olmaz.

TT: Atalar sanatı oğlana mirastır.

AT: Atanın sənəti oğula mirasdır.

TT: Baba borcu evlâda düşer.

AT: Ata borcu övlada düşər.

TT: Babamın (anamın) öleceğini bilseydim, kulağı dolu darıya satardım.

AT: Atamın öldüyünü bilsəydim, qulağı dolusu darıya satardım.

TT: Babamın öleceğini bilseydim tuz ile dəyişdirirdim.

TT: Babamın (anamın) öleceğini bilseydim, tuz ile dəyişdirirdim.

AT: Atamın öldüyünü bilsəydim, duz ilə dəyişdirərdim.

TT: Baba oğul savaşmış, aptal buna inanmış.

AT: Ata oğul savaşdı, əbləh ona inandı.

TT: Babasını kuduz dalamış, oğlunu yılan yalamış.

AT: Atasını quduz qapmış, oğlunu ilan çalmış.

TT: Babası ekşi elma yer, oğlunun dişi kamaşır.

TT: Babası acı elma yese, oğlunun dişi kamaşır.

TT: Babası koruk yemiş, oğlunun (torununun) dişi kamaşmış.

AT: Atası turş alma yemiş, balasının dişi qamaşmış.

BENZERİ TT: Koruğu babası yer, sancıyı oğlu çeker.

TT: Babasına hayır etməyenin, kimseyə hayrı olmaz.

TT: Babasına hayrı olmayanın kime hayrı olur?

AT: Atasına xeyri olmayanın kimə nə xeyri dəyər?

AT: Ata – anasına xeyri olmayanın kimsəyə xeyri olmaz.

TT: Babası ölen, ağa oldum sanır; anası ölen hanım oldum sanır.

TT: Anasız kız, hanım oldum sanır; babasız oğlan, ağa oldum sanır.

AT: Atası ölən oğlan bəy, anası ölən qız xanım olur.

BENZERİ TT: Babası ölən bay, anası ölən kadın olur

TT: Ata malı mal olmaz, kendin kazanmaq gerek.

AT: Ata malından mal olmaz, özün qazanmaq gərək.

TT: Ata oğlu ataç doğar.

AT: Ata oğlu ataç doğar.

TT: Baba mirası, yanan mum gibidir!

TT: Baba mirası yanan mumdur.

AT: Ata mirası şam kimi əriyər.

AT: Ata malı şama bənzər, əriyib qurtarar.

TT: Ata dostu, oğula mirastır.

AT: Ata dostu oğula mirasdır.

TT: Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi?

TT: Anan güzel idi, hani yeri; baban güzel (zengin) idi, hani evi?

AT: Atam varlı idi- hanı damı, anam gözəl idi- hanı adı.

TT: Babamın adı Hıdır, elimden gelen budur.

AT: Atamın adı Xıdır, əlimdən gələn budur.

BENZERİ TT: Her kişi kendi atasını Hızır - İlyas sanır.

TT: Baba nasihati tutmayan pişman olur.

AT: Ata nəsihətin tutmayan peşman olar.

BENZERİ AT: Ata nəsihət, ana vəsiyyətdir.

TT: Ana baba ilə iftihar olmaz.

AT: Ata-ana ilə öyünməzlər.

TT: Baba oğlunun fəna olduğunu istəməz.

AT: Ata oğlunun pisiyini istəməz.

3.1.6.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olaraq Aynı Olan

Atasözleri

TT: Ata malı mal olmaz, kəndin qazanmaq gerek.

TT: Ata malı olan yerdə, özün qazandığın haramdır.

TT: Baba malı tez tükənir, evlat gerek qazana.

TT: Baba malı tez tükənir, yazıq yoldan azana.

TT: Sadə piriñ (sudan) zerdə olmaz, bal gerekir qazana; baba malı tez tükənir, insan gerek qazana.

TT: Babasından mal (dam) kalan, merteği içinde (içinden) bitmiş sanır.

TT: Babadan kalan malın kıyməti bilinmez.

AT: Atadan qalan mal yanan şama bənzər - əriyib gedər.

AT: Ata malı uşağı yansağ edər.

AT: Ata malına göz dikən ac qalar.

AT: Ata malına göz dikən malsız- davarsız qalar.

AT: Ata malından nə fayda, başda dövlət olmasa?

AT: Ata malından nə fayda, başda ağıl olmasa?

TT: Bir baba dokuz evladını (oğlu) beslər, dokuz evlat (oğul) bir babayı besleyemez.

AT: Ata oğlundan ötrü mülkündən keçdi, oğul atadan ötrü kürkündən keçmədi.

TT: Babanın kârı, evlada miras.

AT: Ataların səpdiyi oğullara mirasdır.

AT: Ata - ana ölümü oğula mirasdır.

TT: Baba dostu düşman olmaz.

TT: Baba düşmanı, oğul dostu olmaz.

AT: Ata dostu oğula mirasdır.

TT: Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk.

AT: Atam evində toyuq aş, ərim evində balıq başı.

TT: Baba ekmeği, zindan ekmeği, koca ekmeği, meydan ekmeği.

TT: Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk.

TT: Atalar verdiği gönüllük, Allah verdiği doyumluk.

AT: Ata çörəyi - meydan çörəyi, oğul çörəyi – zindan çörəyi.

TT: Han evi, babam evi.

TT: Can evi, babam evi.

AT: Ata evi – meydan evi, ər evi – zindan evi.

TT: Atanın duası eser eyler, ananın ahı.

AT: Atanın duası, ananın naləsi.

AT: Atanın duası, ananın ahı.

TT: Yanmış mal ile, ölmüş baba ile iftihar olunmaz.

AT: Adam atası ilə fəxr etməz.

TT: Baba aklıyla (bilgisiyle) adam, adam olmaz.

TT: Baba beyliyi ile çocuk (evlat) adam olmaz.

AT: Ata bilgisi ilə adam adam olmaz.

TT: İnsana mal gerek, mala sahip gerek, oğlu değil babası gerek.

AT: Yüz tilki bir aslanın yerini, yedi oğul babanın yerini tutmaz.

AT: Yeddi oğul bir dədənin yerini verə bilməz.

TT: Çobana keçi, koyun; oğula baba huyun gütmek gerek.

TT: Çoban olan koyun gütmek, oğul babasının huyuna gitmek gerekir.

AT: Atasına oxşamayan biddir.

AT: Atasına oxşamayan nadürüstdür.

TT: Babadan adamlık değil, miras kalır.

TT: Babadan mal miras kalır, adamlıq kalmaz.

AT: Atadan mal qalar, kamal qalmaz.

AT: Atadan mal qalmasa, oğul neyləsin?

TT: Baba ölmeyince, kıymetti bilinmez.

AT: Ata olmayan ata qədrin bilməz.

AT: Ata olmayan ata qədrini, ana olmayan ana qədrini bilməz.

AT: Ata ol, ata qədri bil.

AT: Ata-ananın qədrini bilməyən yadın qədrini nə bilər?!

TT: Ata hakkı, Tanrı hakkıdır.

AT: Ata-ana ikinci Allahdır.

AT: Ata –ana adamın kiçik tanrısıdır.

AT: Ata evin Allahıdır.

TT: Baba yanar oğula, oğul da yanar oğula.

AT: Mən istərəm balamı, balam istər balasını.

TT: Babası oğluna bir bağ bağışlamış, oğlu babasına bir salkım üzüm vermemiş.

TT: Ata oğula bağ kıydı, oğul ataya salkım kıymadı.

AT: Bir ata yeddi oğulu dolandırdı, yeddi oğul bir atanı dolandırmadı.

AT: Ata oğluna bir bağ verdi, oğul ataya bir salkım qıymadı.

TT: Atalar eder, evlatlar öder.

TT: Baba eder, oğul öder.

AT: Ata- ananın pis əməli övladlarının başında çatlayır.

3.1.6.3. TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Ata malını dərc eyle, ona görə də xərc eylə.

Ata yumaqlanar, oğul bucaqlanar.

Atana necə baxarsan, övladın da sənə elə baxar.

Atana hörmət eylə, oğlun da sənə hörmət eləsin.

Atanın kəsbi oğluna halaldır.
Anasını atasını bilsəydim özünə xan deyərdim.
Atam evimdə də qara gün, ərim evimdə də.
Yaxşı atadan pis oğul?
Qazancım ata – anamın, öyrəndiyim özümün.
Bazar ata-ana tanımaz.
Atasını atan, elini də atar, namus-geyrətini də.
Atamın ölümü üçün deyiləm, qorxuram, Əzrail qapımızı tanısın.
Atamla atanı deyincə, özümlə özünü de.
Atam öldü – ya zəlzələdən, ya vəlvələdən.
Atama anam gərəkmiş.
Atama yataq saldım, gəldi qalayçı yatdı.
Atamı, anamı atmışam, bircə səni tutmuşam.
Atama, anamı itirdim, özümü sənə yetirdim
Atamı, anamı itirdim, yeməyə özümü yetirdim.
Atam əkib tənbəki, mən bilirəm səndəkin.
Atam mənə kor (kəl) dedi, gəlib gedənə vur dedi.
Atam məni göydən yerə endirdi, müəllimim yerdən göyə qaldırdı.
Atam, atam, mən bu işə matam.
Atam evi yovucaq, su çıxarı sovucaq.
Atalar nə akiblər, oğullar onu biçiblər.
Ata doğrayıb, oğul yeyibdir.
Ata olmaq asandı, atalıq eləmək çətin.
Ata olmaq qocalıq əlaməti deyil.
Ata olmaq asandır, atalıq öyrənmək çətin.
Ata olmayan yerdə Şahqulu da atandır.
Ata sözün tutmayanı biyabana atarlar.
Atasın tanımayan Allahın da tanımaz.
Dədəsindən nə gül dərdim, balasından güləb çəkim?
Dədəsini görməyən şahlıq elan eylər.
Ataya ağ olan zət – pakina da ağ olar.
Atasından artıran eşşək qatır olar.

Atasından nə xeyir gördük ki, balasından nə xeyir görək?
Atasını atan, elini də atar, namus – qeyrətini də.
Atasını tanımayan Allahını tanımaz.
Atasını tanımayan haramzadadır.
Atası ilə gül dərmişik ki, balası ilə güləb çəkək?
Atası evlənib gül dərib, balası güləb çəkəcək?
Atana hörmət elə, oğlun sənə hörmət edər.
Atana Quran oxutdurmursan, oxutdurmursan, barı gorunu söydürmə.
Atanı döydüyün dəyənək bir gün oğluna gərək olar.
Atamın hambalıyam.
Atanın kəsbi oğula halaldır.
Ağıllı atını təriflər, yarımçıq arvadın, axmaq özünü.
Alim qonşu nadan atadan yaxşıdır.
Ata olmaq qocalıq əlaməti deyil.
Ata söyər, ana sevər.
Ata dururkən oğul əlin öpərlər?
Ata arı, oğul vüqarı.
Ata buğda ilə dolduran anbarı (damı) oğul saman ilə doldurmaz.
Atadan dönən zatından dönər.
Ata vəsiyyə, ana nəsihətdir.
Ata-ana sözünə baxan “Neyləyim?” deməz.
Ata-ana sözünə baxan darda qalmaz.
Ata-ana rüşvətsiz dosttur.
Ata-ananın qoca vaxtında oğul əlindən tutar.
Ata-ananın canı övlada bənddir.
Ata-ananın canı övlada olar.
Ata-ana tərbiyə etməyəni həyat tərbiyələndirər.
Ata-ana kamandır, görə görə gözçü.
Ata-ana köçün təkəridir.
Ata sözü öyüddür, ana sözü güvənc.
Ata sözü siyirilmiş qılın, dəstəyindən tutmasan kəsər.
Ata sözün tutmayan peşman olar.

Ata mindi, atasını tanımadı.
Ata mindi atasını tanımadı, atdan düşdü atı tanımadı.
Atam əkib tənəki, mən bilərəm səndəkin.
Atamı, anamı itirdim, yeməyə özümü yetirdim.
Atana hörmət elə, oğlun da sənə hörmət edər.

3.1.6.4. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri:

Baba ile ana ile yaşanılmaz.
Baba senin baban, trabzon babası değil.
Babalı fırın has çıkarır.
Babalık ama kuru kalabalık.
Babama söylersen seni de evlendirir.
Babasının gecelik külahına nur insin.
Baban canına nur yağsın.
Babası köy kâhyası olunca, kendinin neden pervası olur?
Baba postu atəştendir, her evlat oturamaz.
Baba “himmet”, oğul “hizmet” demiş.
Ali dayının abası (kebesi); bir oğlu giyer, bir de babası.
Ata hakkı ödenmez, helal etmeyince.
Ata inkisarı, insanı kibrit gibi yakar.
Ata oğlu ataç doğar.
Ata, yığidin kalkanıdır.
Ata yolu, doğru yoldur.
Atan eşek ise de palanını üstüne atma.
Atanın evlada sevgisi yukarıdan aşağıya akarmış, evladın ataya sevgisi ise aşağıdan yukarıya akarmış.
Atası ne ise (neyse), ötesi de odur.
Atası olmayanın sahibi zor çıkar.
Atasına düşman olan, evladına dost olmaz.
Atasını terk eden, it peşinde koşar.
Babanın minderi atəştir, her oğul oturamaz.

Baba baca tütünü, kor gider; ana güder kuzuyu.
Baba bir hırsız tuttum, al da gel; gelmez, bırak da gel; bırakmaz.
Baba bir hırsız tuttum, getir; gelmiyor, bırak gitsin, gitmiyor.
Baba bir mal bir; ana bir can bir.
“Baba cennetliksin” demiş, “Umamıyorum oğlum” demiş.
Baba evinden dirim çıksın, koca evinden ölüm.
Babadan gören sofralar, anadan gören minder serer.
Babalı fırın has (ekmek) çıkarır.
Babalı oğlanın malı olmaz.
Babam evi uzak olsa, övünmesi kolay olsa.
Babamın öldüğü gün çifte gitmedim, yirmi sene acısını çektim.
Baban, anan sağ; yüreğin karış karış yağ.
Baban öldüyse yalanlarını da mı götürdü?
“Babanın öldüğünü ister misin?” demişler, “Allah egesin, diyetini almak için öldürdüklerini isterim” demiş.
Babası köy kâhyası, kimden olur (neden olsun) pervası.
Babası köy kâhyası olunca, kendinin neden pervası olur?
Babasının akçası, anasının bohçası.
Babasının mezarını bilmediğin adama kız verme.
Babaya dayanma, karıya güvenme.
Babayla oğlun papucu bir olunca, evde kavga k olmaz.
Başı babadan, gerisi obadan.
Senden aşağısından kız al, senden yukarısına kız verme.
Çocuksuz baba, bârsız (meyvesiz) ağaca benzer.
En doğrusu babam, o da köşelerde anamı sıkıştırır.
En iyisi babasının belinden gelen değil, yolundan gidendir.
Evinde var bir abası; gündüz oğlu giyer, gece babası.
Her gördüğün sakallının baba diye kucağına varma.
Herkes ister yemesini mantarı; ama çekemez babasının kantarı.
İt anasını, çingen babasını tanımaz.
Peder yardım etmekle olmaz, kader yardım etmeli.

3.1.7. Anne

Türk toplumunda ailede en büyük rol kadına verilmektedir. Çünkü, kadın evi yuva haline getiren, aileyi birbirine bağlayan kişidir. Kadının en önemli statüsü ise anneliğidir. Anne- aile yapısının temelini oluşturan, çocukların yetiştirilmesi, onların neler yaptığını ve yapabileceklerinin en iyi bilen ve topluma kazandırılması işlevinde en önemli görevi üstlenendir. Bu bakımdan toplumda sağlıklı ve uyumlu bir kişilik oluşturan, toplum içinde tavır ve davranışları şekillendiren annedir. Anne her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da kutsal yere sahiptir. Türk atasözlerinde anne her zaman en fedakar, sabırlı, bağışlayan kişi olarak geçmektedir.

3.1.7.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.

TT: Ağlarsa anan ağlar, bir gözü yalan ağlar.

TT: Yanarsa anan yanar, gerisi yalan yanar.

AT: Ağlarsa anam ağlar, qalanı yalan ağlar.

TT: Anamın ekmeğine kuru, ayranına duru demem.

AT: Anamın çörəyinə quru, ayranına quru demərəm.

TT: Aç anansa (atansa), kaç.

AT: Ac anansa (atansa) da qaç.

TT: Anan, atan kim, yakın komşu.

AT: Anam, atam kim? Yaxın qonşum.

AT: Anam, bacım kimdir? – Yaxın qonşu.

TT: Analar bakar bahta, kızlar çıkar tahta.

AT: Ana qızına taxt verər, ata oğluna baxt.

BENZERİ: TT: Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.

TT: Anayla baba (evlada) taht yaptırır; ama baht yaptıramaz.

TT: Analar der çıkarayım tahta, döner dolaşır iş gelir bahta.

TT: Oğlanı doğurdum, ama bahtını doğuramadım.

TT: Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar.

AT: Ana kızına taxt qurar, baxt qurmaz, qız bəxti ərdən alar.

TT: Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz.

AT: Ana kimi yar olmaz, Bağdad kimi diyar.

TT: Ana, bacı yiğidin kalkanıdır

TT: Ana yiğidin kalkanıdır.

AT: Ana igidin qalxanıdır.

TT: Anamın aşısı, tandırın başı.

TT: Anamın aşısı, yandırın başı.

AT: Ananın aşısı – təndirin başı.

AT: Anamın aşısı – təndirin daşısı.

TT: Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.

AT: Anasına bax qızını al, qırağına bax bezini al.

Benzeri TT: Kişinin avradı gezegen olursa, kızı da gülegən olur.

TT: Ana sabrı her acıya dayanır.

AT: Ananın səbri tükənməz olur.

AT: Ana səbri böyük olar.

TT: Ana hakkı ödenmez.

AT: Ana haqqı ödənilməz.

TT: Ana hakkı, Tanrı hakkı.

AT: Ana haqqı – tanrı haqqı.

TT: Baba öksüzü, öksüz değil; ana öksüzü, öksüz.

AT: Atasızlar yetim deyil, anasızlar yetimdir.

TT: Ana evladından keçməz.

AT: Ana evlâdından keçmez.

TT: Ağaca çıkan keçinin budağa bakan oğlağı olur.

AT: Ağaca çıxan keçinin budağa baxan oğlağı olar.

TT: Anası çıkarsa taş, oğlağı çıkar öbür (öte, öteki) başa.

TT: Koyun, kuzusunun ayağına basmaz.

AT: Qoyun quzusunun ayağını tapdamaz.

TT: Ana ile kız, helva ile koz.

AT: Ana ilə qız, halva ilə qoz.

BENZERİ: TT: Ana ile kız; ardı, yanı cız.

TT: Ana kıymetini dana bilir.

AT: Ana qiymətin dana bilər.

TT: Ana evin direyidir.

AT: Ana evin dirəyidir.

AT: Ata evin direyidir, ana evin bezeyidir.

TT: Anası onu doğuracağına taş doğursaydı.

AT: Anası onu doğunca qara daş doğaydı.

TT: Analı kuzu, kınalı kuzu.

AT: Analı quzu, xınalı quzu.

TT: Anaları ne ki, danaları ne olsun.

AT: Anaları nədir ki, danaları nə olsun.

TT: Ana bahtı, kızına miras.

TT: Ananın bahtı kızınadır.

AT: Ananın baxtı qızına.

BENZERİ: TT: Anasının yazgısı kızına çeyiz olur.

TT: Ananın bahtı kızına, babanın ocağı oğula kalır.

TT: Anasının türküsü kızı için, babasının türküsü oğlu için.

TT: Anası ağaca çıkarsa, kızı budak budak gezer.

AT: Anası gəzən ağacları balası budaq - budaq gəzər.

3.1.7.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: İnsana ata-ana gibi yâr olmaz.

AT: Anam kimi yar olmaz, ölkəm kimi diyar.

AT: Ana kimi yar olmaz – vətən kimi dövlət – var.

AT: Anadan artıq yavər olmaz.

AT: Anadan yaxşı yavər olmaz.

AT: Anadan əziz yenə anadır.

TT: Ana ilə qız döğüşmüş, komşu da sahi sanmış.

AT: Ana ilə qız vuruşdu, əbləhlər inandı.

TT: Atalara “Babam öldü” demişlər, “İş başa düştü” demiş; “Anam öldü” demişlər, “Öksüz olmuşsun” demiş.

AT: Atası ölən ögsüz galmaz, anası ölən ögsüz qalar.

AT: Atası ölən yetim qalmaz, anası ölən yetim qalar.

TT: Ana usta, yufka yapar; çocuk usta, çift çift kapar.

TT: Avrat kurnaz, bezeyi ufak ufak döker; çocuklar usta, ikişer ikişer kapar.

AT: Anam ele çox bilir, kündəni xırda tökür, atam elə az bilir, ikisini birdən bükür.

TT: Anası tefeci, yufka yapar; oğlu tetik, çift kapar.

AT: Atamız bicdir, kündəni sayar, anamız bicdir, kündədən kəsir.

AT: Atam elə fəndgirdir ki, kündələri sayır, anam elə fəndgirdir ki, kündələrdən kəsir.

AT: Dədəm bicdi, kündəni sayır; ciyim bicdi, kündədən kəsir.

TT: Ananın çıktığı dala, kızı sallangaç kurar.

AT: Anası keçdiyi körpüdən qızı da keçər.

TT: Anasına göre danası olur.

TT: Anası ne ise, danası da o olur.

TT: Analı kuzu (oğlak) yarıda gerek, anasız kuzu (oğlak) yerde gerek.

TT: Analı oğlak (kuzu) yarda (gökte) oynar (gezer), anasız oğlak (kuzu) yerde oynar (gezer).

AT: Analı qız bəlli qız, anasız qız dəli qız. (sevimli qız)

TT: Ananın hayırdusu, babanın bedduası (tutar).

AT: Ana alğısı ürəkdən gələr, qarğıışı dildən.

AT: Ananın ahı adamı tutmaz.

AT: Ananın qarğıışı tutmaz.

TT: Ana baba bedduası alan, onmaz.

TT: Anaya asi gelen, onmaz.

TT: Ana ata önünden geçmek, hata.

TT: Atanın duası eser eyler, ananın ahı.

TT: Atanın önünden keçeni Allah sevmez.

TT: Atasını tanımayan Allah'ını tanımaz.

TT: Atasını tanımayanı, balası boğar.

AT: Ana ata üzünə ağ olan, ağ günə çıxmaz.

AT: Ata-ana sözünə baxmayan külxanda yatar.

AT: Ata-ana sözünə baxmayan xoş gün görməz.

AT: Ata-anaya kəm baxanın kəndiri kəsilər.

AT: Ana-ata üzünə ağ olan hər iki dünyada da lənətlidir.

TT: Ayı, balasını incitmez.

TT: Ananın tıǵı yavru incinmez.

TT: Ananın tıǵı civciv ölmez.

TT: Ananın tıǵı yavru incinmez.

TT: İnek ayağı buzağı öldürmez.

AT: Ana balasını vursa da ağrıtmaz.

AT: Ana balasının pisliyini istəməz.

TT: Doğan anası olma, duran anası ol.

AT: Ana olanda kişi anası ol.

TT: Anası söyleme(z)den, kızı tamamlar.

AT: Ana t k ni bala yığar.

TT: Yanan da anadır, yaman da anadır.

AT: Yanan da ana, yaman da ana.

3.1.7.3. AT’de Karşıllığı Bulunmayan Atasözleri

Ana evlâdını atmış, y r başında tutmuş.

Ana kalbi kırılmaz.

Ana  ver, baba sever.

Anadan olur daya, hamurdan olur maya.

Analar büyütür kızı,  ulhalar dokutur bezi.

Analar taş yesin, yarımşardan beş yesin.

Anaların baş derdi evlâdını başgöz etmek.

Anamızı rüşvet ile işret ağlatır.

Anası eğirip babası dokumadı ya?

Ana baba evlat i in, evlat kendi başı için.

Ana bucağı, karı kucağı.

Ana cennetin köşesidir.

Ana ciğerden yana; baba, dağda bir oba.

Ana  eker zahmeti, baba alır rahmeti.

Ana elden gelir, oğul belden.

Ana gezer, kız gezer; bu çeyizi kim dizer?

Ana gözü, yürekte bakır.

Ana mereğe, kadın teveğe.

Ana tavuğa “Kış!” deme, civcivlerinden olursun.

Ana var, iman bulacak; ana var, yılan vuracak.

Ana var kat kat, ana var yalın kat.

Ana varlığını, koca sağlığını ister.

Ana yılan, sözü yalan; karı  i ek, sözü gerçek.

Ana yüreği güveç gibi, baba yüreği bakır tencere gibi kaynarmış.

Anadan gören, sergen düzer; babadan gören, saban düzer.

Anadan olur buzak, çamdan olur kozak.
Anadan olur daya, hamurdan olur maya.
Anadan olur uşak, deveden olur köşek.
Anadan yüz­süz olana, bir okka tükürük kâr (akça, para) etmez.
Analar dert yesin, yarımşardan dört yesin.
Analar taş yesin, yarımşardan beş yesin.
Anam anam dediği, hamam anası Kel Fatma değil mi?
Anam babam kesem, girsem çıksam yesem.
Anam babam kesem, elimi soksam yesem.
Anam, babam nasihat eder; ben karıncaları sayarım.
Anam, kardaşım kesem; elimi soksam da yesem.
Anam olsun, ağzı (boğazı) olmasın; babam olsun, eve gelmesin.
Anam ölmekte, gözü çölmekte.
Anam evi ırak olsun, övünmeye gerek olsun.
Anan atan görünüyor, çakıldağın sürünüyor.
Ananın aşısı, babanın işi sorulur.
Ananın bohçası, babanın akçesi varsa her işe girersin.
Ananın ciğeri, kendi evladıdır.
Ananın iğnesi, babanın kazması para kazanır.
Anası olmayan yuva dağılır.
Anası olmayanın, babası olmaz.
Anasından büyük kuzu olmaz.
Anasının ipi pazarda belli olur.
Anasının kucağında uyuyan çocuğun yüreği yağlanır.
Anasının övdüğü kızı koy kaç, anasının garadığı kızı al kaç.
Anasının vurduğu, şöbekte durur.
Anasız kuzu, melemez.
Anaya babaya hizmet, Allah’a ibadet.
Anayı kızıdan ayıran para.
Arık teke, anasını aşar.
Ayı ihtiyarladığında yavrusuna oyuncak olur.
Ayı ihtiyarlayınca, yavruları tüteri ile oynar.

Bin koyunlu babadan, bir yüksüklü ana yeğdir.
Bin koyunlu babam ölsün de, bir çalıklı anam ölmesin.
Bin koyunluk baban kalacağına, bir eşekli anan kalsın.
Elin helvasından, anamın herlesi (hellesi) iyidir.
Ellerin yağı, balı; ananın kuru eli.
Eloğlu elde çok, evlat belde çok; ana baba hiçbir yerde yok.
Evi yapan da anne, yıkan da anne.
Ha anan ölmüş öksüzsün, ha baban.
Her gördüğün çarşafıyı anan sanma.
Her kuzu anasına gider.
Kaçanın anası ağlamamış.
Kat kat ana var, yalın kat ana var.
Koç yiğidin anası tez ağlar.
Korkağın annesi senede bir gün, cesurun annesi her gün ağlar.
Para anayı kızıdan, kaşı gözden ayırır.
Validesiz hane, temelsiz kâşaneye benzer.
Yiğidin anası tez ağlar.
Yüz koyunlu atamın kalmasındansa, bir yüksüklü anamın kalması yeğdir.

3.1.7.4. TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Adama bəylik veriləndə anasının əmcəyini kəsməz.
Ana ürəyi həssas olar.
Anadan keçən, arından da keçər, urvatından da.
Ana uşağa körpəlikdə lazımdır, ata – böyüyəndə.
Ana ürəyi – dağ çiçəyi.
Ana qəlbi kövrək olar.
Ana nəsihət verər, ata vəsiyyətlər.
Ana gəlməmiş qız gəlir, toy olmamış – xalalar.
Anasını itirən bir dəfə ağlar, vətəninə itirən ömrü boyu.
Anasına xor baxan, boynuna torba taxar.
Anası çörəkçi olan ac qalmaz.

Anası durmuşkən dayənin bağı çatlayır.
Anam məni damda doğub.
Anam məni damda doğub, hamınızdan üstünəm.
Anam ruspidir demiş kimsə yox.
Ananı alanın yanında durma, balta çalanın yanında dur.
Ananın əlini buraxıb, dədənin əlindən yapışb.
Anamda, bacımda olsun, tək məndə olmasın.
Ana dili, ana südü.
Axmaq cavan arvadı ilə fəxr edər, ağıllı doğma anası ilə.
Ana bala ucundan canını oda yaxar.
Anasından ayrı düşən quzunu qurd yeyər.
Anasından qabaq düşən qulunu qurd yeyər.
Anasızın gördüyü iş danlaqsız bitməz.
Anasından ayrı düşən quzunu qurd yeyər.
Anasından qabaq düşən qulunu qurd yeyər.
Ana laylası övlad dünyasıdır.
Anadan keçən, andından keçər.
Anası halal olanın, balası da qanan olar.

3.1.8. Çocuk

Türk kültür tarihinde ve sosyal hayatında önemli bir role sahip aile yapısının merkezinde daima çocuk vardır. Çocuklar, toplumsal hayatta geleceğin garantisi olarak görülmektedir. Bu bağlamda her aile çocuklarını belli ilkelere göre yetiştirmek ve topluma kazandırmak ister. Çocukların yetiştirilmesinde, terbiyesinde en fedakar kişiler kuşkusuz velilerdir. Hayırlı evlada sahip olmak ana-baba için en büyük mutlulukken, saygısız eğitimsiz ve bozuk karakterli çocuklar ise ana-babalarının en büyük korkularıdır. Bu bakımdan çocukların da ana babaya saygıda kusur etmemeleri, onların gönüllerini hoş tutmaları gerekmektedir. Eğer çocuklar ana-babalarını gücendirirler ise, gelecekte bunun cezasını çekecekler ve kendileri de hayırsız evlatlara sahip olacaklardır. Tüm kültürlerde olduğu gibi Azerbaycan kültüründe de çocuk büyük önem taşımaktadır.

3.1.8.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz.

AT: Abdal toydan, bala oyundan bıkmaz.

AT: Abdal düyünden, uşaq oyundan usanmaz.

TT: İt ekmeğe, çocuk muhabbete.

TT: İt ekmeğe tamah eder, çocuk sevgiye.

AT: İt əppəyə həris olar, uşaq – məhəbbətə.

BENZERİ TT: Çocuk hanekten (oyundan), köpek ekmekten hoşlanır.

TT: Aç, aman bilmez; çocuk, zaman bilmez.

AT: Aç aman bilməz, uşaq zaman.

TT: Uşak gördüyünü götürür.

AT: Uşaq gördüyünü götürür, eşitdiyini yox.

TT: Dört göz bir evlat içindir.

AT: Dörd göz bir övlad üçün.

TT: Çocuk ciğer etidir.

AT: Bala ciyər ətidir.

BENZERİ TT: Her şeye yama bulunur, ciğere yama bulunmaz. (evlat)

TT: Ciğer, hepsi bir ciğer.

TT: Ciğeri olmayan, ciğer kıymeti bilmez.

TT: Bala, baldan şirindir.

AT: Bala baldan şirindir.

BENZERİ TT: Bal tatlı, çocuk baldan da tatlı.

TT: Balalı ev Pazar, balasız ev mezar.

AT: Balalı ev - bazar, balasız ev – məzar.

BENZERİ TT: Çocuksuz ev, çepersiz bostana (bahçeye) benzer.

TT: Çocuksuz ev, susuz değirmene benzer.

TT: Çocuklu ev, pazar; çocuksuz ev, mezar.

TT: Çocuk babasının başı, anasının gözyaşı.

TT: Körpe kuzu, evinin tuzu.

TT: Çocuktan al haberi.

AT: Uşaqdan al xəbəri.

BENZER TT: Al çocuktan haberi, git kabarı kabarı.

TT: Büyüklər evdə söylər, çocuklar damda beyan eder.

TT: Çocuk işitmezse söylemez, it görmezse ürümez.

TT: Haberi bir çağadan bir de deliden al.

TT: Haberin doğrusunu çocuktan al.

TT: Öv küçücü, al büyüyü.

TT: Çocuğunu seven beşikdə, karısını seven döşəkdə sevmeli.

AT: Uşağı sevərlər beşikdə, əri sevərlər döşəkdə.

TT: Hastayı yatağa koyarlar, çocuğu beşiğe.

AT: Xəstəni döşəkdə saxlarlar, uşağı beşikdə.

TT: Utananın oğlu, kızı olmamış.

TT: Üşənenin oğlu, kızı olmamış.

AT: Utananın oğlu olmaz.

TT: Ananın ilki olmaktan dağlarda tilki olmak yeğdir

AT: Ananın ilki olmaqdansa dağlara tülkü olmaq yaxşıdır.

TT: Ananın ilki olmadan, dağlara tilki olaydım.

AT: Ananın ilkisi – dağların tülküsi.

TT: Ağlamayan çocuğa meme (süt) vermezler.

AT: Ağlamayan uşağa süd verməzlər.

BENZER TT: Emme isteyen çocuk ağlar.

AT: Ağlamayan uşağa laylay deməzlər.

AT: Ağlamayan uşağa məmə yoxdur.

TT: Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı.

AT: Yaza çıxartdıq dananı, bəyənmez oldu ananı.

TT: Bebek yata yata büyür, ihtiyar yata yata ölür.

AT: Uşaq yata yata böyüyər, qocalar yata yata ölər.

TT: Çocuk yıkıla yıkıla büyür.

AT: Uşaq yırıla yırıla böyüyər.

TT: Çocuk düşə kalka büyür.

TT: Çocukla çıkma yola, düşersen güler, düşerse ağlar.

AT: Uşağa yoldaş olma, sən yırılsan gülər, özü yırılsa ağlar.

BENZER TT: Çocukla çıkma yola, başına gelir bin türlü bela.

3.1.8.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Ulu ağacın gölgesi (gürültüsü) dal ile, mutlu evin yakışığı döl ile.

TT: Eve çocuk, erkeğe çubuk yaraşır.

AT: Evin yaraşığı uşaqdır, süfrənin yaraşığı qonaq.

AT: Evin yaraşığı uşaq, məclisin yaraşığı aşiq.

AT: Uşaq evin yaraşığıdır.

AT: Evin yaraşığı uşaqdır, süfrənin yaraşığı – qonaq.

TT: Adam olacak çocuk adımından (nigahından, doğuşundan, domalından) bellidir.

TT: Çocuğun akıllısı beşikdə başını sallar.

TT: Doğan ay, doğuşundan belli olur.

TT: Hamur yoğuruştan, çocuk doğuruştan olur.

TT: Koç olacak kuzu, gider de koçun yanına yatar.

TT: Koç olacak kuzu, köm önünde belli olur.

TT: Koç olacak kuzu, kuşağında (çığda) belli olur.

TT: İyi kuzu, körpe iken belli olur.

AT: Ağıllı uşaq bələkdə özünü göstərər.

TT: Çocuk babasının başı, anasının gözyaşı.

TT: Körpe kuzu, evinin tuzu.

TT: Çocuk evin meyvesidir.

TT: Çocuk aile bahçesinin çiçeğidir.

AT: Uşaqlar həyatın çiçəkləridir.

AT: Uşaqlıq ömrün baharıdır.

AT: Övlad könül meyvəsidir.

AT: Övlad insanın məbədidir.

AT: Övlad ata-ananın ürəyidir.

TT: Anasız çocuk, kanatsız kuş gibidir.

TT: Anasız çocuk evde hordur, babasız çocuk çarşıda.

AT: Anasız uşaq evdə xar olar, atasız uşaq – çöldə.

AT: Atasız uşaq – damsız ev.

TT: Kuzguna yavrusu anka (şahin, güzel) görünür.

AT: Öz gözündə bayquşun balası tavusdan gözəldir.

TT: Kuzguna sormuşlar: “Güzel kimdir?”, “Yavrularımdır” demiş.

TT: Kirpi de yavrusunu “Pamuğum” diye sever.

TT: Kirpi, yavrusunu “pamuk” diye sever.

AT: Ayı balasına “ağappağım” deyər, kirpi balasına - “yumuşağım”.

TT: Karga yavrusuna bakmış da: “Ah benim ak topuklu (ak pak) evladım demiş” demiş.

TT: Karga yavrusu “Pamuğum (kardan ak yavrum) diye se vermiş.”

TT: Karganın cücüğü kendine şahin kuşudur.

AT: Qarğadan gözəl quş istədilər, balasını göstərdi.

TT: Herkesin balası özünə makıl.

TT: Herkesin serçesi kendine bülbüldür.

AT: Öz gözündə bayquşun balası, tovus quşundan da gözəldir.

TT: Zenciye evlâdı huri görünür.

TT: Araba yavrusu şirin görünür.

TT: Kargaya yavrun kara demişler, almış bağrına basmış.

TT: Kargaya dünya güzelini sormuşlar, yavrusunu göstermiş.

TT: Çocuğun olduğu (bulunduğu) yerde gıybet (kov, dedikodu) olmaz.

AT: Uşaq gördüyün götürər, eşitdiyini deyər.

AT: Uşaq sözün düzünü deyər.

AT: Uşaq olan evdə qeybət olmaz.

TT: Evin küçüğü olacağına, avlunun köpeği ol.

AT: Evin küçüyü ol, kiçiyi olma.

TT: Adamı baştan, ağacı yaştan.

AT: Ağacı yaş ikən, uşağı beşikdən.

TT: Ağaç, fidan (yaş, genç, yeşil) iken eğilir.

AT: Ağac yaş ikən əyilər.

TT: Ağaç gençliğinde eğilir.

TT: Yaş ağaç tez eğilir.

TT: Çubuk yaş iken eğilir.

TT: Ebe çok olunca, çocuk sakat doğar.

TT: Ebe çok olunca, çocuk ters gelir.

TT: İki ebe, çocuğu topal eder.

TT: Bir çocuğun kırk ebesi olursa ya kör olur (kalır) ya topal.

AT: Mamaça çox olanda uşaq tərs gələr.

TT: Çocuk ananın karnındayken canını, dünyadayken de malını yer.

AT: Qarnımdaykən qanıımı yeyər, çölə çıxar canımı.

TT: Yaman evlat, atasının başını yere eğdirir.

AT: Yaxşı övlad atanı vəzir eylər, pis övlad atanı rəzil eylər.

TT: Çocuğa iş buyur, arkasından koş koş dur.

TT: Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider.

TT: Çocuğa iş, peşine düş.

TT: Çocuğu yolla b.. yemeğe, sen de git çok yemeğe.

TT: Uşağı işe koş, sen de ardına düş.

AT: Uşağa buyur, ardınca düş.

AT: Uşağa iş buyur, dalıyca yüyür.

TT: Çocuk kısmı güle misal.

AT: Övlad pencərədən düşən işıqdır.

TT: Evlat kokusu cennetten gelir.

AT: Övlad can yangısıdır.

TT: Beş parmağın hangisini kessen acımaz?

AT: Balalı qarğa bal yeməz.

AT: Balalı qarğaya yem yoxdu.

TT: Balalı kargaya leş düşmez.

3.1.8.3. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Can baladan şirindir.

Uşağı yemək böyütməz, sevinç böyüdür.

Balacanın dərdi də balacadır.

Uşaq atasından güclüsünü bilməz.

Uşaq yıxıldığı yerə baxar.

Uşaq sözü şah sözündən hökümlüdür.

Övlad tapılar, ata – ana tapılmaz.

Övlad sərmayədir.

Yaxşı övlad atanın fərəhidir.

Bəd övlad xətaya urcah olar.

Balalı qarğaya pay düşməz.

Xeyirsiz övlad altıncı barmaq kimidir, kəsərsən ağrıdar, saxlarsan – eybəcər göstərir.

Uşaqılıqda yalançı olana böyüyəndə inanmazlar.

İlana balası qənim olar.

Uşağı yemək böyütməz, fərəh böyüdür.

Uşağın hökmü padşahın hökmündən artıq.

Uşaq adamı qanlı qapısına aparar.

Uşaq gördüyün götürər.

Uşaqılıqda yalan deyənə böyüyəndə inanmazlar.

Adam sözdən, uşaq gözdən qorunmalıdır.

Adamın şiltağılığı ilk uşağı olana gədərdir.

Analı uşağın ürəyində yağ, anasız uşağın ürəyində dağ olar.
Anasızın bitməz işi yenə danlağa qaldı.
Anasından qabaq (qıraq) düşən qulunu qurd yeyər.
Anası dırmaşan aqaca balası da çıxır.
Anası düz yerdə qəzə bilmir, balası şumda şıllaq atır.
Anasının ürəyi balada, balanınki – itdə.
Anası ağac-ağac gəzənin balası budaq-budaq gəzər.
Ananın basdığı yavru incinməz.
Ananın baş dərdi evladını baş – göz etməkdir.
Ağacı yarpaqları bəzər, qadını uşaqları.
Ağıllı övlad ata evini gül eylər, ağılsız övlad - kül.
Ağıllı uşaq nadan qocadan yaxşıdır.
Ağıllı uşaq yekə cahildən yaxşıdır.
Ağlayan uşağın anası zirək olar.
Ala qarğa da balasını sevər.
Ata haqqı övlada mirasdır.
Ata malı uşağı yanşaq edər.
Ata- anasını dinləməyən övlad, mələyə - mələyə qalar.
Atamı, anamı itirmişəm, bircə övlad yetimşəm.
Yaxşı oğul ata sözünü iki eləməz.

3.1.8.4. TT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Acındırırsan arsız olur, acıktırırsan hırsız olur.
Ağac sevgisi, evlat sevgisidir.
Ağac sevgisi olmayanda, evlat sevgisi olmaz.
Ağac yetiştiren, evlat yetiştiren gibidir.
Ağlayan çocuktan iş beklenmez.
Ağlayan çocuktan iş memul edilmez.
Alçak at binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay.
Aylak oğlanın karnı tez acıkır.
Ayran bucaktan, evlat kucaktan.

Ayran istersen elinden, evlat istersen belinden.
Balaban aş pişirmiş, çocuklarını başına üşürmüş.
Kocamanın körpesi, kıraç yerin arpası.
Kocamışın evladı olmaz.
Besledik, büyüttük danayı; şimdi tanımaz oldu anayı.
Biri kara, biri sarı; ondan doğar huri.
Çiğerine yakın olan, ahiretine uzak olur.
Çocuğa güven olmaz.
Çocuğa “Ne işliyorsun?” demişler, “Büyüğün yaptığını işliyorum (büyüğün işlediğini)” demiş.
Çocuğa uyan, çocuk olur.
Çocuğa yüz verme, kundakta kutsuz etme.
Çocuğu babanın akçasıyla ananın bohçası okutur.
Çocuğu banağa, komşuyu çanağa alıştırma.
Çocuğu okutan, babanın akçası, ananın bohçası.
Çocuğum yok ağlayacak, çorbam yok taşacak!
Çocuğun adı konulunca, çağrılması kolay olur.
Çocuğun derdi çörek.
Çocuğun iyi kötü huyu anadan gelir.
Çocuğun sevimli, ana baba ile.
Çocuğun yediyi helal, giydiği haramdır.
Çocuk ağlamadan büyümez.
Çocuk ağzıyla yılan tut, onu da yalan tut.
Çocuk büyür akıllanır, kemiş büyür şekerlenir.
Çocuk büyür, deli usanmaz.
Çocuk büyötmek, taş kemirmek.
Çocuk, çocuğa bakarak ağlar.
Çocuk doğmadan kaftan biçilmez.
Çocuk dolu eve, şeytan pek az girer.
Çocuk dövüşü, köpek boğuşu.
Çocuk eziz, terbiye ondan daha eziz.
Çocuk güle benzer; bakarsan açar, bakmazsan solar.

Çocuk idi kıyamadım, büyük idi yenemedim.
Çocuk ile olma aşına, çok belalar getirir başına.
Çocuk ile yoğurt yiyen, elbette ağzına yüzüne bulaştırır.
Çocuk ile yola çıkma.
Çocuk isteyen, belasını da istemek gerek.
Çocuk onuna kadar ekmekçi, yirmisine kadar ortalıkçı.
Çocuk över, kız sever.
Çocuk yer, oyuna gider; çoban yer, koyuna gider.
Çocukla çıkma yola, başına gelir bin türlü bela.
Çocukla çıkma yola, düşersen güler, düşerse ağlar.
Çocukla fak kurulmaz.
Çocukla fak oynanmaz; ya fakı alır kaçır ya da kuşu.
Çocukla gitme işe, tut kulağına işe.
Çocukla it iltifata gelir.
Çocukla itin hatırı kalmaz.
Çocukla ortak olan, koduluğa çeş çeker.
Çocuklar uyuya uyuya büyür, ihtiyarlar (yaşlılar) uyuya uyuya ölür.
Çocuklu avrat, sıpalı eşek ile yola gidilmez.
Çocuklu kadın kargalı çınar, civcivli tavuk.
Çocuklu kadınla gitme yola, başına getirir bela.
Çocuklu karı, eşekli dayı ile yola çıkma.
Çocukluğunu bilmeyen, çocuğu ile düzenlik edemez.
Çocukluk gibi sultanlık olmaz.
Çocuklunun ağzı, çocuksuzun gözü oynar.
Çocuklunun girdiyi yer şen, çıktığı yer harebe.
Çocuktan kıyamadım, büyüdü yenemedim.
Çocuk emeklemeden yürümez.
Çocuk dokuzunda ne ise doksanında da odur.
Çocuk karı ile koca arasında altın topdur.
Çocuk padişah tanımaz.
Çoluğa çocuğa karışmayan, ana baba kadri bilmez.
Çocuğa emniyet olmaz.

Çocuğu olmayana çocuk dövdürmeli.
Çoğu kocaya, azı uşağa gösterme.
Çok çocuk anayı düşürür, babayı şaşırır.
Çok çocuk anayı şaşkın, babayı düşkün eder.
Çok çocuk, düşman kilidi.
Çoluk çocuk sahibi oldukça gül de bulunur, bülbül de bulunur.
Dana ne kadar büyüse gene anasını emer.
Dar-ı dünyada bir evlat.
Doğana beşik, ölene tabut.
Doğdu, boğmaya (boğmak) yaramaz; geldi, koymaya (kovmak) yaramaz.
Doğmadık çocuğa kaftan (don) biçilmez.
Doğmadık sıpayı torba biçme.
Donuna işemedik çocuk olmaz.
Ebesi göbeğini keseceğine, biraz dilini kesseydi.
Ele güvenme, bele güven.
Elim, gözüm; oğlum, kızım.
Emgin kuzu, çok uyur.
Ev başına, hayat uşağına.
Evladı olmayanda, merhamet olmaz.
Evladı olmayanın bir derdi var, evladı olanın bin derdi var.
Evladı olmayanın, devleti olmaz.
Evladın evlat olur ise ne eylersin malı, evladın evlat olmaz ise yine ne eylersin malı.
Evlat alim olmaz okutmayınca; iplik kilim olmaz dokutmayınca.
Evlat aziz, terbiyesi ondan aziz.
Evlat dediğin deniz suyu imiş; ne içilirmiş, ne geçilirmiş.
Evlat geçilmez, zehir içilmez.
Evlat hatırı, dağda yatır (yatırır).
Evlat hoş, emek boş.
Evlat kazanma, dost kazan.
Evlat ne atılır ne satılır.
Evlat yetir, aklını yitir.

Evladın azarı da olsa, bezeri olmaz.
Evlat acısı içler acısı.
Allah zengine mal verir, fakire çocuk.
Fukaranın çocuğu, zenginin atı kıymetli olur.
Fukara ya kız doğurur ya oğlan; zengin ya hanım doğurur ya bey.
Fukaranın doğurduğuna ya oğlan ya kız derler; zenginin doğurduğuna ya bey
ya hanım derler.
Geçti kırk, gitti korku.
Geldi kovulmaz, doğdu boğulmaz.
Gelen kovulmaz, doğan boğulmaz.
Gücüğün arpası, martın körpesi (sıpası).
Gücüğün arpası, martın sıpası.
Günden evvel kalkan evlat, o evde olur devlet; günden sonra kalkan evlat, o
evde olur mu bereket?
Hâller, çullar; beşikteki başını sallar.
Hayırsız evlat baba ocağına incir diker.
Henüz doğmamış sıpayı torba biçme.
Hep deli, hop deli; beşikteki başını sallar.
Hepsinden bahtlısı, beşikte olan.
Her gün bayram olsa, çocuklar şeker bıkır.
Her kadının yoğurduğu, (ekmek) yapılmaz; her kadının doğurduğu öpülmez.
Her kısırağın doğurduğu, tay olmaz.
Her kimin evladı varsa, başında büyük derdi var.
Hırpalama arsız edersin, aç bırakma hırsız edersin.
İki kaynar, bir taşar; evlat aşısı tez pişer.
İki yaşındaki sıpa, suya kendi gider.
İnsan beleye beleye, köpek yalaya yalaya büyür (büyütülür).
İt dalaşına, çocuk dövüşüne uyulmaz.
İt ürüdüğü zaman anası gibi ürür.
İtaatli evlat, muhabbetli avrat, bir tükenmez devlet.
İyi evladın varsa neylersin malı.
İyi evlat ana babayı vezir eder, kötüsü rezil eder.

İyi evlat tutar ananın malını, kötü evlat satar ananın malını.
İyi olanda belden, kötü olanda kuldan.
Kaldın mı evlat eline, sıkıca yalvar geline.
Kalma evlat eline, yalvarma deli geline.
Keçi nereye çıkarsa, oğlağı da oraya çıkar.
Keçinin tırmandığı taşa, oğlağı da tırmanır.
Kendini yılan yalamış, babasını kuduz dalamış.
Keten, gömlek olmaz dokutmayınca; evlat, alim olmaz okutmayınca.
Kış güneşi çocuğa benzer: Bazen ağlar, bazen güler.
Koç, kuzuya melemez.
Koç olacak kuzuya bıçak atılmaz.
Koruk, yemişle sevilir; çocuk, yumuşla sevilir.
Koyunun melediğini, kuzu melemez.
Kötü evlat atasına, anasına sövdürür.
Kötü evlat, yaman komşu olmaya daha yahşı.
Mal istersen bedeninden, evlat istersen belinden.
Mal sahibine, oğul babasına çeker.
Mal, sahibinin malı; uşağının (çocuğunun) canı gibidir.
Malın var bir talanlık, evladın var bir kıranlık.
Nasıldır anası, öyledir danası.
Ölürse yer beğersin, kalırsa el beğensin.
Sakal pir, evlat bir.
Sakalsıza selam vermezler.
Sıpa büyüye büyüye eşek olur.
Sıpa eşek, yığın dağıtır.
Tatlı dilli kuzu, iki anayı emer.
Tay at oluncaya kadar, issi fevt olur.
Tay at oluncaya kadar, sahibi mat olur.
Tay, babasını geçer.
Tay iken oynamadık at mı olur?
Taze pirinç zerde olmaz kazana; baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana.
Tekne kazıntısı, dağarcık gibi.

Evladın küçüğü tatlı olur.
Hayırsız evlat dermansız dertten beterdir.
Son beşik altın kaşık.
Tut kurusu ile çocuk aldatılmaz.
Uşağını öven utanmış.
Uşak ile yola gitme; arabası kırılırsa ağlar, araban kırılırsa güler.
Uşaklıktan efendi olan, kürsü yıkar ses ile; hizmetçilikten hanım olan, kurna yıkar tas ile.
Yağmur yağıp durmaz, çocuk doğup durmaz.
Yavru kuş, yuvada gördüyünü yapar.
Yavrulu kuşun ağzı büyük olur.
Yavrulu karga b.. yemez.
Yüz verme arsız olur, az verme hırsız.
Yüz verme, yüz­süz edersin; az verme, arsız edersin.
Yüz verme, yüz­süz edersin; az verme, hırsız edersin.
Zamane çocuğu babasına öğüt verir.
Zamane çocuğu dokuz babalıdır.
Zamane çocuğunun şerrine ninni.
Zengin çocuğu aş diye, fukara çocuğu iş diye kalkar.
Zengin çocuğu tez büyür.
Zenginin çocuğu “iş iş”, fakirin çocuğu “aş aş” diye kalkarmış.

3.1.9. Kız Çocuk

Türk toplumunda kız çocuğu terbiyesinde annenin, erkek çocuğun terbiyesinde ise babanın rolü ağır maktadır. Bu yüzden kız çocuğun kusurları anneden, erkek çocuğun kusurları ise babadan bilinmektedir.

Kız çocuğu belli yaşa geldikten sonra evlenip aileden ayrılması nedeniyle “Kız yükü tuz yükü” gibi atasözlerinde görüldüğü üzere değeri erkek çocuğu ile kıyaslandığında daha düşük olmuştur. Buna rağmen büyük kentlerde kız erkek ayırımı yapılmadan çocuğun aile bağlarını güçlendirici fonksiyonu köylere göre daha çok vurgulanmaktadır.

3.1.9.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Al elmaya taş atan çok olur.

AT: Al almaya daş atan çox olar.

BENZER TT: Kız dediğin kapı şakşakası (şakşakısı); gelen çalar, giden çalar.

AT: Qız ağacı – qoz ağacı, hər yetən bir selbə atar.

AT: Qız ağacı – qoz ağacı, hər gələn bir daş atar.

AT: Qız evi bir dəgirmandır, arıda gəlir, darıda gəlir.

AT: Elçi çox olar, qismət bir.

TT: Anası söylemeden kızı tamamlar.

AT: Anası söyləmədən qızı tamamlar.

TT: Deli kızdan, deli gelin olur.

AT: Dəlicə qızdan dəlicə gəlin olar.

TT: Ere giderken büyük kız, evde oturduğu zaman küçük kız.

AT: Ərə gedəndə böyük qız, evdə oturanda kiçik qız.

TT: Yaz, kışından belli eder; kız, kardeşinden.

AT: Yaz qışından bəlli, qız qardaşından.

AT: Yaz qışından bəlli edər, qız qardaşından!

TT: Bir evde (eve) iki kız; biri çuvaldız, biri biz.

TT: Bir evde iki kız olacağına, dağda domuz olsun.

AT: Bir evdə iki qız, biri biz Çuvalduz.

TT: Deli kız evde kalmaz, delikli boncuk yerde.

AT: Dəli qız evdə qalmaz, deşikli muncuq yerdə.

BENZER TT: Deli kız damda gezer, bahtını yel getirir.

TT: Analı kızın özü büyür, anasız kızın sözü.

AT: Analı qızın özü böyüyər, anasız qızın sözü.

AT: Analı qızın işi görünər, anasız qızın dişi.

TT: At beslenirken kız istenirken.

AT: At bəslənirkən, qız istənirkən.

TT: Çərçi kızı boncuğa aşıktır.

AT: Çərçi qızı minciğa aşiq olar.

TT: Kız yükü, tuz yükü.

AT: Qız yükü – duz yükü.

TT: Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz (yeter).

AT: Bir anaya bir qız, bir kəlləyə iki göz.

TT: Komşu komşu olsa, komşunun kör kızı kocaya gider.

AT: Qonşum qonşu olsa, kor qız ərə gedər.

TT: Komşu, komşu olsa; komşunun (kör?) kızı şəhla gözlü olurdu.

TT: Çobana verme kızı; ya koyun güttürür ya kuzu.

AT: Çobana vermə qızı, ya qoyun güddürər ya quzu.

TT: Lafın azı uzu, çobana verme kızı; ya koyun güttürür ya kuzu.

TT: Kız evi, naz evi.

AT: Qız evi – naz evi.

TT: Kişi kızı olma, kişi avradı ol.

AT: Kişi qızı olma, kişi arvadı ol.

Benzeri: TT: Ağır başlı kardeşin olacağına, ağır başlı kocan olsun.

TT: Kızını dövmeyen, dizini döver.

AT: Qızın döyməyən dizin döyər.

TT: Dünyada oğlan uşağı ölmese, kör kız da ere gider.

AT: Dünyada oğlan uşağı ölməsə, kör kız da ərə gedər.

TT: Komşu kızı almak, kalaylı tasta su içmek.

AT: Qonşu qızı almaq, daş qabdan su içmək.

TT: İneğin boynuzuna, kızın yüzünə.

AT: İneyin buynuzuna baxarlar, qızın üzünə.

TT: At beslenirken (beslendikçe), kız istenirken (istendikçe) değərlenir.

TT: At beslenirken kız istenirken.

AT: At bəslənirkən, qız istənirkən.

TT: Çərçi kızı boncuğa aşıktır.

AT: Çərçi qızı mıncığa aşiq olar.

AT: Naxırçı qızı naxırçı çörəyi arzular.

TT: Kız ver hasım ol, at ver hısım ol.

AT: At ver dost ol, qız ver düşmən ol.

TT: Kız alan, gözle bakmasın; kulakla işitsin.

AT: Qız alan göznən baxmasın, qulağı ilə eşitsin.

TT: On beşindeki kız ya erde gerek ya yerde.

AT: Onbeşində qız ya ərdə ya yerdə.

BENZER TT: Kız yedi yaşından sonra ya erde ya yerde.

TT: Kız evladı on ikisine bastı mı ya ere, ya yere.

TT: Kız çocuğu ya er koynunda, ya yer koynunda.

TT: Arpayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden.

TT: Tarlayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden.

AT: Suyu ağaşlı yerdən, qızı qardaşlı yerdən.

TT: Anası ağaca çıkan kız, dal dal gezer.

AT: Anası çıxan ağacı qızı budaq-budaq gəzər.

AT: Ananın qurduğu yellənçəkdə qızı da yellənər.

3.1.9.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Bir taçlıya, bir saçlı lazımdır.

AT: Bir qız bir oğlanındır.

TT: Bir fesli bir saçlıyı besler.

TT: Elma dalda durunca, herkes taşını atar.

TT: Bir çiçek koparsa bir kişinin, kopmazsa bin kişinin(dir).

AT: Qız dediyin ağacdakı almadır, kim salar o da aparar.

TT: Kele kız, kele gelin, nasıl kız, ele (öyle) gelin.

TT: Deli kız, deli gelin olur.

AT: Yaxşı qızdan yaxşı da gəlin olar.

AT: Qızlığı nə idi ki, gəlinliyi nə ola!

TT: Ere giderken büyük kız, evde oturduğu zaman küçük kız.

AT: Ərə gedəndə böyük qız, evdə oturanda kiçik qız.

AT: Ərə getmək gələndə böyük bacı olur, ev süpürmək gələndə kiçik bacı.

TT: Yaz, kışından belli eder; kız, kardeşinden.

AT: Yaz yağışından bəlli, qız qardaşından.

TT: Delikli boncuk yerde durmaz, kız kısmı evde kalmaz.

AT: Dəyərli muncuq yerdə qalmaz, dəyərli qız evdə.

TT: Kaşım-gözüm bana yeter, babamın adı beni satar.

AT: Çirkin dövlətli qızını atasının adına alarlar.

TT: Ulu gözüyle kız al.

AT: At almağa cahıl göndər, qız almağa ahıl.

AT: Atı cahıl gözünən, qızı ahıl gözünən.

TT: Kel kızın kör alıcısı (olur).

AT: Qartmış qızı qurtmuş tapar (alar).

TT: Evde kalan kızdan, emmisinin oğlu utansın.

TT: Kız kocayınca, emmisi oğluna düşər.

TT: Kız kocayınca, gayret dayıya düşər.

TT: İş başa düşünce, gayret dayıya düşər.

TT: Kız karyınca, dayı boynuna düşər.

AT: Dəli qız dayısından yaşınar.

AT: Qız qarıyanda dayısının boynuna düşər.

TT: Kıza adını sormuşlar, “Balçı kızı” demiş; “Öyleyse daha tatlıdır” demişler.

AT: Balçı qızı daha şirin olar.

AT: Halvaçı qızı- daha şirin.

TT: Kalburcu kızı hanım olmaz.

TT: Yaz yağmuru yalancı olur, abdal kızı dilenci olur.

TT: Söğüt odunu odun olmaz, Çingene kızı kadın olmaz.

TT: Elekçi (kızı) hatun olmaz.

TT: Erik ağacından odun olmaz, Yörük kızından kadın olmaz.

AT: Qara qızdan xatın olmaz, boz eşşəkdən qatır olmaz.

AT: Naxırçı qızından xanım olmaz.

AT: Abdal qızı xanım olmaz, görməmiş ölməyincə qarnı doymaz.

AT: Gəzəyən qızdan gəlin olmaz.

TT: Kızı kendi gönlünə bırakırsan ya davulcuya gider (varır, kaçar) ya zurnacıya.

TT: Kız kendi havasına bırakılırsa ya davulcuya varır ya zurnacıya.

AT: Qızı özbaşına qoysan, ya halvaçıya gedər, ya nağaraçıya.

TT: Kız anadan ögrenir sofra kurmayı, oğlan babadan ögrenir kese dövmeyi.

TT: Kız anadan beller (ögrenir) ruba kesmeyi, oğlan babadan beller (ögrenir) ova gezmeyi.

TT: Kız anadan görmeden ögüt almaz.

AT: Qızı öz xoşuna qoysan, ya mütrübə gedər, ya zurnaçıya.

TT: Kız anadan görmeye ögüt almaz, oğlan babadan görmeye sofra sermez.

TT: Kız anadan ögrenir oda (sofra, bohça) düzmeyi (yuka yazmayı), oğlan babadan ögrenir sokak (sohbet) gezmeyi (koyun yüzmeyi).

TT: Kız, anasından görmeyince sofrayı kaldırmaz.

TT: Yiğit oğlan, dalyan kız yürüyüşünden belli olur.

AT: Qız anadan qorxmasa öyüd almaz.

AT: Qızı anası öyrədər.

AT: At yerişindən, qız gülüşündən bəlli olar.

TT: Kız evi, umut evi; oğlan evi, unut evi.

AT: Qız qapısı – şah qapısı, mini gələr, biri razı gedər.

TT: Kızım sana söylüyorum, gəlinim sen anla.

AT: Qızım sənə deyirəm, gəlinim sen eşit.

TT: Kenarına bak bezini al, anasına bak kızını al.

AT: Astarına bax üzünü al, anasına bax qızını al.

TT: Kız evi, vezir evi.

AT: Kız kapısı, sultan kapısı.

AT: Oğlan adamı – sındırar badamı, qız adamı – sındırar adamı.

TT: Dünyanın tadı göz, aşın tadı tuz, evin tadı kız.

TT: Kıza iki kurban, oğlana bir kurban.

AT: Qızlar bir günəşdir, oğlanlarsa- ay parçası.

AT: Bir qıza gurban olsun doqquz qoca, min qarı.

AT: Qız qızıldır, qədrini bilsin qərək.

AT: Qızıdır – qızıl parçası, torpağa düşən parıldar.

AT: Qızıdır qızıldır, oğlan nə çoxdur.

TT: Gül kokusu elden ele, kız kokusu dilden dile.

AT: Qızıl quş əldə qəzər, gözəl qız dildə.

TT: Kız dediyin kaledir, yıkılırsa çürük çaput olur.

TT: Kız çocuğu, cam tabak.

AT: Qız ağacı – qoz ağacı, sındıransan - yox əlacı.

AT: Qız – qızıl alma, qızı gözdən salma.

TT: Deli kız nakış öğrenmiş, çehizini hep ondan yapmış.

AT: Dəli qız bir naxış bilər, öpər onu toxuyar, çevirər onu toxuyar.

TT: Oynamayı bilmeyen kız “Yerim dar” demiş; yerini genişletmişler
“Yenim dar” demiş.

AT: Oynamaq bilməyən gəlinə oyun yeri dar gələr.

TT: Köyden şəhre gelin giden kızın başına gül elənir, şəhirdən köye gelin giden kızın başına kül elənir.

AT: Kənddən şəhərə gəlin gedənin başına gül ələlər, şəhərdən kəndə gəlin gedənin başına kül ələlər.

TT: Kızı kızken görmeyeyim; bir beşik, iki beşik, üç beşik, dört beşik sonra göreyim.

TT: Kızım (gelinim) seni beşik dibinde sınarım.

TT: Kadın eşik dibinde değil, beşik dibinde belli olur.

AT: Heyvanı tükün töküncə gör, qızı gəlin olunca gör, gəlini doğunca gör.

AT: Qız kəsilməmiş qarpıza bənzər.

AT: Qız evlərdə tanınar, ipək dəzgahda.

AT: Qızı evdə tanı, iyidi çöldə.

TT: Kız doğuran, tez kocar.

TT: Kızım oldu, kızılığa hasret kaldım.

AT: Qızın ki oldu, canına qızdırma doldu.

AT: Qızın ki oldu qırmızı donunu çıxart.

TT: Anasının övdüğü kızı koy kaç, anasının garadığı kızı al kaç.

TT: Annesinin övdüğü kızı alma, komşusunun övdüğünden kalma.

TT: Annesinin övdüğünü koy da kaç, el övdüğünü al da kaç.

AT: Anası öyən qızı ancaq dayısı alar.

TT: İnce (düşünceli) kız donanınca (dolanıncaya kadar), yoğun kız ele (ere) varmış.

TT: Akıllı danışıncaya (düşününcəyə) kadar, deli oğlunu evlendirir.

AT: Ağıllı fikirləşincəyə qədər dəli oğlun bazara göndərər.

TT: Eşəğin bozunu, hırsızın kızını alma.

AT: Alma dəlinin qızını, soya çəkər.

AT: Alma şəhər qızını – hamamçun ağlar, alma kəndli qızını xırmançun ağlar.

TT: Kız boğazı kırk boğum olur.

AT: Arvadın xirtdəyi olmaz.

AT: Arvadın hulqumu olmaz.

TT: Delinin rızkını görüp kızını verme.

AT: Qızı otaqlıya yox – papaqlıya ver.

TT: Dügün evinde kız, yaylada öküz beğenilmez.

TT: Dügünde, bayramda dilber seven aldanır.

TT: Dağda öküz, dügünde kız sarraflanmaz (seçilmez).

TT: Karanlıkta bez, bayramda kız beğenilmez.

AT: Bayramda qız bəyənən aldanar.

TT: Komşunun sıpası tay gibidir, anasına kızı ay gibidir.

TT: Herkesin serçesi kendine bülbüldür.

AT: Qarğadan gözəl quş istədilər balasını göstərdi.

TT: Kız evlat, öz evlat; derdini döktüyün devlet.

AT: Qız da, oğlan da övladdır, hər ikisi bir-birindən şirin.

TT: Kız kızımız, oğlan kazancımız.

AT: Oğul arxadır, qız yaraşıqdır.

TT: Bir ev (gemi) donanır, bir kız donanmaz.

AT: Bir gəmi bəzənər, bir gəlin bəzənməz.

Benzeri: TT: Bir kaz doymaz, bir de kız.

3.1.9.3. Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri

TT: Kızı sakla gözün gibi, oğlanı sakla ağzındaki dilin gibi.

AT: Qıznan qızıl gizlin gərək.

TT: Kız kucakta, çeyiz bucakta.

TT: Kız beşikdə, çeyiz sandıqda.

TT: Kundakta kızı olanın, sandıqda bezi olur.

TT: Kızı tuzla, sandığı düzle.

AT: Qızı saldın beşiyə, cehizi çək eşiyə.

TT: Bezi daha kozada iken kızına koca ara.

TT: Bezi daha kozadayken kızı koca aranmaz.

TT: Beşikdəki kızı koca aranmaz.

T: Komşu kızının topuğu tonralı olur.

AT: Qonşu qızı gözəl olar.

3.1.9.4. TT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Mədrəsənin qızları, çöpür – çöpür üzləri, nə molla var, nə keşiş, kəbin kəsər özləri.

Ata yetirən qız ərənər, ana yetirən oğul qızlanar.

Naxırçı qızın verdi, torba dağarcığı da üstəlik.

Az gəl, qızım, naz gəl, qızım.

Çıxan qız çığdan baxar.

Qız köcəri quşdur.

Qız özgə əmanətidir.

Qız özgə çırağını yandırar.

Qız anadan olanda, gözün açar, deyər: - Bura bizim ev deyil!

Qız evin qonağıdır, vaxt gələr, gedər.

Qara qızın bəxti olsaydı anasından ağ doğulardı.

Evlərə gedən qızın başı qovğalı olar.

Qızım yanımda, ağlım başımda.

Qızın qisməti – atanın zənginliyidir.

Od qalar köz olar, qız qalar söz olar.

Keçəl qızım saçlı deyib ağlar.

Qız üz qızardar.

Qartmış qız karıxmış olar.

Qız ürəyi – çiçək ləçəyi.

Qız anası elçi gözlər.
Qız evində toydur, oğlan evinin xəbəri yox.
Keçəl qız bəzənincə toy əldən getdi.
Qara qız bəzənincə toy əldən gedər.
Qızıq ana – duzsuz ana!
Bəyin atın al, yoxsulun qızın.
Bugünkü qız , sabah anadır.
Yeddi fərsiz oğuldan bir fərli qız yaxşıdır.
Qızı saxlayıb un çuvalına tay eləməyəcəksən ki?!
Boş evə qız verməzlər.
Boş eve kızı vermezler.
İşlək keçəl qız ərə gedər – pinti gözəl- gora.
Malı alana, qızı sevənə, biçini əkənə ver deyiplər.
Qızı ərə verərlər, gora yox.
Qızı olan ana, ər yanında quzu olar.
Qız ki iydə çicəyi iylədi, öydən iyisini kəs.
Qızın qaralığı eyib deyil, üzü qaralığı eyibdir.
Qız isməti, ər gisməti.
Qız yada kürək, oğul yurda (evə, elə) dirəkdir.
Qız ağılı, qaz ağılı.
Qız deyil ki, qızdırmadır.
Qız acı, oğul baş tacı.
Qara qız gəlin oldu, ürəyi sərini oldu.
Qara qız gəlməsəydi, külbəni kim olardı.
Qız evində danqır – dunqur, oğlan evinin xəbəri yox.
Qız qızanda tez soyuyar, vay ondan ki, dul qıza.
Qızın isməti – atanın dövləti.
Qız alan alana kimi, qız verən ölənə kimi. kızı ver köprüyü kes.
Ağıllı qız xınalı quzu kimidir.
Ərə gedən qızların dili altında qənd gərək.
Od qalar köz olar, qız qalar söz olar.
Xəstəlik üz qızartmaz, qızardar qız adamı.

Qonşu qızı göyçək olar.
Qız anası elçi gözlər.
Yaxşı yerə qızını yalvar ver.

3.1.9.5. AT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Anasına yakın kızdan, ormana yakın domuzdan kork (ırak ol).
Anası uyumuş, kızı büyümüş.
Anası yeşillenince, kızı köpürür.
Anası besler hurmayla, eloğlu karşılar (besler) yarmayla.
Alaca bulutun sıcağı, bir topal kızın kucağı.
Alacak kız ay görünür, evleri saray.
Analar besler hurma ile, eller döver yarma ile.
Analar büyütür kızı, çulhalar dokutur bezi.
Al zenginin kızını, evini çevirsin babasının evine; al fakirin kızını, o da çevirsin babasının evine.
Zenginin kızını alanın başı yazmalı olur.
Her hayvan ağasına göre kişner, her kız anasına göre işler.
Bey beyliğini verir, kız kızılığını vermez.
Bir donu var kırmızı, gah anası giyer gah kızı.
Budala, kızını metheder; aptal, kendini.
Deniz dalgasız, gönül (kız) sevdasız olmaz.
Doğan anası olma, doğuran anası ol.
Erken gelen yazdan, kendi başına büyüyen kızdan kork.
Gel git de, birbirinden kız alma.
Gurbete kız verme, yiter gider; denize taş atma, batar gider.
Hamur mayasına, kız anasına çeker.
Hatan kızım, hatan kızım; öğlene kadar yatan kızım, öğleden sonra batman eğirip batman dokuyan kızım.
Hayda huyda, deli kıza er gerek.
Hem kız, hem baldırı düz, hem ucuz olmaz.
İki güzel, bir yastığa baş komaz.

Kızı ocaktan almalı.
Yer alırken düz al, evlenirken kız al.
Eti koldan, kızı soydan
Etin iyisi bacaktan, kızın iyisi ocaktan.
Kız alırsan Söğüt'ten, at alırsan Yörük'ten al.
Kızın irisini, tarlanın sulusunu al.
Deli kız düğün etmiş, kendi baş sedire geçmiş.
Deli kız kendi aşına kendi görenir.
Bir kız ya yerine ya da yerin dibine.
Dazlayan daza düşer, bir kel başlı kıza düşer.
Deli kıza her gün bayram.
Deli kızın bahtını, yel götürür tahtını.
Bir arı geldi vız dedi; kulağıma az dedi; işte güz dedi, ne durursun kız dedi;
çehizini (dihaz) düz dedi.
Ye tatlıyı, doğur atlıyı; ye ekşiyi doğur Ayşe'yi.
Yetik kız, yerine yakışır.
Tarlanın taşlısı, kızın uzun saçlısı, öküzün inek başlısı.
Yiğidin ilki kız gerek, o da yere (onun da yeri) düz gerek.
Yiğit, kızını yiğide vermek ister.
Kızın on beşe geldikte, kendin koca ara.
Kızın uzun saçlısı, tarlanın ufak taşlısı.
Kızın varsa el yatağında yatmasın, oğlun varsa el ekmeğini tatmasın.
Kızını katma akranına eşine, horoz küçükse tavuk düşer peşine.
Kızını kız iken övme, gelin iken öv; gelin iken övme, kucağı çocuklu iken öv.
Kızını seven kocaya, oğlunu seven hocaya vermesin.
Kızının evinde başköşeye oturmaktansa, oğlunun evinde kapı arkasına otur.
Kız anadan, ekmek bezeden gider.
Kız anası köşe minderi, oğlan anası kapı yaması.
Kız anası raf elması, oğlan anası sıçan dolması.
Kız bir sevgi ile doğar, bin sevgiye çıkar; oğlan bin sevgi ile doğar, bir sevgiye iner.

Kız evi yaylaya benzer, eğer tosun tepmese; oğlan evi, meydan evi ; eğer yılan kakmasa.

Kız evladı candandır, başı duman olmasa; oğlan evladı bele kemerdur; kara yılan olmasa.

Kıza, “Kocanın bir gözü kör demişler”; “Evvel o da yoktu” demiş.

Kızdır nazdır, bin kese azdır.

Kızı ata bindirmişler “Ya nasip!” demiş.

Evlenecek kızın kulakları sağır, dili lal, gözleri kör olmalı.

Kız evladı yerine düşerse bir eyerli at, yerine düşmezse bir uyuz it.

Kız evlendikten sonra, çok damat bulunur.

Kız gittiği, oğlan bittiği yerde ekmek yer.

Kız kısmı oğarsa yazın baharı, oğmazsa kışın tufanı.

Kız (kızın) kimi severse, güveyin odur; oğlan (oğlun) kimi severse, gelinin odur.

Kız (kızlar) yaşlandıkça, burnunun yeli iner.

Kız kocayı bir şey sanırmış, gittiği gece usanırmış.

Kız pazarda satılmaz, oğlan atılmaz.

Kız satımı, hıyar satımı.

Ekmek mayadan, kız anadan (olur).

Kız boğasını, oğlan düvesini bulur.

Kızı güzel olanın, ayağı yukarıda olur.

Kızı kızı koşarsan kahpe, oğlanı oğlana koşarsan deyyus olur.

Kızı methederek evlendirirler, gelinin iyisini kimse görmemiş (gören az olur).

Kızı öve öve göçürmüşler, gelinin iyisini kimse görmemiş (gören az olur).

Kızım evi, kışlam evi, güveyim kıya bakmasa; oğlum evi yaylam evi, kıl yılanı sokmasa.

Kızım iyi bir yere kocaya gittiyse kızımdır, gitmediyse sızımdır.

Kızın çirkin, Allah’tan gelmiş; gelinin çirkin, gözün kör müydü?

Komşu kızının gözü çapaklı olur.

Mangal maşasız, kız anasız olmaz.

Kız büyümez, kısmeti büyür.

Kız büyür, bahtı beraber büyür.

İven kız ere varmaz, varsa dahi (da) baht kurmaz.

Kaçacak kızın gözü kapıda olur.

Kadı kızında ayıp olmaz.

Kara kız, karanlıkta sevilir.

3.1.10. Erkek Çocuk

Erkek evlat hem Türk hem de Azerbaycan atasözlerinde her zaman ailenin, soyun devamcısı olarak görülmüştür. Bu bakımdan atasözlerinde genelde erkek evlatın statüsü kız evlattan yüksektir. Erkek evlattan genelde beklenen yiğitlik ve soy devamlılığının sağlanmasıdır.

3.1.10.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Vuran oğul, babaya bakmaz.

AT: Vuran oğul ataya baxmaz.

TT: Oğlan doğurdum, oydu beni; kız doğurdum, soydu beni.

AT: Oğlan doğdum – oydu məni, qız doğdum- soydu məni.

TT: Oğlum oldu, oydu beni; kızım oldu, soydu beni.

TT: Çifte girmeyen öküzün olsun, işe gitmeyen oğlun.

AT: Xışa gedən öküzüm olsun, işə getməyən oğlum olmasın.

TT: Oğlan dayıya, kız halaya (bibiyə) çeker.

AT: Oğlan dayıya çəkər – qız xalaya.

BENZER: Er yiğit dayıya çeker.

TT: İt ataya benzer, er dayıya.

TT: Er dayıya, kız bibiyə çeker.

TT: Oğlan yetir, kız yetir; mitilini yine sen götür.

TT: Oğlan yetir, kız yetir; şelegi yine sen getir

TT: Oğul yetir, kız yetir; mözün götür.

AT: Oğlan yetir, qız yetir, yükü yenə sən gətir.

TT: Sen seversen (seversin) oğlunu, o da sever oğlunu.
TT: Ben severim oğlumu, oğlum sever oğlunu.
TT: Mən istərəm balamı, balam istər balasını.
BENZERİ TT: Ben ararım yavrumu, yavrum arar yavrusunu.
TT: Ben banarım oğluma, oğlum banar oğluna.

TT: Hayırsız oğuldan kara bir taş daha iyidir.
AT: Xeyirsiz oğuldan bir qara daş əfzəldir.
AT: Fərsiz oğuldan bir qara daş yaxşıdır.

3.1.10.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlambilimsel Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Adam vuracak oğul, babasına danışmaz.
TT: Vurucu oğlu, atıcı oğluna danışmaz.
AT: Vuran igid dayısına gəyəşməz.

TT: Kurdun oğlu kurt olur.
AT: Ər kişinin ər oğlu olar.

TT: Balcıda arı çok, oğluma karı çok.
AT: Oğlum oğul olsun, ona tapılmayan qız olsun.

TT: Bir develi ile bir oğlanlının yüreginde yağ olmaz.
AT: Allah oğlumu almasın, oğul vermiş kimi var.

TT: Kör oğul, yaman komşu olmaya daha yaxşı.
TT: Kör evlat, yaman komşu olmasa daha iyi.
AT: Xeyrini görmədiyim oğulun vayını eyləyim.
AT: Ata adın yürütməyən xoyrad oğul, ata belindən enincə enməsə yey.

TT: Evi ne iyi oğul için tut, ne de kötü oğul için.
TT: İyi oğul katar yer, kötü oğul satar yer.
TT: Oğlum deli, malı neylesin; oğlum akıllı, malı neylesin.

TT: Oğlum oğlan olursa, malı mala katar; oğlum oğlan olmazsa, ucundan tutar satar.

TT: Oğlan oğul ise el malı senin, değılse senin malın elin.

TT: Oğlun iyi mi, neyleyecn malı; oğlun kötü mü, neyleyecn malı?

TT: Akıllı evladın var, neylersin malı; akılsız evladın var, neylersin malı.

AT: Oğul yönlü olsa neynir ata malını, yönsüz olsa neynir ata malını?!

AT: Ağıllı oğul ata evini gül eylər, ağılsız oğul – kül.

AT: Ağıllı oğul ata evinin gülüdür, ağılsız oğul – külü.

AT: Ağıllı oğul ocağın gülüdür, ağılsız oğul ocağın külüdür.

AT: Yaxşı oğul – ata bağı, pis oğul ürək dağıdı.

TT: Erkek evladın ekmeğı zehirdir, ama yenir; kız evladın ekmeğı baldır, ama yenmez.

TT: Oğul ekmeğı, zindan ekmeğı; koca ekmeğı, meydan ekmeğı.

TT: Oğul ekmeğı, boğul ekmeğı.

AT: Altım daş, üstüm daş, yenə də oğul evciyi.

AT: Altım yaş, üstüm yaş, yenə də oğul çörəyi.

AT: Altı daş, üstü aş, yenə də oğul çörəyi.

TT: Oğlan atadan öğrenir sofra açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.

TT: Oğlan babadan görür at oynatmasını, kız anadan görür sofra donatmasını

TT: Oğlan babadan görür, sofra açar; kız anadan görür, çehiz seçer

TT: Oğlan sofra yazmayı babadan, kız kapı gezmeyi anadan öğrenir.

TT: Oğul, atadan görmeyince sofra salmaz.

AT: Oğul atadan görər, süfrə açar.

AT: Ata oğula öyrədər taxıl biçməyi, ana qızına öyrədər süfrə açmağı.

AT: Fərsiz oğul atasının gözün çıxartdı ki, adına Koroğlu desinlər, amma kör kişinin oğlu dedilər.

AT: İş əldən, söz dildən, oğul beldən gəlməsə nə faydası.

TT: Ayran istersen elinden, evlât istersen belinden.

TT: Er istersen evinden, erkek istersen belinden.

AT: Ana elden gelir, oğul belden.

AT: Oğlan ocaktan, ayran bucaktan (gerek).

3.1.10.3. Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri

TT: Mal eəsesine, oğul babasına çeker.

TT: Oğul babaya, kız anaya çeker.

TT: İt ataya benzer, er dayıya.

TT: Er dayıya, it ataya.

TT: Mal istersen bedeninden, evlât istersen belinden.

TT: En iyisi babasının belinden gelen değıl, yolundan gidendir.

3.1.10.4. TT'de Karşıtlığı Bulunmayan Atasözleri:

Dünyada oğul toyundan şirin heçnə ola bilməz.

Əcəl gələndə soruşmaz ki oğul uşağın neçə dənədir.

Ehtiyatlı oğulun anası ağlamaz.

Oğlana balacalıqda qız verən çox olar.

Oğlanın oğlan oyunu var, qızın qız oyunu.

Oğlunu sevən – gəlinin sevər, qızını sevən – kürəkənin.

Oğul anası gah döşünə vurur, gah başına.

Oğul atanın kövşənin əkər.

Oğul meyvedir, ata bağban.

Oruç tutmayanın oğluna Ramazan adı qoyarlar.

Usta oğlundan şagird olmaz.

İgid oğul cavan eylər atanı.

Ərkəsöyün böyüyən oğlan avara olar.

Ananın ərköyün oğlu hambal olar.

Kasıbın oğlu olunca dövlətlinin qulu ol.

Oğlan evlənər, bəy oldum sanar.

Oğlanı kamal ilə, qızı camal ilə.

Oğul atanın kövşənin əkər.

Oğul düşmən qapısına aparar.

Oğulun əfəli qohum yerdən qız alar.
Arabanın təkəri, oğlan qızın nökəri.
Ananın əziz oğlu hambal olar.
Ataya oğul ol, anaya qul.
Atası evlənməmiş, oğlu bazara gedir.
Ata gözdür, oğul gözün işığı.
Ata doğrayıb, oğul yeyibdir.
Atadan himmət, oğuldan xidmət.
Ata tökdüyünü oğul yığar.
Ata yumaqlanar, oğul budaqlanar.
Ata açıq gözdür, oğul gözün işığı.
Ata adın yürüdəndə dövlətli oğul yey.
At doğan günü atdır, oğul doğan günü oğul.
Ataların səpdiyi oğullara mirasdır.
Xeyirli atanın hayırsız oğlu.
Oğul elə oğuldur.
Oğul bəd övlad olsa, öldürər dərd atanı.
Oğlana balacalıqda qız verən çox olar.
Oğlandır – oxdur, hər evdə yoxdur.
Oğlan anası – təməl binası.

3.1.10.5. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Abdurrahman'ın abası; gah oğlu giyer gah babası.
Âlimin oğlunun âlim olması adettir, cahillin oğlunun âlim olması aceptir.
Altın evi yıkılır, oğlan (erkek) evi yıkılmaz.
Altmış paralık karının, kürsü döver oğlu olmaz.
Altmış paralık karının oğlu, ellerini kürsüye vurarak ders anlatamaz.
Berberin oğlu, kasabın oğlunu yenmiş.
Bey oğlu kulluk, kul oğlu beylik.
“Buğdayım var” deme ambara girmeyince; “Oğlum var” deme yoksulluğa ermeyince (düşmeyince).

Çingene “Oğlumun hastalığına yanmam; huyunu değiştirir, ona yanarım” demiş.

Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen.

Devletsiz oğlun olmaktansa, devletliye kul olmak yeğdir.

Devletsizin oğlu olmaktan, devletliye kul olmak yeğdir.

Doğmadık oğlana ad koymak olmaz.

Doğurdum, oğlum oldu; evlendi, komşum oldu.

Eğer anaç tezerse, oğul da peşine gider.

Ekmek olsun da kuru olsun, oğlan olsun da deli olsun.

Erkek doğan kuzuya kurt ilişmez.

Evde kalan erkek ya kavga ister ya başka şey.

İhmalcinin oğlu, uşağı olmaz.

İnek danasını, oğlan anasını bulur.

İyi oğul anasına bir kucak odun getirir, kötü oğul anasına bir sürü koca getirir.

Kaldın mı oğul eline, müdara eyle geline.

Kış için yorgansız, el için oğlansız kalınmaz.

Koyunun on olsun, güden oğlun olsun.

Küçükken balam oğul, büyüyende belam oğul.

Mal bucakta, yiğit kucakta.

Maşa kadar oğlu olanın, paşa kadar yeri olur.

Maya butlu avrat al ki, nar butlu oğlan doğursun.

Mülk değirmendir, davar koyundur, devlet oğuldur.

Ne okudu hoca oldu, ne de zengin kıza koca.

Oğlağı ye, oğluna duyurma.

Oğlak keçisi söğüşlük, oğlan keçisi yumuşluk.

Oğlan ağlamayınca emcek (meme) verilmez.

Oğlan ağlar, derdi çörek.

Oğlan aldı (yedi) oyuna gitti, çoban aldı (yedi) koyuna gitti.

Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kaı.

Oğlan babaya, kız anaya yarar.

Oğlan buğday, kız çavdar gibi büyür.

Oğlan doğur, at gibi yat; kız doğur, it gibi yat.
Oğlan doğuracak (doğuran) kızı, ele vermezler.
Oğlan doğuran ok gibi, kız doğuran b.. gibi.
Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.
Oğlan (el) yer oyuna gider, çoban yer koyuna gider
Oğlan evlenince, bey oldum sanır.
Oğlan gider it getirir, kız gider yiğit getirir
Oğlan olduğu yere, gelin geldiği yere.
Oğlan olsun da, keçeden olsun.
Oğlan olsun deli olsun, ekmek olsun kuru olsun.
Oğlan, uşak belde çok; karı koca elde çok.
Oğlana, arvada olan kulluk, yabana gider.
Oğlandır oktur, bir kese çoktur.
Oğlandır oktur, her evde yoktur.
Oğlanı doğuran ana sevmemesin de ekmeğini yiyen sevin.
Oğlanı her karı doğuramaz, er karı doğurur.
Oğlanı okutan, babanın akçesi ile ananın bohçasıdır.
Oğlanın güzeli tıraşlı, kızın güzeli ilaçlı olur.
Oğlanın karası para kesesi, kızın karası can tasası.
Oğlanın olduğu yerde uğurluk (uğruluk?) saklanmaz, kız olduğu yerde iğne gizlenmez.
Oğlanlar paş, emekler boş.
Oğlu “Baba cennetliksin” demiş de, babası “Umamam oğul” demiş.
Oğlu bir de, ocağı kör mü?
Oğlu, kızı olmayan avrattan, eski hasır yeğdir.
Oğlu olan, orduya gülmez; kızı olan, o.....ya gülmez.
Oğlum bir değil, ocağım kör değil.
Oğlum oldu, gülüm oldu; everdim, elim oldu; ayırdım, komşu oldu.
Oğlum oldu, oydu beni; kızım oldu, soydu beni.
Oğlumun işi, dağların kışı.
Oğlun evlenmeden “Çocuğum var” deme; miras bölünmeden “Kardeşim var” deme.

Oğlun gibi ever, kızın gibi gelin et.
Oğlun güder, karın sağarsa koyun (senin) olur.
Oğlun ilen oba, kızın ilen komşu ol.
Oğlun mu var, yemeden kal; kızın mı var, giymeden kal.
Oğlun olsun da ot kökü olsun.
Oğlun var ise odaya, kızın var ise obaya koyma.
Oğluna kız bulma, kızına yar bul.
Oğluna söyleme anız ekmeği, eker ise boş bulursun tekneği.
Oğluna sürgüyü, kızına tırmığı inanma.
Oğlunu dövmeyen, kesesini döver; kızını dövmeyen, dizini döver.
Oğlunu seven hocaya, kızını seven kocaya verir.
Oğlunu yılan yalamış, babası kuduz dalamış.
Oğlunu zamanı gelince ever, kızını fırsat bulunca ver.
Oğul babaya, kız anaya yardır.
Oğul bala doğdu, baht oldu; kız bala doğdu, bela oldu.
Oğul kalkar, babaya bakar.
Oğul olsun da, b.. böcüğünden olsun.
Oğula devlet gerek ise, anaya ataya (ataya anaya) hürmet eyle.
Oğullu baba ölmez.
Oğullu kargadan, anasına bir şey düşmez.
Oğulsuz ocakta duman (tütün) tütmez.
Oku, oğlum, oku yaz; okumazsan sana derler baba ördek, baba kaz.
Oturan karı, oğlan doğurmaz.
Öksüz kız beslersen, ağzın burnun yağ olur; öksüz oğlan beslersen, ağzın, burnun kan olur.
Subay oğlan, mitil yorgan.
Sürülecek tarlan, söz tutmadık oğlun olsun.
Ya evladın bir ola, ya ocağın kör ola.
Ya evlat bir gerek, ya ocak kör gerek.
Ya evlat bir, ya ocak kör.
Yatar mal eyesi, kalkar oğul babası.
Yiğit, kızdak kıymetli gerektir.

3.1.11. Kardeş

Hem Azərbaycan he de Türk atasözlerinde kardeş en fazla rastlanan atasözleri arasında yer almaktadır. Her iki kültürde de kardeş sevgisi, kardeşlerin anlaşmazlığa düşseler bile birbirlerinden kopmamaları gibi konular işlenmiştir:

3.1.11.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Karın kardeşten ileridir.

AT: Qarın qardaşdan irəlidir.

TT: Karın kardaştan yakındır.

TT: Ağızdan burun yakın, kardeşten karın yakın.

TT: Camiden fırın yakın, kardeşten karın yakın.

TT: İki kardeş savaşmış, ebleh buna inanmış.

AT: İki qardaş savaşıb, axmaq buna inanıb.

BENZER TT: İki kardeş dövuşmüş, içine deliler karışmış.

TT: Kardeş arasına söz katan, sözüyle kalır.

TT: Kardeş kardeşle kavga etmiş, ahmaklar sahi sanmış.

TT: Kardeş kavgası, parmak kınası.

TT: Allah kardeşi kardeş yaratmış, kesesini ayrı yaratmış.

AT: Allah qardaşı qardaş yaradıb, kisələrini ayrı.

TT: Anadan doğmayan, kardeş sayılmaz.

AT: Anadan olmayan qardaş sayılmaz.

TT: Anadan doğmayınca, kardeş kardeş sayılmaz.

TT: Kardeşim bezirgân, karısı sevinsin.

AT: Qardaşım xandır, xatunu sevinsin.

TT: Kardeşine bak, bacısını al.

AT: Qardaşa baxarlar, bacısını alarlar.

TT: Kardeş kardeşi bıcaqlamış, dönmüş yine kucaklamış.

AT: Qardaş qardaşı bıçaqlar, dönüb yenə qucaqlar.

TT: Geçmişe mazi derler, kız kardeşe bacı derler.

AT: Bacı bacı deyil, qız qardaşdır.

TT: İt taştan, bacı kardaştan korkar.

AT: İt daşan, bacı qardaşdan qorxar.

TT: Ne umarsın bacından, bacın ölüyor acından.

AT: Nə umursan bacından? Bacın ölür acından!

TT: Sen umuyon bacından, bacın ölüyor acından.

3.1.11.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Kardeşi olmayan garip olur.

TT: Kişinin kardeşi yürek yağıdır; malı, mülkü, bahçesi, bağıdır.

AT: Qardaşlıq zər deməkdir, xiridarı gərəkdir.

TT: Bağdat gibi diyar olmaz, kardeş gibi yâr olmaz; ana baba hiçbir yerde bulunmaz.

AT: Ata –baba qədrini baba olsan bilərsən, bacı – qardaş qədrini yalnız qalsan çəkərsən.

TT: Yakın komşu, uzak kardeşten iyidir.

AT: Ayrı qardaş- yad qonşu.

TT: İnsana kardeş gibi yar; Irak (ırak) gibi diyar olmaz.

AT: İnsana qardaş kimi yar olmaz.

TT: Arkadaşın iyisi kardeşten ileridir.

AT: Yaxşı dost qardaştan əzəldir.

TT: Dost kazan, anan bile düşman doğurur.

TT: Dost kazanmaya bak, düşmanı anan da doğurur.

TT: Düşmanın yoksa, kardeşin de mi yok?

TT: Sen dost kazan, düşman ocağın başından çıkar.

TT: Sen hazırla dostunu, anan doğurur düşmanını.

TT: kazanırsan dost kazan düşmanı anan da doğurur.

AT: Gazanırsan dost qazan, düşməni anan da doğar.

TT: Kardeşin ağzı konuşsa da yüreği sıcağıdır.

TT: Kardeş kardeşin etini yer, kemiğini bir araya koyar.

TT: Kardeş kardeşin ne öldüğünü ne onduğunu ister.

TT: Kardeşin düşmanlığı, karşıdan düşman çıkıncaya kadardır.

AT: Qardaş qardaşın pis gününü istəsə də, ölümünü istəməz.

AT: Qardaş qardaşın yoxluğun istər, ölümün istəməz.

TT: Kardeş mezarı yok, karı mezarı çok.

TT: Kardeş yürek yağı, karı çarık bağı.

TT: Su gider, taş kalır; el gider, kardaş kalır.

TT: Karı bulunur ama, kardeş bulunmaz.

AT: Ər eldəndir, oğul beldən, aralıqda qardaş tapılmaz.

AT: Yaddan yoldaş olunca qardaş əlindən gedər.

AT: Yolda yoldaş, evdə qardaş.

TT: Büyük kardeş, baba yerindedir.

TT: Kardeşin büyüyü peder, küçüğü evlat yerine geçer.

AT: Evin ev olması, qardaşdan keçər.

AT: Yaxşı gündə yad yaxşı, yaman günə var qardaş.

TT: Ardıç gölgesi kardeş gölgesi; söğüt gölgesi, yiğit gölgesi.

3.1.11.3. TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Atam oğlu, ay qardaş, sən gəlmisən, yer də yox, vay tava dərdi, yağ da yox.

Bacı ki evdən çıxdı, ixtiyarı səndən çıxdı.

Bir dəfə gələn yoldaşdır, iki dəfə gələn qardaşdır.

Can verə də qardaşa ver, min il keçsə də yad olmaz.

Dığ-dığ qardaşı qardaşdan ayırar.

El ilə el keçinmiş, kardeş ilə kardeş keçinememiş.

Qardaş olaq, yarı bölək.

Dığ-dığ qardaşı qardaşdan ayırar.

Qardaşın necə adamdır? Yoldaş olmamışam.

Atın yaman sat, qardaşın yaman qaç, arvadın yaman at.

Acıdır, qıcıdır, canı çıxan da bacıdır.

Acıdır, ucudur, dərdimi çəkən bacıdır.

Anam doğub, bacım təşənək olub.

Anam doğub, bacıma güc düşüb.

Alimdən soruşdular: “Nə yaxşıdır, dost ya qardaş?”– dedi “Qardaşla dost olmaq daha yaxşıdır.”

Axmaq qardaş – qara daş.

Varlı bacı yaxında, yoxsul bacı uzaqda olmasın.

Can verirsən qardaşa ver, min il keçsə yad olmaz.

Bacı ki evdən çıxdı, ixtiyarı səndən çıxdı.

Kasıb bacını varlı qardaş istəməz.

3.1.11.4. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Bacı bacıyı sevse, erini (kocasını) almaz; kardeş kardeşi sevse avradını (karısını) almaz.

Kardeş kardeşi istese karısını almaz, bacı bacıyı istese yerine varmaz.

Bacı bacının altına it eniği atmış.

Kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş.

Elimden düşen, kardeşime gitsin.

Harman bucağı, kardeş ocağı.

Kanlım olsun da kardeşim olsun.

Kardeş demiş, bakmamış; kayın demiş, bakmış.

Kardeş gözündeki çöpü göreceğine, kendi gözündeki merteğe bak.

Kardeş, kardeşiz ama, minzi parayla.

Kardeş kardeştir ama, minci para iledir.

Kardeş kötü, pay yarı.

Kimin ki kardeşi var, kal'ası var.

Komşuluk kardeşlikten ireli.

Vardı bağım malım, gelirdi kardeşlerim; tükendi yağım balım, gelmiyor kardeşlerim.

3.1.12. Amca

“Amca baba yarısıdır” atasözünün tersine, hem TT’de hem de AT’de amca dayıdan daha az sevilmektedir. Bunu babanın evdeki otoritesine bağlayabiliriz. Türk ailelerinde babadan genelde korktukları için baba tarafına da biraz korku ve mesafe ile yaklaşılmaktadır. Anneye ise daha yakın olunduğundan çocuk kendini annenin akrabalarına içgüdüsel olarak daha yakın hissetmektedir.

3.1.12.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

Dayı ilə dağ dolan, əmi ilə bağ dolanma.

Dayı ile dağı gez, emmi ile bağı gezme.

3.1.12.2. TT’de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Darğa əmimdir daha nə gəmimdir?

Darğa amcamdır daha ne gamım olur ki?

3.1.12.3. AT’de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Amca, baba yarısı(dır).

Amcamla dayım, hepsinden aldım payım

Emmim, dayım kesem; elimi soksam, yesem.

Amca beyin avurdu, köpek kuyruğunu savurdu.

3.1.13. Hala

Türk toplumunda hala ve teyze kıyaslaması yapıldığında teyze daha fazla sevilip güvenilmektedir. Hala ile ilgili atasözleri iki tanedir.

3.1.13.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Er dayıya, kız bibiye çeker.

TT: Er dayıya, kız halaya.

AT: Oğul dayıya, kız bibiye oxşayar.

3.1.14. Dayı

Türk toplumunda genellikle dayı ile amca kıyaslaması yapıldığında dayı her zaman daha çok sevilen taraf olmaktadır. Bu bakımdan erkek evlat dayıya benzetilmektedir.

3.1.14.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Dayı ile dağı gez, emmi ile bağı gezme.

AT: Dayı ilə dağ dolan,əmi ilə bağ dolanma.

TT: İt ataya benzer, er dayıya.

TT: Er dayıya, it ataya.

AT: İgid oğul dayısına çəkər.

TT: Dayısı olan, dayısına yanaşır.

AT: Dayısı olan dayısına inanar.

TT: Vuran oğul, babaya bakmaz.

AT: Vuran igid dayısına gəyəşməz.

TT: Dayılar yeğenleri yükseltir, amcalar batırır.

AT: Dayı tikən körpünü su aparmaz.

3.1.14.2. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri:

Tilkinin iyisi olmaz, itin dayısı olmaz.

Dayı nerede, dava nerede?

Dayı kalksana ne oturuyorsun, demiş; kalkamadığımdan oturuyorum, demiş.
Dayım kim, gavur kim belli değil(dir).
Emmim, dayım; hepsinden aldım payım.
Dayıya yeğen gerek, gemiye yelken kürek.
Dayım adam olmadıktan sonra, ha şehirli olmuş ha köylü.
Güvenme dayına, ekmek (azık) al yanına.
Hem dayıma giderim, hem tayımı otlarım.
İtin dayısı olacağına, elin birisi ol.

3.1.15. Teyze

Kız kardeşler arasındaki bağ çocukları da etkilemektedir. Bu bakımdan teyze “anne yarısı” olarak görülmektedir. Yaptığımız atasözleri karşılaştırmasında teyze ile ilgili daha fazla atasözünün varlığına raslanmaktadır.

3.1.15.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Kel kız teyzesinin saçıyla övünür.
AT: Aləm aləm ilədir, keçəl qız xalam ilə.
AT: Aləm aləm ilədir, kor qız xalam ilə.

TT: Ekmek bezeden, kız teyzeden (anadan) belli olur.
AT: Bacı oğlunu dayısı tanıdar, bacı qızını – xalası.
AT: Oğlan dayıya çəkər – qız xalaya.
AT: Oğlan dayıya çəkər – qız xalaya.
AT: Xanım qız xalasına oxşar, yaxşı oğlan dayısına.

TT: Teyze, ana yarısıdır.
TT: Teyze, ana (ananın) yarısıdır; amca, baba yarısıdır.
AT: Anası qalib xalası özünü yırtır.
AT: Anası durub, xalasının ürəyi gedib.

3.1.15.2. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Min xala toplansa, bir ananın yerini verməz.

Xala evinə dadanan, ər evində dayanmaz.
Xalamdan bir dilək dilərəm, versə də xalamdır, verməsə də.
Xalamın saqqalı olsaydı, mən ona dayı deyərdim.
Xalanın tozu tükənər, dəlinin sözü tükənməz.
Xanım qız xalasına oxşar, yaxşı oğlan dayısına.

3.1.15.3. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Ekmek bezeden, kız teyzeden (anadan) belli olur.
Teyze, ana (ananın) yarısıdır; amca, baba yarısıdır.
Xala evinə dadanan ər evinə xeyir verməz.
Xalam bildi- aləm bildi.

3.1.16. Yeğen

3.1.16.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Dayısı olmayanın, yeğeni olmaz.
AT: Bacı oğludur haqq almaz, dayıdır, quzunun dişisini verər.

3.1.16.2. AT'de Karşılığı Bulunmayanlar:

Faydasız kardeşten yeğen, çakmasız tüfekten söven (yeğdir).

3.1.17. Torun

Türk toplumu için torunun önemi büyüktür. Her iki Türk lehçesinde de torunun çocuktan daha çok sevildiğine işaret eden atasözleri bulunmaktadır.

3.1.17.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Doğan, doğandan tatlı; doğacak ondan tatlı.

TT: Balın alası (tazesi), oğulun tazesinden.

TT: Evlat kemik, torun ilik.

AT: Nəvə baladan şirindir.

3.1.17.2. TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Dövlətdə - dəvə, övladda – nəvə.

Babanın əlindən nəvə tutar.

3.1.17.3. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Dedesi koruk yemiş, torununun dişi kamaşmış.

Evlat kemik, torun ilik.

Evlat sermaye, torun kârdır.

Yağmur yağar taş üstünə, torun ne der baş üstünə.

Oğlanınki oğul balı, kızınınki bahçe gülü.

3.2. Kayın Akrabalığı

3.2.1. Kaynana

Eve yeni gelen gelinin kaynana ile ilişkisi atasözlerinde sorunlarla dile getirilmiştir. Atasözlerimizde kaynana ve gelin geçinemeyen iki tiptir. Gelinler kaynanaları ve kaynataları ile sık sık sorunlar yaşadıkları gibi, aynı aileye gelin giden kadınlar arasında gerginlikler de k olmamaktadır.

3.2.1.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Gelin çiçek (gökçek), her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan.

AT: Gəlin çiçək, her dediği gerçek, qaynana ilan, her dediği yalan.

3.2.1.2. Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri

TT: Gelin çiçek (gökçek), her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan.

AT: Qayınana bir çiçək, hər sözü gerçek.

3.2.1.3. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Ay qaynana, heç gəlin olmamısan?

Ata evində ögey ana, ər evində qayınana.

Qaynana ilə baldız bir doğublar.

Qazana duzu gəlin yox, qaynana təkər.

3.2.1.4. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Beslemenin yenisi, kaynananın dilsizi.

Kaynana “Bahar güneşine gelinim, güz güneşine kızım otursun” dermiş.

Kaynana böcü (öcü), oğlu cici.

Kaynana dinsiz, gelin dilsiz olur.

Kaynana gelinin altın duvağıdır.

Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse, gelinin başını yarar (gelinin başı yarılr).

Kaynananın en iyisi başını sallar.
Kaynananın iyisi, kırk arşından kuyusu.
Kaynanasız gelin, tasmaşız lalın.
Öz başını bağlamayaz, kalkar gelin başını bağlamaya.
Soğan kabuğundan kaynana olsa kığışdar.

3.2.2. Kaynata

3.2.2.1. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri:

Kaynatam devletli olsun, kaynanam sahavetli.

3.2.3. Karı Koca

3.2.3.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Arı kadar eri olanın dağ (harman) kadar yeri olur.

AT: Arı kimi əri olanın, dağ boyda yeri olar.

TT: Gişi (erkek) sel, karı göl.

AT: Kişi seldir, arvad göl.

TT: Peyniri deri saklar, avradı eri.

TT: Peyniri saklayan deri, karıyı saklayan eri.

TT: Avradı eri saklar peyniri deri.

AT: Arvadı əri saxlar, pendiri dəri.

TT: Kadını eri saklar, peyniri deri saklar.

AT: Arvadı ər saxlar, suyu vər.

TT: Avradı boşayan, topuğuna bakmaz.

AT: Arvadı boşayan topuğuna baxmaz.

BENZER TT: Boşadığın kadının topuğuna bakma.

TT: Darıldığın dağın odununu yakma, boşadığın kadının topuğuna bakma.

TT: Alma arvadın dulunu, dalında gelir kulunu.

AT: Alma arvadın dulunu yanında gətirər qulunu.

AT: Alma arvadın dulunu, dalınca gələr qulunu.

TT: Alma karının dulunu, peşində kalır kulunu; senden yer, senden içer, kendine saklar pulunu.

TT: Alma karının dulunu, peşində kalır kulunu; senden yer, senden içer, kendine saklar pulunu.

TT: Ekşi hamur, turş ekmek mideni harap eder; yanı koduklu karı evini harap eder.

TT: Attan vefa gelir, avrattan vefa gelmez.

AT: Atdan vəfa gələr, arvaddan – yox.

TT: Avrattan vefa, zehirden şifa.

AT: Arvaddan vəfa, zəhərdən şəfa.

BENZER TT: Kadında vefa, borçluda sefa aranmaz.

TT: At ile avrata inan olmaz.

AT: Ata və arvada etibar yoxdur.

BENZER TT: Dünyaya dayanma, kariya güvenme.

TT: Kariyi daş eden, tellal aramasın.

AT: Arvadı sırdaş edən, dəllal aramaz.

TT: Kırk serçeden börek olmaz, kaza bak kaza; dul karıdan heves alınmaz, kıza bak kıza.

AT: Köhnə pambıq bez olmaz, dul arvaddan qız olmaz.

TT: Eski pamuk bez olmaz, dul avrat kız olmaz.

TT: Kırk yılda bir, kadının sözü dinlenmeli.

AT: Qırx ildə bir dəfə arvad sözünə baxarlar.

TT: Kadının şamdanı altın olsa, mumu dikecek erkektir.

AT: Arvadın şamdanı qızıldan da olsa, şamı yandıran kişidir.

TT: Kadını erkek değil, ar ve namus bekler.

AT: Arvadı ər saxlamaz, ər saxlayar.

TT: Kadın yüzünden gülən, ömründə bir kere gülər.

AT: Arvad üzünə gülən, ömründə bir dəfə gülər.

TT: Kocana görə bağla başını, harcına görə pişir aşını.

TT: Kocana görə bağla başını, okkana görə düz taşını.

AT: Ərinə görə bağla başını, qabına görə qaynad aşını.

BENZER TT: Kadın kocasına görə baş bağlar.

TT: Her kadın evinin hem hanımı, hem halayığıdır.

AT: Qadın evinin həm xanımı, həm qulluqçusudur.

TT: Evi, ev eden kadındır.

AT: Evi abad edən arvaddır.

BENZER TT: Evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet.

TT: Pekmezi küpten kadını kökten al.

AT: Bəkməzi küpdən al, qadını kökdən al.

BENZER TT: Et koldan, karı soydan, köpek mandıradan.

TT: Tatlıyı küpten, kadını kökten almalı.

TT: Suyu çaydan, kızı soydan al.

TT: At alırsan taydan al, kız alırsan soydan al.

TT: Sirke küpünden, kadın kökünden.

TT: Eski pamuk bez olmaz, karı düşman dost olmaz.

AT: Köhnə pambıq bez olmaz, qarı düşmən dost olmaz.

TT: Eski pamuk bez olmaz, dul avrat kız olmaz.

AT: Köhnə pambıq bez olmaz, dul arvaddan qız olmaz.

TT: Eri dövmüş avradı it de tutar.

AT: Əri döymüş avradı it də tutdu bir yandan.

BENZER TT: Erkeğin ağlattığı dişiyi, kimse güldüremez.

TT: Er kızı olma, er karısı ol.

AT: Kişi qızı olma, kişi arvadı ol.

TT: Erineni er almaz.

AT: Ərinəni ər almaz.

TT: Er ilə avradın toprağı aynı yerdən kalkar.

AT: Ərlə arvadın torpağı bir yerdən götürülüb.

TT: Dul herif kuyruk yedirir, gənc oğlan yumruk.

TT: Dur dur, durmuşu var; askerden gəlmişə var, karısı ölmüşə var.

TT: Erginə var erginə, təsasız gir yorgana.

TT: Gəncin yumruğunu yiyəcəğine, ihtiyarın kuyruğunu ye.

TT: Gənc yumruk yedirir; ihtiyar, kuyruk yedirir.

AT: Qocadan quyuq yeyərsən, cavandan yumruq.

TT: Dərdin yoxsa söylən, borcun yoxsa evlən.

AT: Dərdin yoxsa söylən, borcun yoxsa evlən.

TT: Kadının fəndi, erkeği yəndi.

AT: Qadının fəndi, ərkeği yəndi.

TT: Avradı bəd olanın sakalı tez ağarır.

AT: Arvadı bəd olanın saqqalı tez ağarar.

TT: El ağzına bakan, karısını tez boşar.

AT: El sözünə uyan qarısını tez boşar.

TT: Avrat ərə, ər ele, el yere bəkar.

AT: Arvad ərə, ər elə, el yerə baxar.

TT: Avradın öğüdü, avrada gəçər.

AT: Arvadın öyüdü arvada keçər.

TT: Avradın yediği, giydiği gibi olsa vay o(l) kişinin halinə.

AT: Arvadın yediyi geydiyi kimi olsa – vay kişinin halinə.

TT: Avradın kazdığı kuyudan su çıkmaz.

AT: Arvad qazan kuyudan su çıxmaz.

TT: Atı, avradı yiğit olanla yolculuk edilmez.

AT: Avradı güzel, atı yorga ile yoldaş olma.

AT: Arvadı gözəl, atı yorğa ilə yoldaş olma.

TT: Avradı ar zapt eder, er değil.

TT: Avradı ar zapt eder, er zapt etmez.

AT: Arvadı ər saxlamaz, ar saxlayar.

AT: Arvadı ar saxlar, bostanı bar.

TT: Avradın saçı uzun olur, aklı kısa.

AT: Arvadın saçı uzun olar, ağılı qısa.

AT: Arvadın ağılı topuğunda olar.

AT: Arvadın saçı uzun olar, ağılı gödək.

TT: İki avratlı ev, çöplük olur.

AT: İki arvadlı ev zibilli olar.

TT: Komşusu kıskanç olmasa, kör kız da ere gider.

AT: Qonşu qonşu olsa, kor qız da ərə gedər.

TT: Azı çocuğa, çoğu kocana gösterme.

AT: Azı uşağa, çoxu ərinə göstərmə.

TT: Zenginin hanımı öldüyündə yorgan döşeyi yenilenir, fakirin hanımı öldüyündə yorgan – döşz kalır.

AT: Varlının arvadı öləndə yorğan döşəyi təzələnər, kasıbın arvadı öləndə yorğan döşəksiz qalar.

TT: Avradın yediği giydiği gibi olsa vay ol kişinin haline.

AT: Arvadın yediyi geydiyi kimi olsa – vay kişinin halına.

TT: Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birini boşa, birini sat.

AT: Yaman qonşu, yaman arvad, yaman at. Birindən keç, birini boşa, birini sat.

TT: Kötü karı, kötü komşu, kötü at; birini boşa, birini boşla, birini sat.

TT: Söğüdün közü, kadının sözü.

AT: Söyüdün közü, arvadın sözü. (kasıbın)

TT: Komşu kızı almak, kalaylı tasta su içmek.

AT: Qonşu qızı almaq, daş qabdan su içmək.

TT: El ağzına bakan, karısını tez boşar.

AT: El ağzına baxan arvadını tez boşar.

TT: Ele uyan, eşini boşar.

TT: Elin ineği işetir, arvadı boşatır.

TT: Ev sözsüz, gor azabsız olmaz.

AT: Ev sözsüz, gor əzapsız olmaz.

TT: Tütmedik baca, çekişmedik karı koca olmaz.

TT: Tütünsüz baca, kavgasız (kahırsız) koca (olmaz).

TT: Karıkoca; bir sözle yakın, bir sözle uzak.

TT: İki çömlek bir yerde olsa, tokuşmayınca olmaz.

TT: Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.

AT: Anasına bax qızını al, kənarına bax bezini al.

TT: Al elmaya taş atan çok olur.

AT: Al almaya daş atan çox olar.

BENZER TT: Al giyen alınır, mor giyen salınır.

TT: Erkek, evin seli; kadın (avrat) onun gölü.

AT: Adam seldir, qadın göl.

BENZER AT: Arvadın sözü göldür, kişinin sözü seldir.

TT: Avrat malı başa tokmadır.

AT: Arvad malı başa toxmaq kimi dəyər.

BENZER TT: Avrat malı kapı mandalı.

AT: Arvad evinə girənin qapısı alçaq olar.

TT: Erine göre bağla başını, horantana göre vur aşını.

TT: Erine göre bağla başını, külfetine göre pişir aşını.

AT: Ərinə görə bağla başını, qazanına görə qaynat aşını.

TT: Maya butlu avrat al ki, nar butlu oğlan doğursun.

AT: Maya budlu arvad al. Nər budlu oğul doğsun.

BENZER TT: Avrat lazım kalçalı, oğlan doğursun aslan pençeli.

TT: Hanım getir (ki), bey doğura.

TT: Hatun gerek ki (getir ki) bey doğura.

TT: Kadın getir, bey doğura.

TT: Kadın ister ki bey doğura.

TT: Kalçalı avrat gerek ki pençeli oğlan doğura.

TT: Kalçalı kadından pençeli oğlan doğar.

TT: Avrat ev yapar, avrat ev yıkar!

AT: Arvad var ev yığar, arvad var ev yıxar.

TT: Kadın var ev yapar, Kadın var ev yıkar.

AT: Arvad var ev tikər, arvad var ev yıxar.

TT: Atla avrat emanet verilmez.

AT: Atı, arvadı əmanət verməzlər.

TT: Avratla atı emanet verme.

AT: Arvadı, atı əmanət vermə.

TT: Karı ilə silah emanet verilmez.

TT: Avradın ilə pazarını kimseyə inanma.

AT: Arvadın ilə bazarını kimsəyə tapşırma.

TT: At ilə avrat yiğidin bahtına.

AT: Arvad ilə at igidin baxtına.

BENZER TT: Atla avratta uğur vardır.

TT: Atta, yurttta, avratta uğur var(dır).

TT: At, avrat yiğidin bahtıdır.

AT: Atdı, arvaddı, papaqdı – kişiyyə urvatdı.

TT: At, avrat, silah insan için birer murattır.

AT: Tutamalı arvad, etibarlı at kişiyyə addır.

TT: At ilə kadın yiğidin ikbaline.

TT: At kademi, it kademi, illa avrat kademi.

AT: At ilə arvad igidin iqbalına.

TT: Avrat var, arpa unundan aş eder; avrat var, buğday ununu terməş eder.

AT: Qarı var – arpa unundan aş elər, qarı var – buğda unun daş elər.

TT: Avrat vardır, arpadan aş yapar; avrat vardır, bulguru keş yapar.

TT: Kadının iyisi arpadan aş yapar, kötüsü buğdaydan terməş yapar.

TT: Kadın var ki arpa unundan aş eder, kadın var ki buğday ununu terməş (tahhaç) eder.

TT: Kadın vardır, çerden çöpten (külü) aş eder, kadın vardır, pişmiş aşı (unu) taş eder.

AT: Arvad var, arpa unun aş eylər, arvad var, kəklik ətin daş eylər.

AT: Arvad var, arpadan aş eylər, arvad var, kişini külbaş eylər.

AT: Gəlin var, külü aş yapar, gəlin var, unu daş yapar.

TT: İyi karı, kocasını gül eder; fəna karı kocasını kül eder.

AT: Yaxşı arvad ərini bəy eylər, yaman arvad - zay.

TT: Avrat malı, kapı tokmağı; girerken de çıkarken de alınının çatına değer.

AT: Arvad malı alçaq qapı kimidir; girəndə də başına dəyəcək, çıxanda da.

BENZER AT: Arvad evinin kəndarı zıncırovdur: girəndə də kişinin başına dəyir, çıxanda da.

TT: Kadının biri âlâ, ikisi belə.

AT: Arvadın biri - əla, ikisi – bəla.

BENZER TT: Kar karı yer, iki avrat bir eri yer.

AT: Arvadın biri qəm, ikisi kəm, üçü – xətiricəm.

AT: Arvadın biri qaydadır, ikisi cana faydadır, üçü evdə vaydır, dördü kişiyyə haydır.

AT: A paşa paşa, arvadı qoşa, get o başa, gəl bu başa.

TT: Avrat düzdüğü evi Tanrı yıkmaz, avrat bozduğu evi Tanrı yapmaz.

AT: Arvad düzdüyü evi tanrı yıxmaz, arvad pozan evi tanrı düzməz.

Benzer AT: Arvad yıxan evi fələk də tikə bilməz.

AT: Arvad yıxan evi heç kəs tikə bilməz.

AT: Arvad yıxmayan dam, yüz il tikili qalar.

AT: Arvad yıxan evdən Allahın xəbəri yoxdur.

AT: Arvad bacaranı nə öküz, nə kotan bacarar.

TT: Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür, karısı da kız görünür.

AT: Qonşunun dul arvadı, qonşunun gözünə qız görünər, qonşunun toyuğu, qonşuya qaz görünər.

AT: Arvad yıxmayan ev, min il tikili qalar.

TT: Avradın yıkmadığı ev, bin yıl dikili kalır.

TT: Avrat ev yapar, avrat ev yıkar!

AT: Arvad var ev yığar, arvad var ev yıxar.

Benzeri: AT: Evi yığanda arvaddı, yıxan da.

TT: Ersiz avrat, eyersiz at.

TT: Ersiz avrat, yularsız at.

AT: Ərsiz arvad – cilovsuz at.

BENZERİ TT: Kocasız karı, beysiz arı.

TT: Erkz kadın, gemsiz at olmaz.

TT: Ersiz avrat, dizginsiz at gibidir.

TT: Herifsiz avrat, yularsız eşəge benzer.

TT: Yiğidim yiğit olsun da, durağım çalı dibi olsun.

AT: İgidim igid olsun, kol dibi evim olsun.

TT: Erim er olsun da, durağım çalı dibi olsun.

TT: Erim er olsun da, yerim kaya dibi olsun.

TT: Yiğidim yiğit olsun da, yattığı yer canım olsun.

TT: Er olsun erim, taş olsun yerim.

AT: Yanında igid olsun, kol dibi evin olsun.

TT: Tarlayı düz al, kadını (karıyı) kız al.

AT: Tarlanı düz al, arvadı qız.

TT: Tarla alırsan bozdan, avrat alırsan kızdan (al).

3.2.3.2.Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Eri olmayanın, yeri olmaz.

TT: Koca olsun da, (isterse) cüce olsun.

TT: Koca kütüğü Allah eksik etmesin.

AT: Ər arvadın tacıdır.

TT: Darı kadar eri olanın dağ kadar yeri olur.

TT: Darı kadar kocanın, dağ kadar gölgesi olur.

TT: Testi kadar kocası olanın, kulplu kadar rəğbeti olur.

TT: Maşa kadar eri olanın, paşa kadar dəyəri (hatırı) olur.

TT: Maşa kadar kocası olan, paşa kadar hükmü sürür.

TT: Dünya kadar varın olacağına, horoz kadar erin olsun.

TT: Horoz kadar eri (kocası) olanın, dağlar kadar kıyməti olur.

TT: Horoz kadar kocam olsun, kümes kadar evim.

TT: Horoz kadar kocan olsun, harman kadar yerin olsun.

AT: Darıycan əri olanın tanrıycan hökmü olar.

TT: Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi.

TT: Er getiri, avrat yetiri.

TT: Erkek vefakar, kadın cefakar olmalı.

AT: Arvad evin iç divarıdır, kişi çöl divarı.

AT: Kişi fəhlədir, arvad – bənnə!

AT: Arvad evin süpürgəsi, kişi evin xəkəndəzi.

AT: Arvad, sən içəridən, mən bayırdan – yaxşı ev tikərik.

AT: Ər axar çaydır, arvad isə - bənd!

TT: Sevip (seviştiğin) dostuna, boşanıp (boşandığın) kocana varma.

AT: Oynaşdan ər olmaz.

AT: Qaraüzdən arvad olmaz, oynaşdan ər olmaz.

TT: Kırığına güvenen, yarsız (ersiz) kalır.

TT: Dostuna güvenen, kocasız kalır.

TT: Oynaşına inanan avrat, ersiz kalır.

TT: Oynaşa umutlu olan, ersiz kalır.

AT: Oynaşa söykən ərşiz qal, qonşuya söykən şamsız qal.

AT: Oynaşa güvənən, ərşiz qalar.

TT: Erli ağlar, ersiz ağlar; kırk oynaşlının gözünün yaşı kurumaz.

AT: Ərli də sızıldasın, ərşiz də?!

TT: Gece yağar gündüz açar, yıl düzgünlüğü; erkek söyler kadın susar, ev düzgünlüğü.

AT: Ər od olar – arvad su.

TT: Arı sırrı, karı sırrı gibidir.

TT: Arvada çocuğa, meyhora raz deme.

TT: Avrada, oğlana, sarhoşa sırrını söyleme.

AT: Arvada sirr vermə.

TT: Karısını döven, kafasını döver; öküzünü döven, kesesini döver.

AT: Qadına hül baxan, axırda dul qalar.

TT: Karına “iyi” deme, yoksulluk görmeyince.

AT: Arvadı darda, kişini varda sınarlar.

TT: Avradın iyisi, bileyi yağında belli olur.

TT: Arvadı darda, kişini varda sınarlar.

AT: Adamı darda sına, oğulda, qızda sına.

TT: Keramet nikahta, şirinlik telle duvakta.

AT: Ailənin özülü nigahdan başlayır.

TT: Er ile avrat arasına girenin ancak hürmetsizliyi kalır.

TT: Er ile avrat arasına girilmez.

TT: Erle avrat arasına giren nadim olur.

TT: Et ile tırnak arasına giren, kokup çıkar.

TT: Karı koca arasına girilmez.

TT: Karıkoca ipek, araya giren köpek.

AT: Ər- arvad ipəkdir, araya girən – köpək!

TT: Bez alırsan Musul'dan al, kız alırsan asilden (asıldan).

AT: Əsil al çirkin olsun, bədəsil gözəl alma.

AT: Əsil almaq çətindir, saxlamaq ondan da çətin.

TT: Arlının kızı, mallının kızından üstündür.

AT: Arvadın qiyməti boyası ilə deyil, mayası ilədir.

TT: Kırk kadının akli bir tavuğun başındadır.

AT: Qadının saçı uzun, ağılı qısa olur.

AT: Arvadın ağılı topuğunda olar.

TT: Koca ekmeği, meydan ekmeği; evlat (oğul) ekmeği, zindan ekmeği.

TT: Er ekmeği, meydan ekmeği.

TT: Er ekmeği minnetsiz.

AT: Ata çörəyi- meydan çörəyi, oğul çörəyi zindan çörəyi.

AT: Atam evində balıq başı, ərim evində toyuq aşı.

AT: Atam evində toyuq aşı, ərim evimdə balıq başı.

AT: Ər evi- ədəb evi.

AT: Ata çörəyi zindan çörəyi, ər çörəyi meydan çörəyi.

TT: Er ile avradın toprağı aynı yerden kalkar.

AT: Ərlə arvadın torpağı bir yerdən götürülüb.

TT: Karı ile kocanın toprağı bir yerden kalkar.

AT: Arvadla kişinin xəmiri bir yoğrulub.

TT: Koca elden, evlat belden, kardeş nereden?

AT: Ər eldəndir, oğul beldən, aralıqda qardaş tapılmaz.

AT: Ər eldəndi, oğul beldən, qardaşa canım qurban.

TT: Otuz oğlun olacağına, bir oturak kocan olsuz.

TT: Bir koca, yedi oğula bedeldir.

AT: Yeddi oğul bir dədənin yerini verə bilməz.

TT: Sever alırsan bülbül yuvası; sevmez alırsan gönül yarası.

AT: Arvad alsan, ürəkdən, qonşu alsan dirəkdən.

TT: Talebe hocadan, karı kocadan korkmalı.

AT: Arvad kişidən qorxsax yaxşıdır.

TT: Tarlanın eve, kadının yere bakanı.

AT: Kişinin lal axanı, arvadın yerə baxanı.

TT: Karıdır erkeği şişiren, yağdır yemeği pişiren.

TT: Ağanın canı, kadının elindedir.

TT: Ağa bir hatun aldı, belayı satın aldı.

AT: Kişini tez qocaldar axşamdan yatan arvad.

AT: Balağı batdaq, dabanı catdaq arvad kişini nacaq edər.

AT: Yaman arvad deyingən olar.

AT: Arvadın deyingəni kişinin tez qocaldar.

AT: Qadını çimrinin qazanı qaynamaz.

TT: Karıdan korkmayan, yanılır.

TT: Tek odun yanmaz; karısından korkan adam olmaz.

AT: Arvadından qorxmayan Allahından qorxmaz.

TT: Karı zıkırtısından, damla tıptırtısından Allah korusun.

TT: Dam tıptırtısı, karı pırtırtısı.

AT: Suyun şırıltısından, arvadın zırıltısından qorxmaq gərək.

AT: Arvadın ağzın, kişinin qolun güd (saxla, gözəddə).

TT: Kadın, erkeğin şeytanıdır.

TT: Karı, erkeğin şeytanıdır.

AT: Arvad kimi düşman yox: gülər bildirməz. köpək kimi dost olmaz: ölər bildirməz.

AT: Arvad var qadan alar, ocağına kömür qalar.

TT: Karı, kesenin şıkırtısına; kedi, ağzın şapırtısına bakar.

AT: Arvada vergi, övlada sevgi.

AT: Arvad alanın ya bir kisə qızılı olmalıdır, ya bir kisə yalanı.

AT: Qız alanın ya bir çuval pulu gərək, ya bir çuval yalanı.

TT: Tavuk buğday tanesine, karı üzüm tanesine gelir.

TT: Karı dövenle odun yaranın yanında durulmaz.

AT: Arvada əl qaldırma.

TT: Kara ile sarıdan hörü, sarı ile sarıdan peri, iki karadan elinin körü doğar.

AT: Bir sarıdan bir qaradan gül törənər.

TT: Kadınsız ev, parasız kasaya benzer.

TT: Kadınsız hane, kuşsuz kafese benzer.

TT: Kadınsız ev olmaz.

TT: Ocağın yakışığı odun, evin yakışığı kadın.

AT: Arvadsız ev, susuz dəyirman.

TT: Dünyayı erken kalkanla, erken evlenen utmuş.

TT: Erken evlenen döl alır, erken kalkan yol alır.

TT: Erken evlenen yanılmamış.

TT: Erken evlenenin ocağı küllü olur.

TT: Erken çıkan yol alır, er evlenen döl alır.

TT: Er yanan kül, er evlenen döl bırakır.

TT: Er kalkan kız almış, geç kalkan dul almış.

TT: Yola çıkan yol alır, erken evlenen döl alır.

TT: Tünle yürüyən, gündüz sevinir; küçükken evlenen, yaşlanınca sevinir.

AT: Tez duranla tez evlenen uduzmaz.

AT: Tez evlenen, tez ayrılan uduzmaz.

TT: Tarlanın taşlısı, avradın saçlısı, öküzün inek başlısı iyi olur.

TT: Atın nalçalısı, yemeğin salçalısı, avradın kalçalısı.

TT: Kadının uzun saçlısı, ineğin öküz başlısı.

TT: Atın küçük başlısı, itin ince karınlısı, kadının uzun saçlısı.

TT: Karının ere yakını, özükün yere bakanı, tarlanın eve yakını (avın kazana yakını).

TT: Arazi eve yakın, ay yere yakın, avrat ere yakın olmalı.

AT: Tarlanın daşlısı, qızın saçlısı, öküzün yekə başlısı.

AT: Kişinin lal axanı, arvadın yerə baxanı.

AT: Arvadın koru, ərin karı.

TT: Kadının kırk çerağı var, biri sönse biri yanar.

TT: Karı, şeytanı şişeye koyar.

TT: Avrat şerri, şeytan şerri.

AT: Bir qadının hiləsi, qırx eşşəyə yük olar.

TT: Kadının kötüsü kadar kötü, iyisi kadar iyi yaratık yoktur.

AT: Qadın tayfasının yaramazı yaramazdı, iyisi iyidi.

TT: Kadının akrabası köşke, erkeğinki ahıra.

AT: Arvad qohumu yük dibinə, kişi qohumu mıx dibində.

AT: Arvad qohumu şirin olar.

TT: Hoşafın sıcağı, kahvenin soğugu, kocanın delisi çekilmez.

AT: Qanmaza arvad olmaqdansa, çərçiyə ulaq olmaq yaxşıdır.

TT: Et ile tırnak, ara yere giren kınak.

TT: Et ile tırnak, ara yere giren kıymık.

TT: Karı koca arasına girilmez.

TT: Ağaç ile kabuk arasına parmak sokulmaz.

TT: Er ile avrat arasına girenin ancak hürmetsizliğı kalır.

TT: Er ile avrat arasına girilmez.

TT: Erle avrat arasına giren nadim olur.

TT: Et ile tırnak, ara yere giren kıymık.

TT: Et ile tırnak arasına giren, kokup çıkar.

TT: Kavim, hısım arasına giren, ahmak.

TT: Karıkoca ipek, araya giren köpek.

AT: Ər- arvad ipəkdir, araya girən – köpək!

TT: Erken kalkmayan avrat, söz dinlemeyen evlat, mahmuzla giden at kapında varsa kaldır at.

TT: Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birini boşa, birini sat.

TT: Kötü karı, kötü komşu, kötü at; birini boşa, birini boşla, birini sat.

TT: Anasını babasını dinlemeyen evlat, kocasını saymayan avrat, üzengi ilə yürüyən at, kapında tutma; hiç durma sat.

AT: Ata-anasını saymayan övlad, ərinə pis baxan arvad – üzənqi ilə yürüyən at, qapında durma sat.

TT: İkide bir birttırırsa avrat, onu dışarı at.

AT: At qanlı, igid canlı gərək. qadın sözə baxmır, saxlamaq nə gərək.

AT: Atın yaman sat, qardaşın yaman – qaç, arvadın yaman – at.

AT: Qadın sözə baxmır, saxlamaq nə gərək.

TT: Gördün yârin eğridir, nen var ise ver kurtul.

TT: Genci gence ver de, rızıklarını Allah verir.

TT: Ver yiğidi yiğide, Mevla rızkın yetire.

TT: Yiğide ver kızını, Mevla verir rızkını.

AT: Qızı ver kasıba, çörəyini Allahdan istə.

TT: Erkek işinden, kadın döşəğinden belli olur.

TT: Erkek kısmı eşəğinden, karı kısmı döşəğinden belli olur.

TT: Adam eşəğinden, kadın döşəğinden belli olur.

TT: İyi adam eşəğinden, iyi kadın (karı) döşəğinden belli olur.

TT: Kadın döşəğinden, yiğit eşəğinden belli olur.

TT: İyi kadının kocası, cüppesinden bellidir.

TT: İyi kocanın karısı kurna başında belli olurmuş.

TT: Kadını evinden, erkeği pirinden sorarlar.

TT: Atın dişine, kadının başına, ağanın aşına bakarlar.

AT: Qadını evindən, kişini pirindən sorarlar.

TT: Evli olup ev halinden bilesin, bekar olup hangır hangır gülesin.
 AT: Arvadın nə olduğun subaydan sor, arvadın necə olduğun evlidən.

TT: Evlenen bir defa “Oh” der; ömür boyu “Ah” der.
 AT: Arvad elə bir şeydir ki, alan da peşman almayan da.

TT: Evin çirkinse sına çal, karın çirkinse urba al.
 TT: Eşəğin kötü isə sat, avradın kötü isə giydir.
 TT: Öküzü öküz edəcəksən yem al, karıyı karı edəcəksən don al.
 AT: Mənə, inəklə dana, qadına, sürmə ilə xına.
 AT: Qadına bəzəkdir paltar, ağacındır bəzəyi yapraq.

TT: Erim alan, canım alan.
 AT: Ər ağacı – gül ağacı, var taqım – vur ağacı!

TT: Kocadır kül (gül) eder, kocadır gül (kül) eder.
 TT: Erdir adamı ağartan, erdir adamı karartan.
 TT: İyi koca karıyı gül, yaprak; kötü koca kül, toprak yaparmış.
 AT: Ağ gün adamı ağardar, qara gün qaraldar.

TT: Raftan pamuk düşər, hanımın topuğu şişər.
 AT: Yel əsəndə arvadın başı titrər.

TT: Akar suya dayanma, el oğluna inanma.
 AT: Axar suya dayanma, hər deyənə inanma.
 TT: Eloğluna dayanma.
 TT: Eloğluna güvenmə, ya çoxar, ya boşar.
 TT: Eloğluna oyun olmaz.
 TT: Eloğluna yaranılmaz.
 TT: Ere inanma (güvenmə), suya dayanma.
 TT: Güvenmə erine, et teper derinə.

TT: Elin övdüğünü el alır, ana (ananın) babanın övdüğü evde kalır.
 TT: Annesinin övdüğü kızı alma, komşusunun övdüğündən kalma.

TT: Annesinin övdüğünü koy da kaç, el övdüğünü al da kaç.

AT: Anası öyən qızı ancaq dayısı alar.

TT: Ebenin çok olduğu köyde, hanımlar zor doğum yaparmış.

AT: Mamaça çox olanda uşaq tərs gələr.

TT: Dokuz kadın birikse, zahmeti doğuran çeker.

TT: Kırk kadın bir olsa, doğuran çeker zahmeti.

AT: Yüz mamaça yığılsa, gün doğana düşər.

TT: Dumansız baca, çekişmedik karı koca olmaz.

TT: Dumansız baca olmaz, kahırsız koca olmaz.

AT: Ev sözsüz, gor azapsız olmaz.

TT: Üzü gözələ qırx gündə doyersan, xasiyyəti gözələ qırx ildə doymarsan.

TT: Yüzü güzele kırk günde doyulur, huyu güzele kırk yılda doyulmaz.

AT: Deryanın suyu, hanımın huyu.

TT: Bir taçlıya, bir saçlı lazımdır.

AT: Bir qız bir oğlanındı.

TT: Bir eve bir baca, bir kadına (kıza) bir koca.

TT: Er kocarsa koç olur, karı kocarsa hiç olur.

TT: Oğlan büyür, koç olur; kız büyür, hiç olur.

AT: Ər yaşar, ərki gedər, qadın yaşar görki gedər.

TT: Bir karıyla bir koca, dırdır eder her gece.

TT: Yaz gününün yağışı, iki sevgilinin döğüşüne benzer; şimdi gelir, şimdi geçer.

AT: Ər- arvadın savaşı, yaz gününün yağışı.

AT: Yaz gününün yağışı, ər arvadın savaşı.

TT: Bir adamın karısı, o adamın yarısıdır.

TT: Bir iyi şarap, bir dilber avrat iki tatlı zehirdir.

AT: Qadın, erkəyin əşi, evin günəşi.

AT: Yaxşı arvatlı ev - cənnətdir.

AT: Arvaddan yetim qalmaq anadan yetim qalmaqdan betərdir.

TT: Halayıktan hatun aldım, başıma dert satın aldım.

TT: Halayıktan kadın olan, kurnayı deler taşla; köleden müedzin olan, minareyi yıkar sesle.

TT: Hizmetkardan ağa olsa, ahırı yıkar sesiyle; beslemeden hanım olsa, hamamı yıkar tasiyle.

AT: Aban aban iş olmaz, bəsləmədən qız olmaz.

TT: Yarsız kalır cihanda ayıpsız yar isteyen.

AT: Ayıbsız yar isteyen yarsız qalar.

AT: Qüsürsüz dost axtaran, dostsuz qalar.

TT: Ağır at, mırmır avrat insanın evini yıkar.

AT: Yaman arvad tez kişini qocaldar, əsil arvad dərdlərini azaldar.

AT: Yaxcı arvad var, qadan alar, onun pisi, qadan qalar.

AT: Yaxşı qadın ömür balı, yaman qadın can zuvalı.

TT: Gül dalından odun, Çingene'den (beslemeden) kadın olmaz.

TT: Ödağacından odun olmaz, beslemeden kadın olmaz.

TT: Beslemeden kadın, gül ağacından odun olmaz.

TT: Yağcıdan kız alma, kaçır; Kayı'dan kaz alma, uçar.

TT: Beslemeden kadın olan, hamamı kapatır sesiyle; sonradan hanım olan, kurnayı deler tasiyla.

TT: İhlamurdan ağaç (odun) olmaz, hizmetçiden (beslemeden) kadın olmaz.

TT: Kara eşekten katır olmaz, elekçiden hatun olmaz.

TT: Kavak ağacından odun, halayıktan kadın olmaz.

TT: Çingen kızı hanım olmaz, dilenmezse karnı doymaz.

TT: Çingene kızı çoban (hatun) olmaz, dilenmezse karnı doymaz.

TT: Halayıktan kadın olmaz, gül ağacından odun.

TT: Alma çer çöp devşirenin kızını, aş pişirir, teknil etmez tuzunu

TT: Köylüden kız alma, eşəğin tersi kurumaz.

AT: Abdal qızı xanım olmaz, görməmiş ölməyincə qarnı doymaz.

AT: Pis arvad, baş qaxıncı.

AT: Qonşu payıynan qarın doymaz, küçə qızından arvad olmaz.

TT: Bekarın ahmağı, düğünde kız beğenir.

TT: Yaya gözüyle at, bekar gözüyle kız alınmaz.

TT: Düğün evində kız, yaylada öküz beğenilmez.

TT: Düğünde, bayramda dilber seven aldanır.

AT: Arvadı ahıl gözüylə, atı – cahıl gözüylə.

TT: Bakarsın ere, köle olmazsın ele.

AT: Arvadın qarısı ərindən iki əlli yapışar.

TT: Avrat kıtlık bilmez, usta (çoban) yokluk bilmez.

AT: Arvad nə bilir, dağda borandır (dumandır)? Oturub evdə, hökmü rəvandır.

TT: Avrat gayreti gülmemeli, er gayreti gütmeli.

AT: Arvad ar gətirər, kişi var.

AT: Arvad tutan yolun axırı yoxuşa qalxar.

TT: Avradın kazdığı kuyudan su çıkmaz.

AT: Arvad qazan quyudan su çıxmaz.

TT: Kadının kazdığı kuyudan su çıkmaz.

TT: Kadının sardığı yük şuradan şuraya varmaz.

AT: Arvadın yüklədiyi yük mənzil başına çatmaz.

TT: Avradın ahmağı, sacayağından çakmağı.

AT: Arvadın xarabı, cəhənnəm əzabı.

AT: Arvadı pis olanın saqqalı tez ağarar.

AT: Arvadı tənbel olan kişinin işi əngəl olar.

AT: Arvadı yava olanın evində dava olar.

AT: Dar börk başı sıxar, pis arvad ürəyi.

TT: Kara bulut sıcağı, kışın avrat kucağı.

AT: Atadan, anadan yar şirin olar.

TT: Aşını arayan, eşini bulan, işini bilen.

TT: Aşını, işini, eşini bil.

TT: Aşını işine, eşine uydurmalı.

TT: Aşını, işini bilen; eşini bulan fakir olmaz.

TT: İşini bilen, aşını bilen, eşini bilen fakir olmaz.

AT: Adam aşını-işini bilməlidir.

TT: Aşım yok taşacak, gişim (kişim, kocam) yok boşayacak.

TT: Çorbam yok taşacak, kocam yok boşayacak.

AT: Malı yox oğru apara, imanı yox- şeytan apara.

TT: Yuvayı yapan da yıkan da dişi kuştur.

TT: Yuvayı yapan dişi kuştur.

TT: Dişi kuş yapar yuvayı, içini dışını sıvayı sıvayı.

TT: Erkek kuş gezer havayı havayı, dişi kuş yapar yuvayı yuvayı.

TT: Dişi kuş yuvasına dolaşır.

TT: Yuvasını sevmeyen kuş olmaz.

AT: Yuvanı quran dişi quşdur.

TT: Adamı ar, avradı er zapt eder.

TT: Avrat nikahla, tarla tapuyla zapt olunur.

AT: Arvadı ər saxlar.

TT: At almaya cahil, kız almaya ehil gönder.

TT: Bekar gözü ile kız alınmaz.

TT: Bekar gözü ile kız, yaya gözü ile at alma.

TT: Ergen gözü ile kız alma, gece gözü ile bez alma.

TT: Yaya gözüyle at almak, bekar gözüyle avrat almak hatadır.

TT: Evsiz gibi ev alma, ergen gibi kız alma.

AT: Bekar sözü ilə arvat alma.

AT: Arvadı ahıl gözü ilə, atı cahıl gözü ilə.

TT: Eti ciğer eden de avrat, ciğeri et eden de.

TT: Kör bıçak ele yavuz, iş bilmeyen avrat dile yavuz.

AT: Arvad var, ev dayağıdır, arvad var, qab boyağıdır.

AT: Arvad var ev yığar, arvad var ev yıxar.

AT: Arvad var ev tikər, arvad var, ev yıxar.

AT: Arvad var buzdan soyuq, arvad var oddan isti.

AT: Arvad var ev bəzəyi, arvad var ev təzəyi.

AT: Arvad var, ev dayağıdır, arvad var, qab boyağıdır.

AT: Qanmaz arvad ev pozar, yarım xoca din pozar.

AT: Yaxşı qadın ömür balı, yaman qadın can zuvalı.

AT: Yaman arvad çox danışar, danışmazsa savaşar.

AT: Yaman arvadın evi cəhənnəmdir.

AT: Yaman olan arvad, ev - eşiyini qoyar gedər.

TT: Deh demeden yürürse at, gir oyna çıl oyna; eve gelince yüze gülersə avrat, gir oyna, çık oyna.

TT: Dokunmadan yürüyen at, dinden imandan çıkarmayan evlat, bir de iyi oldu mu avrat, ne murattır ne murat.

TT: Erken kalkan avrat, rahvan yürüyen at, işini bilen evlat ne murattır ne murat.

AT: Atdır, muraddır, qadasın aldığı arvaddır.

TT: Avrat malı, başa tokmaktır.

AT: Arvad malı başa toxmaq kimi dəyər.

TT: Avrat malı, kapı mandalı.

TT: Kadın malı, hamam tokmağı.

TT: Karı malını yiyip de onmuş (övünmüş) var mı? Kes bir soğan daha.

AT: Arvad malı – qab dəsmalı.

AT: Arvad malı alçaq qapıdır, başa dəyər.

TT: Avradın malı, eşəğin nalı.

TT: At ile avradın yediği sayılmaz.

AT: Yəhər ata yük olmaz, arvad ərə.

TT: Avrat, at, bağ sahibini genç ister.
TT: Avrat attır, gemini boş tutma.
AT: Arvadın ilə bazarını kimsəyə tapşırma.
TT: Bir evde dü zen olunca (olursa), o evde düzen olmaz.
TT: Bir evde düzen olunca, düzenbaz olmaz.
TT: Bir evde olursa dü zen, o evde olur mu ki düzen?
TT: Bin zen olan evde düzen olmaz.
TT: İki karı birbirine umutlanmış, eti çengelde kurtlanmış.
AT: İki xanımlı ev bərəkətsiz olar, zibilli qalar.
AT: İki xanımlının donu yırtıq olar.
AT: Arvad iki olanda ev süpürülməmiş olar.

TT: Avradın yaptığı ev yıkılmaz.
AT: Arvad düzdüyü evi heç kəs yıxmaz.

TT: Kadının namusu, erkeğin şerefidir.
AT: Arvadın isməti, ərin izzəti.
AT: Arvad əri, ər vüqarı.
AT: Qızıl gül yer yaraşığı, doğru yoldaş, ər yaraşığı.
AT: Arvad urvatdır, baxarsan bad olar, baxmarsan yad.

TT: Avradın yediği giydiği gibi olsa vay ol kişinin haline.
AT: Arvadın yediyi geydiyi kimi olsa – vay kişinin halına.

TT: Avradın gırtlacağı olmaz.
AT: Arvadın xirtdəyi olmaz.
AT: Arvadın hulqumu olmaz.

TT: Geçimsizə dokuz koca, cahile dokuz hoca azdır.
TT: Geçinmeyene dokuz koca, okumayana dokuz hoca az gelir.
AT: Qızın keçəli, daraq bəyənəmz.

TT: Avradın öğütü, avrata geçer!
AT: Arvadın sözü – xalçanın tozu.
AT: Arvadın sözünə baxan özü də arvaddır.

AT: Arvad sözünə baxan peşman olar.

TT: Adım adım attırır; babamın adı beni sattırır.

AT: Çirkin dövlətli qızını atasının adına alarlar.

TT: Samanlık seyran olsa, avratlık kolay olsa, Duran Kahya'nın kör kızı da avrat olurdu.

AT: Ərə getmək asandır, ər donu tikmək çətin.

TT: Evlenmək (evlenmesi) bir alaca kuş, geçinmək (geçinmesi) bora ile kış.

TT: Çocuğunu seven beşikdə, karısını seven döşəkdə sevmeli.

AT: Gəlini gərdəkdə, uşağı bələkdə tərbiyə edərlər.

TT: Yağmur taviyla ekilən darıdan, kocasından sonra kalkan karıdan hayır gelmez.

TT: Yağmurdan sonra (önce) ekilən darıdan, erinden sonra kalkan karıdan hayır gelmez.

AT: Avqust ayında əkilən buğdadan, ərindən sonra duran arvaddan, haram qazanılan qızıldan xeyir gəlməz.

TT: Varlığını karına bildirmə, müflis eder; yokluğunu karına bildirmə, rezil eder.

AT: Arvadın qarnını yarım ac, yarım tox saxla ki, qudurmasın.

TT: Üzengiye ayak koyunca giden at, eve gelince yüze gülen avrat.

AT: Şən arvad həyatın şənliyidir.

TT: Kadın erkeğin eşidir, evinin güneşidir.

TT: Kadın, erkeğin eşidir; kâr zararın kardeşidir.

TT: Erkek aslan, dışısından kuvvet alır.

TT: Herkesin karısı, canının yarısı.

TT: Başında bez olsun, isterse yaşı yüz olsun.

TT: Hanımsız hane, parasız kasaya benzer.

TT: Karısız ev, parasız kese.

AT: Arvad kişinin qoltuq saatıdır.

AT: Arvad yıxılı evin dirəyidir.

AT: Arvad ərinin tacıdır.

AT: Arvad evin sütunudur.

AT: Arvad kişinin qanadıdır.

AT: Arvadsız ev- simsiz tar.

AT: Arvadsız ev – susuz dəyirman.

AT: Arvadsız igid urvatsız olar.

TT: Ağa eşikte, gəlin beşikdə.

AT: Gəlin eşikdə, bəbə beşikdə.

TT: Gəlin atladı eşığı, hazırladı beşığı.

AT: Qız beşikdə, gəlin eşikdə.

TT: Ağanın gözü, yığidin sözü.

AT: Kişi öz sözünün ağası olar.

AT: Kişinin sözü ilə işi bir olar.

TT: Gülü seven katlanır.

AT: Kişi sevdiyinin nazını çəkər.

3.2.3.3. TT'də Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Arvadı gözəl olanın düşməni yanında.

Arsız kişidən ərsiz arvad yaxşıdır.

Kişisi olmayan evin ruzisi olmaz.

Arvadın göyçəyini al, işlək çıxdı baxtına, işsiz çıxtı baxtına.

Kişinin cibi iki olsa, arvad almaq fikrinə düşər.

Qonşun pisdir – köç qurtar, dişin ağrıyır çək qurtar, arvadın pis – boşa qurtar, halın pisdir – öl qurtar.

Hamamdan çıxanın əri olasan, seferdən gələn arvadı.

Arvad almamış övlad arzusu eləmə.

Arvad nədir, urvat nədir.

Arsız hara, arvad hara.

Arvad nədir ki, dediyi nə ola?
Dağı daşdan, kişini başdan tanı.
Dili pis kişidən, pis dilli arvad yaxşıdır.
Ağıllı arvad ara, ağılsız arvad vara qaçar.
Ağıllı arvad kamala, ağılsız arvad camala güvənər.
Arvad üzlü kişidən, kişi üzlü arvaddan əlhəzər.
Əfçi arvadı kefdə olar.
Əfçi kişinin arvadı qatıq kimi üyüşər.
Ər atanı el atar, ər tutanı el tutar.
Ər çörəyi ər boğazında qalmaz.
Ər çörəyi ər yanında borc olar.
Ər olan çörəyini daşdan çıxardar.
Ərim (atam, dədəm) üçün yer saldım, gəldi qalayçı yatdı.
Arvadı aldın bir bəla, övladın oldu iki bəla.
Arvadı arvaddan soruşarlar.
Arvada arvad deyiblər, kişiyə kişi.
Arvada əl qaldırma.
Arvad siğə, pul muzaribə.
Arvad – urbattır, baxarsan bad olar, baxmazsan yad.
Arvad nədir, urvat nədir?
Arvad papaq deyil, başdan başa qoyula.
Arvad doğandan sonra qırx gün bir ayağı gəbirdə olar.
Arvad aldın - bir bəla, ondan oldu bir bəla, ha bəladır, ha bəla...
Arvad, at, bağ həmişə qulluq istər.
Arvad, at, bağ həmişə sahibini təzə istər.
Atla qadın, tumarsız qalmaz.
Arvad ağılı ilə oturub duran kişi meyitdir.
Arvadların hamısı arvaddır, kişilərin hamısı kişi deyil.
Atanla çay kənarına getmə, ərini ilə dəryanı üz.
Alp ərə qorxu vermək eyib olur.
Ağac yarpaqlarıyla, arvad uşaqlarıyla.
Ağıllı kişidən pis övlad törəməz, o arvadın pis əməlindən törər.

Aldayıban ər tutmaq övrət işidir.
Arvadın qiyməti boyasında deyil, həyasındadır.
Arvad aldım ev olsun, almadım bərbad olsun.
Kişi vəzir olmaqla adam olmaz.
Kişi vəfalı olmalıdır.
Kişi öz tayı ilə gəzər.
Kişi sözü üzə deyər.
Kişi tüpürdüynü yalamaz.
Kişi həddini bilməlidir.
Kişidə səbir olmalıdır.
Ər qocalar, könül qocalmaz.
Ərlilərin əri var, dulların da Allahı.
Ərkəyə ürək gərək, qadına dirək.
İki xanımlının ağzının dadı olmaz.
İki arvadlı gecə şamsız qalar.
İkinci arvad yamaqdır.

3.2.3.4. AT'de Karşılığı Bulunmayanlar

Al, gördüğün kızını, tuttur dolam dolam; al, görmediğin kızını, tuttur dolanı dolanı.
Al, görmüşün kızını tutsun dolana dolana; al, görmemişin kızını tutsun ilene ilene.
Al kibar kızını, işlesin bulana bulana; al çitak kızını, gezsın ılana ılana.
Al zenginin kızını, evini çevirsin babasının evine; al fakirin kızını, o da çevirsin babasının evine.
At alacaksan yazın al, kız alacaksan gezin al.
At alırsan arlıdan, kız alırsan carlıdan al.
At alırsan kula al, avrat alırsan deli al.
At alırsan önüne bak, karı alırsan arkasına bak.
At alırsan yazın, deve alırsan güzün, avrat alırsan gezin ha gezin.

At alırsan yazın, deve alırsan güzün, kız alırsan sevin, dul alırsan gezin ha gezin.

Adana'da eğlenme, eğlenirsen evlenme, evlenirsen arlanma.

Baskısız yongayı sel alır, kocasız karıyı el alır.

Al kibar kızını, işlerin bulana bulana, al çitak kızını gezsın eylene eylene.

At alsın başlıdan, kız alsın carlıdan.

A kız ağın ne çirkin; babam evinde o da yoktu.

Adamın kötüsü avcı, kadının kötüsü kovcu olur.

Ağa getirir nevale, hanım salar çuvala.

Ağadan kız ala, fakirin gömleğini (kurtanını) dağda.

Al dilencinin kızını, tutsun dolanı dolanı; al devletlinin kızını, tutsun döleni döleni.

Al duvakla giren, ak duvakla çıkmalı.

Aldığın karının ya gümüşü olmalı ya kömüğü.

Allıyı aldım koynuma, sarıyı sardım sineme.

Altın ateşle, kadın altınla, erkek kadınla imtihan olur (olunur).

Anbarda darısı yok, evde karısı.

Arazi eve yakın, ay yere yakın, avrat ere yakın olmalı.

Ardıç göğün yetmeye, karı işin bitmeye, katır kulun tutmaya.

Arı petekten, karı kepekten (kökten) anlar.

Askerin parası pul, karısı dul.

Aş bilen, eş bilen, iş bilen aç kalmaz.

Atlastan yama olmaz, her avrada kuma olmaz.

Avradın iyisi defçi, herifin iyisi bekçi olmaz.

Avradın iyisi nene, üzümün iyisi tene (olur).

Avradın şerik olsun, malın şerik olmasın.

Avrat dediğin yosma gerek.

Ayı idi, mayı (uyu) idi, kocam idi ya; çalı idi, çırpı idi, evim idi ya.

Azı çocuğa, çoğu kocana gösterme.

Bal arıdan, kavga karıdan çıkar.

Bekar oğlana avrat (karı) dövmesi kolay olur (gelir).

Bey kapıdan, hanım bacadan.

Beylerin ardından, avradına söverler.
Bezi kozadayken, kıza koca aranmaz.
Bekarın mekanı sorulmaz.
Bir gençlikte bir kocalıkta karı belli olur.
Bilen avrat mı, bulan avrat mı? İlle de bulan avrat.
Bilirsin karının huyunu, ne içersin turşunun suyunu.
Bir kırık, hayırsız kocadan iyidir.
Bizim evde karı var; hayrı gitmiş, şerri var.
Can vermeyince, canan ele girmez.
Canan, canın yoldaşdır.
Çalı idi, çırpı idi, evim idi ya; ayı idi, uyu idi, kocam idi ya.
Çarşamba karısı, alemin maskarası.
Çiftçi üç şeyden zengindir; arıdan, darıdan, karıdan.
Çirkin karı evini toplar, güzel karı düğün gezer.
Çoban hakka, kadın sapa durur.
Delinin rızkını görüp kızını verme.
Deliyi everme, deli çoğalır.
Arpadır atı yeldiren, avrattır erkeği güldüren.
İnsanı dindiren yokuş, dinlendiren dişi kuş.
Dengini bulanın rengi solmaz.
Denizcinin parası pul, karısı dul.
Devenin dişi, avradın yaşı sorulmaz.
Dişle lezzet, koca ile izzet.
Doğuran avrat, Azrail'i yenmiş.
Dul kadının eteği uzundur.
Dul karı kendi sabunuyla yıkanır.
Dul karı sabunuyla yıkanılmaz.
Dul karı, şeytan karı; aldatır, alır bekarı.
Dul karının arka eteği, ön eteğine düşman olurmuş.
Düşman uyumaz, kadın unutmaz.
Ebenin burnu karnında, gebenin karnı burnunda.
Eğlendiğinde evlenme, evlendiğinde eğlenme.

Ekene, doğurana ne mutlu.
Ekmek elin ise, karın senin.
Eksikliğin eteği kendine düşmandır.
El, var iken sever; koca, sağ iken sever.
Kadın kocayı var sever, koca kadını sağ sever.
Elimi sallasam ellisi, ağzı yüzü bellisi.
Elimi sallasam ellisi, başımı sallasam tellisi.
Elindeki ile koynundakının farkı vardır.
Er cimri olunca, avrat yüz­süz olur.
Er emekli olursa, kadın yemekli olur.
Er fakir olsa, avrat yüz­süz olur.
Er gelir ev taşar, er gider ev şaşar.
Er istersen evinden, erkek istersen belinden.
Erinden gülen kadının zülüfleri tambur (tambura) çalar.
Erkeğin burunlusu, avradın karınlısı.
Erkeğin eli (elinin) kınası, kadının yüzü (yüzünün) karası.
Erkeğin kıllısı Ali'den, kadının kıllısı ayıdan.
Erkeğin kötüsü, kadını ağlatandır.
Erkeğin kusuru, kadın yanında söylenmez.
Erkeğin nefsi birdir, kadını­ki dokuzdur.
Erkeğin ölüsü, kadının dirisi.
Erkek eşek sıpa taşımaz.
Erkek it, yaralı gerek.
Erken süpür el görsün, akşam süpür er görsün.
Eski oynaş, eyerlenmiş at.
Esna­fın karısı, kuşluğa kadar aç kalır.
Eş eşi ile, kaftan yaşı ile.
Eşeği taşıyan, koduğunu da götürür.
Eşin alt'ın yanında, işin üst'ün yanında.
Eşini ağlatan, gülmemiş.
Et pişer azalır, kocanın çehresini saz alır.
Ev alanla evlenene Allah yardım eder.

Ev gör ki evine, er gör ki erine çunasın.
Ev yapanla evlenene Tanrı yardımcıdır.
Evde avrat, bağda ırgat.
Evin varken ev, erin varken er kazan.
Evlenen, doğurana kaçırmaz.
Evli evine, köylü köyüne; evi olmayan sıçan deliğine.
Evlilik, şirket kabul etmez.
Garibin parası pul, karısı dul(dur).
Garibin parası pul, kızı da dul olur.
Gece başı, yar başı; gündüz başı, dost başı.
Geçimsiz dokuz koca, cahile dokuz hoca azdır.
Geçinmeyene dokuz koca, okumayana dokuz hoca az gelir.
Gemi aldın kıçına, toprak aldın içine, karı aldın başına geç otur.
Gemi aldın kıçında, tarla aldın içinde, karı aldın başında duracaksın.
Genç ağaya (beye), kır (dinç) ata hizmet etmek güçtür.
Genç beye hizmet etmek, beyaz beygiri tımar etmek gibidir.
Genç beyle, küleyhan atla geçinmek zordur.
Getir varlığı, göstereyim karılığı.
Giyen hamalsa, diken hanımdır.
Hanım der “yağ, tuz”, beyin yüreği der “caz cuz”.
Hanım yapınca güç, bey yapınca suç.
Hanımın kırdığı kabın sesi çıkmaz.
Hanımını ağlatan gülmezmiş.
Hatun ele girince, halayığı hoş görmek gerek.
Havadan uçan kuzgundur; koca herifine, kocakarı kızgındır.
Havanın ayazına, kadının beyazına güvenme.
Her eve bir baca, her kocaya bir karı lazım.
Her peştemal bağlayan karı olsa, evde kız kalmaz.
Herifi gör, sandalye ver; karıyı gör, ekmek ver.
Hocasından yüzlü çocuk oyunda, kocasından yüzlü kadın düğünde belli olur.
Horoz bile dişisini kıskanır.
Hoşnut olan erinden, erken kalkar yerinden.

İsmarlama doğru gelse, dul karılar kocaya varmaz.
İhtiyar, genç alırsa, el alır.
İhtiyar, genç alırsa hatun değil, el alır.
İki bacı, bir herifte duramaz.
İki çatsan baca olur, kime varsan koca olur.
İki gönül bir olunca padişah bile ayıramaz.
İki gönül bir olunca, samanlık seyran olur.
İki gönül bir olursa, bağ duvar istemez
İki hürüden bir kuru, iki kurudan bir hürü.
İki kaynar, bir çoşar; güzelin aşısı tez pişer.
İki taş koysam bir baca, nereye varsam, bir koca.
İki taşar, bir şişer; güzelin aşısı dünden (tez) pişer
İki taştan baca olur, bereye varsan koca olur
İki yatan, üç kalkar
İkide bir küserse avrat, tut kolundan dışarı at.
İkinci koca, karanlık gece
İkiyi bir alma, yiğit diyip karı alma.
İlk kocan hamalın, son kocan tellalın
İlk karı, dert karısı; ikinci karı, mülk karısı.
İki analı süttten, iki evli bitten olur.
İki karılı, bekar ölür.
İmam hoca, tamam koca.
İri yarı kadın yola yakışır, çıpırtılı kadın kola yakışır.
İyi adamın karısı kurna başında belli olur.
İyi ipek kendini kırdırmaz, iyi kadın kendini dövdürmez.
Kadın eli kaşık sapından kararır.
Kadın gâvurdur ama, Müslüman anasıdır.
Kadın kocasına, adam hocasına gülmez.
Kadın kocasının ayağının çarığı, ana babasının başının sarığıdır.
Kadın yatakta, bebek beşikte sevilir.
Kadına kılıç ver, fırsat verme.
Kadını eve bağlayan altın şıkırtısı değil, beşik gıcırtısıdır.

Kalkanın yerini, ölenin erini (avradını) alırlar.
Karga karga ile, culu culu ile evlenmeli.
Karı hasta olacağına, ben olsam; ben öleceğime, karı ölse.
Karı hısımlı alay bağlar, koca hısımlı sinek avlar.
Karıkoca helva yer her gece.
Karı kocasını bulmamış, yağşanıp geçer; öküz dengini bulmamış genşenip geçer.
Karımın aklına gelen başa, anamın aklına gelen dağa taş.
Karımın kurduğu başa, anamın ki dağa taş.
Karın çirkin ise gir ağla, çık ağla; karın güzel ise gir oyna, çık oyna
Er, adamı sağ sever; el, adamı var sever.
El, var iken sever; koca, sağ iken sever.
Azaba avrat bulmak (dövmek) kolay gelirmiş.
Bekara karı boşaması, köprü altında su bağışlaması (gibidir).
Ergene avrat boşaması kolay gelir.
Ergene avrat döymek kolay olur.
Bekar oğlana avrat (karı) dövmesi kolay olur (gelir).
Erkek olanın avrat boşaması kolaydır.
Karısı olmayana, karı boşamak (dövmek) kolay gelir.
Karıya dişini saydırma.
Avradın mesturesini al, güzel çıkarsa talihin.
Alçaklara ev yapma, sel için; yükseklerle harman yapma, yel için; ihtiyarlıkta genç kadın alma, el için.
Alçaklara ev yapma, sel için; yükseklerle harman yapma, yel için; ihtiyarlıkta genç kadın alma, el için.
Alma çer çöp devşirenin kızını, aş pişirir, tekmi etmez tuzunu
Alma delinin kızını, soya çeker.
Alma şehir kızını, “hamam” der ağlar; alma köylü kızını “harman” der ağlar.
Atın dorusunu al, kızın delisini.
Koca yaşta genç kız alma, el için; çay yanında tarla alma, sel için.
Kocalıkta genç alma, el için; yüksek yere harman yapma, yel için; dere içine ev yapma, sel için.

Köylüden kız alma, eşeğin tersi kurumaz.
Yağcıdan kız alma, kaçır; Kayı'dan kaz alma, uçar.
Zengin alma buyuramazsın; fakir alma doyuramazsın.
Zengin yerden kız alması zor, geçinmesini kolay olur; fakir yerden kız almak kolay, geçinmesi zor olur.
At bacağı, avrat kucağı (doldurnalı).
At satan, sigara bırakan, avrat boşayan unutmazmış.
At ver barış, kız ver barış.
Ateş elini yakar, kadın ömrünü.
Ateşle oynama, elini yakar; avratla oynama, evini yıkar.
Atın iyisini genç, kadının iyisini ihtiyar alır.
Atına sahip olabilen, karısına sahip olur.
Bir batman et ya avratta ya atta.
Boz ata, avrada, oğlana kulluk edenin yüzü ağarmaz.
Atın dorusunu al, kızın delisini.
Koca yaşta genç kız alma, el için; çay yanında tarla alma, sel için.
Kocalıkta genç alma, el için; yüksek yere harman yapma, yel için; dere içine ev yapma, sel için.
Karının dırdırı, üstüne kuma getirir
Karının kötüsü geceyi, atın kötüsü yolu uzatır.
Karısı ile kavga eden, kaynına selam vermez
Karıya kırığı koca, bacıya kardeş getirir
Karıyı gör, makkata seğırt; herifi gör tekneye seğırt.
Keseye kadın eli girerse, bereket gider
Keskin yel, gün batana kadar; arsız avrat , el yatana kadar
Kesmez bıçak ele, iş bilmeyen avrat dile
Kırda gezen karının kaymağını kediler yer
Kırk Kışın adama üç şey lazım; odun, hatun, un
Kiminle adın çıkarsa, onunla canın çıksın
Kiminle gezersen, onunla anılırsın
Kişin (gişin) seni sağ sever, komşun seni toğ (tok) sever.
Kişinin hizmetinde olan ya belinden gerek ya kulundan

Kişiyi alması kolay, geçinmesi g
Koca acısı uyurken ilk uykuda, ölürken son solukta çıkar.
Koca güzel sever, akraba zengin sever, komşu cömert sever
Koca iyi bir şey olsaydı, adını “konca” (gonca) korlardı
Koca koca can koca, dertlere derman koca
Koca kz olmazsa, uşağın karnı doymaz
Kocam gitti, evim şaştı; kocam geldi, evim taştı.
Kocasından sonra kalkan karıdan, hazirandan sonra ekilen darıdan hayır
gelmez.
Kocasından yüzle olan düğünde, hocasından yüzle olan oyunda belli olur
Kocasının pmeğ gnl yokmuş da “Avrat yanağın nerde?” demiş.
Kötü karının kedisi, iyi kadının iti tavlı olur.
Krkl beni almıyor, abalıya anam vermiyor.
Nargileye ateşin kıllısı, erkeğ karının dillisi
O tasa, bu tasa; çocukların babası ölmüş, bu da mı tasa?
Oynaş bana bugün lazımdı, yarın kocam gelir ya.
Ölenin erini, kalkanın yerini alırlar
nce sınar eloğlu, sonra kınar eloğlu.
lnceye dek geçineceğini, yoruluncaya dek ara.
Sel önünden tarla alan, sele verir; ellisinde kız alan, ele verir
Sıpalı eşekle yola, çocuklu karıyla düğüne gidilmez.
Süleyman’a sormuşlar “Tatlılardan tatlı nedir?” “Er avrat” demiş; “Acılardan
acı nedir?” yine “Er avrat” demiş.
Tarla satanla, karı boşayanın ahı geçmez.
Tarla satanla karı boşayanın gksnn ktlts bitmez.
Tfeğın vurmazı, karının inanmazı olmaz.
Un ile odun, sahibi kadın
Vardığın kişi (yer) kr ise, gözünün birini kırp da bak
Vardığın yer karanlık ise, sen de gözünü kapat.
Yiğidin karısı, atın dorusu.
Yiğit ne kadar yiğit olsa sevdiğine yenilir
Yolun işleyinden, karının dişleyinden ayrılma

3.2.4. Gelin

3.2.4.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Çingene kızından gelin olmaz.

AT: Qaraçı qızından ev gəlini olmaz.

TT: Ahmak gelin, yengeyi halayığı sanır.

AT: Axmaq gəlin yengəni qulluqçu sanar.

TT: Gelin anasına hem ağlar, hem de “giderim” der.

AT: Gelin anasına həm ağlar, həm də gedirəm deyər.

TT: Geline babası “Ne ağlıyorsun, istersen otur” demiş de, gelin “Hem ağlarım hem giderim” demiş.

TT: Aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur.

AT: Aşı bişirən yağ olar, gəlinin üzü ağ olar.

AT: Aşınkı yağıdır, gəlinin üzü ağdır.

TT: Kızım sana söylüyorum (veya dedim) gelinim sen anla (veya işit).

AT: Qızım, sənə deyirəm, gəlinim sən eşit.

TT: Eskimedik bez, gelin olmadık kız olmaz.

AT: Əski pabbıq bez olmaz, gəlin gelib qız olmaz.

3.2.4.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Gelin ata binmiş, gör kime inmiş.

TT: Gelin ata binmiş, gör kimin kapısında.

TT: Gelin ata binmiş, ya nasip; kim bilir kime münasip.

TT: Gelin binmiş (bindi) deveye, bakalım (gör) kısmeti nereye.

TT: Gelini arabaya bindirmişler “Ya nasip” demiş.

TT: Gelin atta, buyruk (kısmet) Hak'ta.

TT: Gelin atta, kısmeti yadda.

AT: Gəlin atlandı, gör kimə düşdü.

AT: Gəzəyən gəlinlə güləyən qızdan çarşı-bazardakı lotu yaxşıdır.

AT: Gəzəyən qızdan gəlin olmaz.

TT: Tavuk var, kazdan güzel; gelin var, kızıdan güzel.

AT: Gəlin evin yaraşığıdır, cəlalıdır, bəzəyidir.

AT: Evin yaraşığı gəlidir.

TT: Gelin, kaydana toprağından yaratılmış.

AT: Gəlin ocağa çəkər.

TT: Gelin ayağından, çoban dayağından (değneğinden) belli olur.

AT: Çoban dayağı ilə, gəlin duvağı ilə.

TT: Sevilmedik gelinin gerdanı altı karış.

TT: Sevilmeyen gelinin sekirdanı eğri gerek.

TT: Sevilmeyen gelinin sekirdanı sekiz karış.

AT: Yarımayan gəlinin salamı söyüş olar.

TT: Sevilmeyen gelinin selamı eğri (yanlış) gelir.

AT: Gözə gəlməyən gəlinin salamı savaştır.

TT: Bir dahi gelin olsam, yatış-duruş öğrenirdim.

AT: Bir də gəlin ollam, oturduğumu-durduğumu billəm.

TT: Canı oynamak istemeyen gelin, “Yerim dar” demiş.

AT: Gəlin oynaya bilmədi, dedi: otaq əyridi.

TT: Kız idim, sultan idim; nişanlandım, han oldum; gelin oldum, kul oldum; ayaklara çul oldum. NA

AT: Qız idim, sultan idim; nişanlandım, xan oldum; gəlin oldum, qul oldum; ayaqlara çul oldum.

TT: Gelinler kırmızı giyer, kızlar kızlar kolay sanır.

TT: Gelin olmak, kahır külahı giymek (giyinmektir).

TT: Gelinliğı pekmez sandım, yüreğimi yakmaz sandım.

TT: Gelin olmayan kızın vebalı amcası oğlunun boynuna.

AT: Əmi qızı əmi oğlu kəbini göydə kəsilib.

3.2.4.3. TT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Gəlin mənim süpürgəmdir, harda qoysam oturur.

Gəlin var gələr-gətirər, gəlin var gedər – itirər.

Biz gəldik gəlini görməyə, gəlin də gəlib təzək dərməyə.

Dəli qız deyər: anasız olaydım, bədəsil gəlin deyər: qaynanasız.

Dəyənək dəlinin, süpürgə gəlinin.

Gəlin bəzənənəcən toy sovuşdu.

Gəlin ocağa, bərəkət bucağa.

Gəlin oldun, dilini çək.

Gəlini evdən qoruyarsan, oğru olar.

Gəlini gərdəkdə, küçüyü dəməkdə.

Qızıl inək qaraqabaq gəlinə süd verməz.

Ocaq közsüz olmaz, gəlin sözsüz.

Ağ budlu gəlin pələng biləkli oğul doğar.

Ay gəlin, bir az dincəl, süpürgəni at, paltar yu!

Atası evində az qalıb, bir az da at üstə saxlayın.

Ağıllı gəlin ər evində həm yarıyar, həm qarıyar.

Ağıllı gəlinin ailədə üzü ağ olar.

Ağıllı gəlinin bir qulağı kar, bir gözü kör olmalıdır.

Qaynanalı qızların dili altında fənd gərək.

Oba durdu köçməyə, gəlin getdi seçməyə.

3.2.4.4. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Ananın dediği dağa taşa, gelinin dediği gele başa.

Düştük oğul eline, minnet eyle geline.

Bahar güneşi gelinime, güz güneşi kızıma.

Bahçıvanın beli, gelinin teli.

Bir evde tek gelin, keklik gibi sek gelin.

Bizim gelin bizden kaçar; başını örter, kıçını açar.
Bizim gelin bizden kaçar, ele başını açar.
Boyuna düşmeyen kaftan eskir sürünü sürünü, yerine düşmeyen gelin ağlar yerini yerini.
Büyük yaşın sonu ölüm, büyük kızın sonu gelin.
Cehizli gelinin güveyisi yavaş olur.
Çerkez'in kızı, Türk'ün gelini olsam.
Duvarı hatıl, gelini hatun saklar (tutar).
Ekmek ekmeğin mayası, gelin kaynananın tayası.
Elin tavuğu ele kaz; gelini kız görünür.
Gelin altın kürsü (altın taht, altın şamdan) getirmiş, çıkmış üstüne kendi oturmuş.
Gelin atladi eşiği, hazırladı beşiği.
Gelin duvağından belli olur.
Gelin duvakta, uşak kundakta belli olur.
Gelin eşikte, oğlan beşikte.
Gelin gebe, kız nişanlı; tut karı.
Gelin, gelin değil; geldiği yer gelin gerek.
Gelin, gelin olmaz; biraz da ev gelin olur.
Gelin gelir, haçan gelir; sırlarımı açan gelir.
Gelin getirdik oturak, altımıza koydu pıtırak.
Gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz.
Gelin gitti yerine (evine), kalan kızlar yerine.
Gelin, haline göre salın.
Gelin ile ölünün atı yüğrük olur.
Gelin kötü çıkarsa anası, damat (oğlan) kötü çıkarsa babası.
Gelin odası ziynetli olur.
Gelin olmak isteyen kız “Öleyim” der, evlenmek isteyen oğlan “Gurbete gideyim” der.
Gelin övünür, kaynana dövünür.
Gelin şamatayı severdi; güvey de çalgıcı çıktı.
Gelin uneledi, kıçı salladı.

Gelini duvak, evi sokak gösterir.
Gelinin ayağı, çobanın dayağı.
Gelinin başı kırılrsa, börk altında; kolu kırılrsa, kırk altında olmalı.
Gelinin c z , gelinle gider.
Gelinin güzelliği, güveyin harcından gelir.
Gelinin kutlusu, vardığı gün kaynanayı yatakta bulandır.
Gelinin severse oğlundan, damadın severse kızından bil.
Gelininki duvak, evinki suvak.
Gelinle güvey soyunur, yanına deli soyunur.
Gelinler kırmızı giyer, kızlar kolay sanır.
Gelin kalktı, ev yıktı.
Gizlenecek gelindedir.
Kedinin izine, gelinin yüzüne.
Kendi başını deremeyen, gelinin başını deremez.
Kızlar gelin olmayı masal sanır; atı, binince koşar sanır.
Lambayı almadan camına bak, gelini almadan huyuna bak.
Mallı gelin, gamlı gelin; malsız gelin, gamsız gelin.
Mangal ağlar, k l ağlar; gelin oturmuş başını bağlar.
Ne han görmüş hanedan, ne oğ t almış anadan.
Para şakırdısı, gelin kıkırdısı gibidir.
Pek yürürsen deli gelin, yavaş yürürsen  l  gelin.
Samanlık saray oldu, gelinlik kolay oldu.
Su bardakta, gelin ırakta güzel görünür.
Şehrin devletsiz kızı köye gelin gider, k y n devletli kızı şehre gelin gelir.
Telsiz gelin, tuzsuz yemek.
Yeni gelinin bir gözü k r olur.
Yerine düşmeyen gelin yerine yerine, boyuna düşmeyen esvap sürüne sürüne eskir.
Gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz.
Gelin halı getirir, serer kendi oturur.
Gelin, altun şamdan getirmiş, çıkmış üstüne oturmuş.

3.2.5. Damat

TT atasözlerinden de görüldüğü ezere Türk toplumunda “iç güveyi” konumunda olan damat pek sevilmemektedir. Her ne kadar da Türk atasözlerinde damada oğul denilse de onun “el oğlu” olduğu ve çok güvenilir olmadığı vurgulanmaktadır.

3.2.5.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Çam ağacından ağıl olmaz, el çocuğundan (oğlundan) oğul olmaz.

AT: Şam ağacından ağıl olmaz, el oğlundan oğul olmaz.

3.2.5.2. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: İki türlü oğul var: Biri belden gelir, biri yoldan.

AT: Nə yatdıq, nə uzandıq, hazır oğlan qazandıq.

AT: Qızı vermişən, özünə oğul qazanmışan.

3.2.5.3. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Ananın dostu damat, babanın dostu evlat.

Çam dalı ağıl olmaz, el oğlu oğul olmaz.

Elden oğul, gülden tepe olmaz.

Elden oğul olmaz, külden duvar olmaz.

Elin oğlu oğul olmaz, düştüğünde elin almaz.

Eloğlu oğul olmaz, çam ağacı ağıl olmaz.

Güveyi (güvegü) oğul olmaz, elin kızı kız olmaz.

Kül tepecik (olmaz), güveyi oğul olmaz.

Damadının dişine vurmayan sonra başına vurur.

3.2.6. Kayın

3.2.6.1. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Bir kayın, bir koyun.

Etler içinde koyun, erkekler içinde kayın, altınlar içinde yaldız, kadınlar içinde baldız.

İnsanlar içinde kayın, hayvanlar içinde koyun sevilir.

İnsanlardan kayın, hayvanlarda koyun sevilir.

Malda koyun, akrabada kayın sevilir.

3.2.7. Görümce

Türk toplumunda genellikle görümcelerin, gelinler tarafından sevilmediğini vurgulamak için kullanılan birçok atasözü vardır.

3.2.7.1. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Görüm görüm gor taşı, gördüğün yerde vur taşı.

Görümce, görmeyeyim ölünce; ağlayayım doyunca.

Görümce, yüzünü görmeyeyim ölünce.

3.2.7.2. TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Baldızı olan gəlinin, gündüzü olmaz.

Baldız gür olanda, gəlin kövrək olar.

Baldızım – çuvaldızım, hərdən gələr, sancar, gedər.

3.2.8. Baldız

3.2.8.1. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Baldızı olanın, karısı ölmezmiş.

Etler içinde koyun, erkekler içinde kayın, altınlar içinde yaldız, kadınlar içinde baldız.

Baldız baldan tatlıdır.

3.2.9. Bacanak

3.2.9.1. Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri

TT: Dokuz bacanak bir çavdarın gölgesinden eğlenirmiş.

TT: İki kardeş, bir evde geçinememiş, yedi bacanak bir çavdar sapının gölgesinde geçinmiş.

TT: Kırk bacanak bir ayırık köküne sarılmışlar da “Aramız ayrı düştü” demişler.

TT: Kırk bacanak bir yorgana girmişler, demişler “Daha yok mu?”

AT: Bacanaq bacanağı görəndə qaşınma tutar.

AT: Qırx bacanağı bir it parçaladı.

3.2.10. Elti

Etiler arasında yaşanan tatsızlıkları ortaya koyan atasözleri her iki Türk lehçesinde de görülmektedir.

3.2.10.1. Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri

TT: Elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz.

AT: Balta əyrisi düzəlir, elti əyrisi düzəlmir.

TT: Eltim sekti, ben de sekeyim.

AT: Qayın arvadı xayın arvadı.

TT: Elti eltiden hoş olmaz, elti eteğinden peş olmaz.

TT: Elti eltiden kaçır, görümceler bayrak açar.

AT: Elti əyrisi, balta əyrisi.

3.2.10.2. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Elti eltiye hamamda bohçası ile yetişir.

Elti eltiyle iyi olsa bile, bohçaları çekişir.

Eltinin bohçası, eltinin boşçasıyla kavga edermiş.
İki kumanın çamaşırı bir tekneye sığar da, iki eltininki sığmaz.
Kuma gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş.
Kumanın atı yürümüş de, eltinin atı yürümemiş.

3.2.11. Enişte

3.2.11.1. AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Enişte gölgesi, geven gölgesi (gibidir).
Eşeğin yoksa, enişten de mi yok?
Enişte kalsın inişte yokuşta.

3.2.12. Dünür

Son olarak, dünürlerin arkasındaki ilişkinin atasözlerinde nasıl ifade edildiğine bakmak gerekirse, dünürlerden bahseden atasözlerinde bu insanların birbirlerine saygılı olması gereği vurgulanmaktadır. Azerbaycan`da evlenmeye bazı bölgelerde dünürleşme, kayınlaşma, qudalaşma diyorlar.

3.2.12.1. TT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Quda olanda dövlətə baxmazlar, böyütüyü övlada baxarlar.
Xalx qız verib quda qazandı, biz qız verib qada qazandıq.

3.2.12.2. AT'de Karşılığı Bulunmayanlar Atasözleri

Ne kızı verir, ne dünürü gücendirir.
Ne kızı veriyor, ne dünürü küstürüyor.

3.3. Üveylik

Türk toplumunda üvey anne, atasözlerine seilmeyen karakter olarak yansımıştır. Bu özellik hem Türk hem de Azerbaycan atasözleri için geçerlidir.

3.3.1. Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri

TT: Analık, kara yamalık.

AT: Analıq – qara yamalıq.

TT: Analık, beyaza kara yamalık.

TT: Analık, kara yamalık; çorba pişirir boz bulanık; ekmek verir ardı yanık, kaşık verir yanı kırık.

BENZER: Analık, fenalık.

3.3.2. TT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Analıq ərini öyər, uşağını söyər.

Analıq kişini yeyər, uşağını döyər.

Analıq kişiyə irişər, uşağına girişər.

Analıq öyüd verməz, söyünc verər.

Ana uşağa aş gətirər, analıq yaş.

3.3.3. AT’de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri

Ana, analık olursa; baba da babalık olur.

Analık, pekmez getir banalık; babalık, dibi getir kapalık.

Astar bez olmaz, üvey (öksüz) öz olmaz.

Analık usta, yumağı ufak yapar; çocuklar usta, ekmeği çifte kapar.

Ana üvey olunca, baba gâvur olurmuş.

Üvey ana ekmeği, demirdendir tokmağı.

Üvey, öz olmaz; kemha, bez olmaz.

Üveyden öz olmaz, çalıdan köz olmaz.

Üveyden öz olmaz, ketenden bez olmaz.

Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun.

Üveyin özü olmaz, köreğin gözü olmaz.

Dinlemezsen ananı, dinlersin üvey ananı.

SONUÇ

Türk dünyasının kültürel birliğinin sağlanması, günümüz için büyük önem arz etmektedir. Bu birliğin sağlanması ise bilim çalışmaları, kültür ve sanat eserlerinin, sözlü edebiyat ürünlerinin birbirine aktarılması ile gerçekleşecektir. Karşılaştırılmalı dilbilim ve lehçe çalışmaları, bu bakımdan günümüzde büyük önem arz etmektedir. Türk lehçeleri içerisinde TT en yakın lehçe AT lehçesidir. Bu çalışmada sözlü edebiyatın en önemli ürünlerinden biri olan atasözlerinden yola çıkarak karşılaştırmalı dilbilim çalışması yapılmıştır. Atalarımızın bize miras bıraktığı atasözlerinin yeterince bilinip değerlendirilmediğinin farkına varılarak bu yönde yoğunlaştırılmış tez çalışması yapılmıştır.

Çalışmamızda özellikle akrabalık ilişkisine dayanan atasözlerinden yola çıkarak, TT ve AT'nin ortak düşünce tarzı ortaya koymaya çalışılmıştır. Türk kültüründe kutsal olarak kabul edilen aile ve akrabalık ilişkileri üstüne, atalarımız tarihin her döneminde bize öğütler vermiş, tecrübelerini aktarmışlardır. Bu yüzden de aileyle ilgili atasözleri her zaman yoğun olarak kullanılmıştır.

Yapılan inceleme sonucunda, TT atasözlerinin AT ile yapısal ve anlamsal yönden benzediği bir kez daha kanıtlanamaya çalışılmıştır.

Değerlendirme sonucunda aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

1. Her iki lehçedeki atasözü kaynaklarının aynı olduğu belirlenmiş ve bu atasözlerinin birçoğunun hâla kullanıldığını, çok az bir kısmının ise günümüz Türkçesinde karşılıklarının bulunmadığını tespit edilmiştir.
2. Çalışmada TT ve AT'deki atasözleri cümle türleri incelenmiştir. Ele alınan atasözlerinde Ara Sözlü cümle türü hariç, 861 birleşik, 770 basit, 703 sıralı, 425 bağlı ve 301 eksilteli cümle bulunduğu tespit edilmiştir.
3. TT ve AT'deki atasözleri anlambilimine göre de incelenmiş ve anlambilim kavramlarının hemen hepsine örnek bulunmuştur. Bunların bazılarının yoğun bir şekilde kullanıldığını tespit edilmiştir. Yalnız “Deyim Aktarması” başlığı altında incelenen doğadaki nesneler arasındaki aktarma başlığı için bir örneğe rastlanılmamıştır. Araştırmada örnek getirdiğimiz

kelimelerin birçoğu hem dar hem genişlemiş anlamalarında kullanılmışlardır.

4. Çalışmada, temel anlamda kullanılan kelimelerin, sanatsız ve dolaysız anlatımın olduğu atasözlerinde kullanılmıştır. Bu tür kelimelerin kullanımı atasözlerinin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.
5. Çalışmada akrabalıkla ilgili TT ve AT'deki atasözlerinde en sık kullanılan kelimeler belirlenmiştir. Çalışma kapsamında tespit edilen akrabalık temalı 3060 atasözü, toplam 16353 kelimedenden oluşmaktadır. Bu kelimelerden 5139'ü AT atasözlerinde, 11214'ü ise TT atasözlerinde geçmektedir. Yapılan dizin çalışması sonucunda, atasözlerinde daha çok Türkçe kökenli kelimelerin kullanıldığı kanaatine varılmıştır. 15200 Türkçe kökenli kelimeye karşılık 1053 alıntı kelime kullanılmıştır. En sık kullanılan kelimelerin 88% ortakdır.
6. Atasözlerinde geçen özel isimlerin büyük bir bölümü inançla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bunlar kültürün çözümlenmesine yönelik önemli ipuçlarıdır.
7. Her iki lehçenin de atasözleri "Söz Varlığı ve Anlamsal Olarak Birbiri ile Aynı Olan Atasözleri", "Söz Varlığı Açısından Farklı Olup Anlamsal Olarak Aynı Olan Atasözleri", "Birbirleri ile Anlam Karşıtlığı Oluşturan Atasözleri", "TT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri" ve "AT'de Karşılığı Bulunmayan Atasözleri" olmak üzere beş başlık altında sınıflandırılarak değerlendirilmiş ve bu bölümler de akrabalık terminolojisine göre alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir.
8. Karşılaştırmada 1000'den fazla atasözünün tam olarak aynı olduğu belirlenmiştir.
9. Her iki lehçede en çok kullanılan kavramlar tespit edilerek, değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda hem TT'de hem de AT'de evlilikle ilgili atasözlerinin daha fazla olduğu kanaatine varılmıştır. Bu atasözlerinde evlilik için tercih edilen kadın ve erkeğin özellikleri ön plana çıkarıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca karı- koca ile ilgili atasözlerinin büyük bir kısmı Türk toplumundaki ailenin önemini yansıtması doğrultusunda olduğu tespit edilmiştir.

10. TT’de akrabalık isimlerinin AT ile kıyaslamada daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Örneğin: Yeğen, görümce, enişte, ağabey, abla, babaanne, anneanne vb.
11. Bu çalışmada yapılan inceleme sonucunda her iki lehçede aynı olan atasözlerinde AT’deki atasözlerinin Anadolu Türkçesi özelliklerine daha sadık olduğu tespit edilmiştir. Örneğin: Aynı atasözü TT’de “kadın” şeklinde, AT’de ise “arvat” olarak geçmektedir.
12. Bugüne kadar TT ile AT’nin iki ayrı dil mi yoksa lehçe mi olduğu tartışılrsa da yapılan çalışma sonucunda AT atasözleriyle TT atasözlerinin söz söz, harf harf aynı olduğu görülmüştür. Birbiriyle birebir örtüşen atasözleri, iki lehçe arasındaki yakınlığın lehçe farkından ziyade şive özelliği taşıdığını diyebiliriz. Azerbaycan, uzun seneler boyunca Rus egemenliği altında olmasına rağmen, kültüründen kopmamış, Türkiye Türkleri ile farklı ülke topraklarında yaşasalar bile, aynı kökten geldikleri için her iki milletin de folklorunun aynı olduğu kanıtlanmıştır.

KAYNAKÇA

- ABBASLI, İsrail: **Məmməd vəli Qəmərlinin “Atalar Sözü”** Bakı, Səda, 2003.
- AKSAN, Doğan: **Anlambilim Anlambilimin Konuları ve Türk Anlambilimi**, Engin Yayın Evi Ankara, 2016.
- _____ : **Anlambilim** Engin Yayın Evi, Ankara.2009.
- _____ : **Her Yönüyle Dil Anacizgileriyle Dilbilim**, Ankara, TDK Yay., 1998:
- _____ : **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara, TDK Yay, C. III 1982.
- _____ : **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, Ankara: "Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. 1978.
- AKSOY, Ömer Asım: **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2, Deyimler**, İstanbul, İnkilâp Kitabevi 1988.
- ALBAYRAK, Nurettin: **Türkiye Türkçesinde Atasözleri**, İstanbul, Kapı Yay.,2009.
- ALİZADE, Samed: **Oğuzname (Emsal-i Mehmedalî) XVI. Yüzyılda**
- Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı, İstanbul:** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1992. s. IX
- ARTUN, Erman : **Ansiklopedik Halkbilimi / Halk Edebiyatı Sözlüğü**,

- Adana : Karahan Kitabevi, 2014.
- AYDEMİR, Adem : **“Türkçede Bazı Sıhrî Akrabalık Terimleri Üzerine”**, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5 Issue 8, p. 2012
- AYKUT, Ksenija, Stefani MİLJKOVIÇ : **“Türkçede Akrabalık Adlarının Özellikleri”**, Sırbistan, Belgrad Filoloji Fakültesi, HİKMET 28, 2016.
- ALTUN, Mustafa : **“Eski Metinlerde Bir Semantik İnceleme Örneği”**, Hikmetname, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004, S.7.s.113-126
- AYDIN, Mehmet: **Dilbilim El Kitabı**, İstanbul, 3F Yay., 2007.
- Азәрбајджан Совет Енсіклопедіјасы:** I чилд, Азәрбајджан Совет Енсіклопедіјасынын Баш Редаксијасы, Бакы, 1976,
- Azərbaycan Folkloru:** (Məktəblilər üçün seçmələr), Bakı, Şərq-Qərb, 2005.
- BALASUNQULU, Yusif: **Qutadqu Bilik Poema**, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin İşlər Kitabxanası, Bakı, 2003,
- BEYZADEOĞLU, Süreyya: **“Nazım ve Nesir Örneklı Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimleri”** Türkler, C. 11, Ankara, 2002,
- _____ : **Şinasi, Durûb-ı Emsal-i Osmaniyye**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 2003.
- BİNLER, Mehmet Ziya: **Türk Ailesi ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Selenge Yay., 2007.

- BİRTEK, Ferit: **En Eski Türk Savları**, Ankara, Alâeddin Kırıl Basımevi, 1944
- BURAN, Ahmet,
Ercan ALKAYA: **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Ankara, Akçağ Yay., , 2004,
- CEYHAN, Adem: **“Eski Bir Atasözü Kitabı”**, Bir-Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, sayı 9,10. İstanbul, 1998,
- ÇOBANOĞLU, Özkul: **Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay. 2004
- DİLÇİN, Cem: **Türk Şiir Bilgisi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 517, 1999, s.406.
- DUYMAZ, Recep: **Atalar Sözü Müntehabat-ı Durub-ı Emsal**, İstanbul, Bilimevi Basın Yay., 2005.
- ERGİN, Muharrem: **Azeri Türkçesi**, İstanbul, Ebru Yay., 1981, s. VII.
- _____ : **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Minnetoğlu Yay., 1977,
- _____ : **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım, İstanbul, 2013.
- _____ : **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1996, Ön Söz.
- ERENOĞLU Dilek: **“Güvâhî”den Günümüze Atasözleri ve Deyimler**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007
- ELÇİN, Şükrü: **Halk Şiir Antolojisi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 1008, 1988,

- EKER, Süer: **Çağdaş Türk Dili**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2003.
- ƏFƏNDİYEV, Paşa: **Xalqın Söz Xəzinəsi**, Bakı, Maarif Nəşriyyat, 1985.
- ƏHMƏDOV, Мəммəd: **Нахчыван Шивəлəринин Лугəти Аталар Сəзлəри**, Бакы, Кəннчлик. 1997
- GÖLPINARLI, Abdülbâki: **Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İstanbul, İnkilâp Kitapevi
- GÖNEN, Sinan: **"Manzum Atasözü Kavramı Üzerine Değerlendirmeler"**, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Dergisi, 2006, S.16.
- GÜNGÖR Zülfikar: **"Türk- İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur'ân-ı Kerim"**, I. Kur'ân Sempozyumu, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Çorum, 2007. s.. Aktaran: Yusuf Ünal, Kur'ân-ı Kerim'in Türk Atasözlerine Tesiri, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 27-48
- GÜRSU, Uğur: **Kazak Türkçesi'ndeki ve Türkiye Türkçesi'ndeki Atasözlerinin Karşılıklı Biçimde İncelenmesi**, İstanbul 2009, s. 29-30 (Doktora tezi).
- GÜLER, Ali: **"Türklerde Aile ve Evlilik Tipleri", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T. C. Başbakanlık ve Araştırma Kurumu, Ankara, Ülke Yay., 1992, s.y.
- GÜLENSOY, Tuncer: **"Altay Dillerindeki Akrabalık Üzerine Notlar"**, TDA Araştırma Yılı-Belleten, 1973-1974
- HACİB, Yusuf Has: **Kutadgu Bilig**, Reşit Rahmeti ARAT, İstanbul, Kabalcı Yay.,2006.

- Həkimov, Mürsəl: Xalqımızın deyimləri və Duyumları, Bakı, maarif Nəşriyatı, 1986
- Həsən Bəy Hadi: Atalar Sözü Elin Gözü, Təbriz, 2005
- HÜSEYİNZADƏ, Əbülqasım: **Atalar Sözü**, Bakı, Yazıçı, 1981
- _____ : **Atalar Sözü**, Bakı, Yazıçı, 1985.
- KAÇALIN, Mustafa Sinan: Təvrat, Zəbur və İncil'de Bilgeliklər, İstanbul, **İlmî Araştırmalar 6**, 1998.
- KARAAĞAÇ, Günay: **Anlam Bilimi ve İletişim**, Kesit Yay., İstanbul, 2013.
- KAYA, Doğan: **Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü**, III. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2014,
- KIRAN, Zeynel, KIRAN, Ayşe: **Dilbilime Giriş**, Ankara, Seçkin Yay., 2010
- KORKMAZ, Zeynep: **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara, 1992.
- _____ : **Gramer Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2003.
- MƏMMƏDOV, Cəlal Beydili: **Atalar Sözü**, Bakı, Öndər Nəşriyyat, 2004.
- MƏMMƏDOVA, Xəzəngül: **“Hənəfi Zeynallı'nın Azərbaycan Folklorunun Toplanması tərtibi və Nəşrində Rolü”**, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi / 2011-1 (Ocak-Haziran) (Azərbaycan Özel Sayısı-I)
- Milli Kütüphanə Başkanlığı: Türk Atasözleri ve Deyimleri I, İstanbul: MEB Yayınları, 1971
- MOLLAMEHMETOĞLU: Osman Zeki **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, İstanbul, Yunus Emre Yay., C. IV, t.y.

MUSAOĞLU, Mehmet;

GÜMÜŞ Muhittin;

Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri,
Ankara, Engin Yay., 1995

ONAN, Bilginer

“Dil Bilgisi ve Okuma Öğrenme Alanları
Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Analiz
Çalışması”, İdil, C.1, S. 3, 2012. s.35

OY, Aydın;

Tarih Boyunca Türk Atasözleri, İstanbul,
Türkiye İş Bankası

Kültür Yayınları, 1972.

ÖZKAN, Mustafa,
Veysi SEVİNÇLİ;

Türkiye Türkçesi Söz Dizimi, İstanbul, 3F
Yayınevi, 2008.

ÖZDER, Mustafa,
Adil;

Türk Halk Biliminde Düğün-Evlilik-Akrabalık
Terimleri Sözlüğü, Aslımlar Matbaası, Ankara,
1981.

PİRSULTANLI,
Sədnik Paşa

Azerbaycan Şifahi Xalq Şeiri və Heca
Vəzninin İnkişaf Tarixi, Bakı, Təknur Yay.,
2013,

RESULOV, Asker

Akraba Diller ve “Yalancı Eşdeğerler”
Sorunu, Türk Dili,

Ankara, Sayı: 524,

RZAYEV Xalıq
Ağa Həsən Oğlu

Atalar Sözü, Bakı, Nurlar Nəşriyyat, C. I, 2004.

RZAYEV, Anar

Azerbaycan Türkçesinin Söz Varlığı, Çeviri
A. Acaloğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

SAKAOĞLU, Saim;

Divânü Lugatî't Türk'teki Bazı Atasözleri,
Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü
Kongresi Bildirileri, Ankara, 1997.

SAMİ, Şemseddin;

Kamus-ı Türkî, Ankara, TDK Yay.,2010.

ŞENER, Esat:

Türk Medenî Kanunu, Ankara, Seçkin Yay.,
1998

- Şinasi: **Durub-ı Emsal-i Osmaniyye**, İstanbul, 1288.
- TANRIVERDİ, Əzizxan: **“Kitabi-Dədə Qorqud”un Obrazlı Dili**, Bakı, «Nurlan», 2006,
- TDK: **Türkçe Sözlük**, Ankara: TDK Yay., 1988,
- TDK: **Türkçe Sözlük**. Ankara, TDK Yay., 11. Baskı, 2011.
- Türkiye Diyanet Vakfı: **İslam Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,1991.
- ÜÇÖK, Necip: **“Fonemlerin Özellikleri Üzerine Bir Deneme”**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt IX, S. 4, 1951. s.3, not.31
- ÜNAL, Yusuf : **Kur’ân-ı Kerim’in Türk Atasözlerine Tesiri**, Yüksek Lisans Tezi, 2011,
- VARDAR, Berke: **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Muntilingual, 2002, s.216
- VƏLİYEV, Kamil: **Dastan Poetikasi**, Yazıçı, Bakı, 1984,
- Yong-Song Lİ: **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**, Simurg Yay., İstanbul 1999.
- YURTBAŞI, Metin: **Sınıflandırılmış Türk Atasözleri**, Özdemir Yay.,, Ankara, 1994.
- ZEYNALLI, Hənəfi: **Azərbaycan Atalar Sözü**, Bakı, Azərbaycan Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyəti Nəşriyatı, 1926